

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

**Q. SEPTIMII|| FLORENTIS|| TERTVLLIANI||
CARTHAGINIENSIS|| PRESBYTERI, OPERA|| QVÆ
HACTENVS REPERIRI|| POTVERVNT OMNIA:||**

Tertullianus, Quintus Septimius Florens

Antverpiae, 1584

Nouatiani de Trinitate.

[urn:nbn:de:hbz:466:1-73633](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:466:1-73633)

liqua magnoperè faciunt ad confirmandam personarum Trinitatem in una Deitate contra hodiernos Trinitarios. Et (vel ipso huius libri Auctore teste infra cap. 18.) firmum est probationis genus, quod etiam ab aduersario sumitur; ut veritas etiam ab ipsis inimicis veritatis probetur. *Ut sit, TERTULLIANI non esse, patet; tum ex eo quod cap. 6. Auctor neget in Deo corporea lineamenta, quem Tertullianus non semel corporeum agnoscere videtur; tum quod cap. 12. Sabellianorum meminit, quum multo post Tertullianum exortus sit Sabellius. Atqui Librum hunc, quem Trithemius vidisse non videtur; & MS. habuit Politianus, & primus in lucem edidit Joan. Gagnæus, deinde castigauit ex Britannico MS. cod. Gelenius; nos æni- que multis in locis recognouimus ad Anglicum MS. exemplar Dn. Ioan. Clementis, & quibusdam ex coniecturis Dn. Latinij, nouo quoque Argumento & Adnotatio- nibus aliquot illustrauimus.*

B NOVATIANI ROMANÆ
VRBIS PRESBYTERI, DE TRINITATĒ
LIBER.

REVLA³ exigit veritatis, ut primò omnium credamus in Deum patrem & Dominum omnipotentem, id est rerum perfectissimum conditorem, qui cœlum alta sublimitate suspenderit, terram de-
iecta mole solidauerit, maria soluto liquore diffuderit, & hæc omnia propriis & condignis instrumentis & ornata & plena digesserit. Nam & in solidamento cœli luciferos solis ortus excitauit, lunæ candentem globum ad foliatium noctis mensuris incrementis orbis impleuit, astrorum etiam radios variis fulgoribus micantis, lucis accendit, & hæc omnia legitimis meatibus circumire totum mundi ambitum voluit, humano generi dies, menses, annos, signa, tempora, vtilitatesque factura. In terris quoque altissimos montes in verticem sustulit, valles in ima deiecit, campos æqualiter strauit, animalium greges ad varias hominum seruitutes vtiliter instituit. Sylvarum quoque robora humanis vtilibus profutura solidauit, fruges in cibum elicuit, fontium ora referauit, & lapsuris fluminibus infudit. Post quæ ne non etiam ipsis quoque deliciis procurasset oculorum, variis florum coloribus ad voluptatem spectantium cuncta vestiuit. In ipso quoque mari, quamuis esset & magnitudine & vtilitate mirabile, multimoda animalia, nunc mediocris, nunc vasti corporis finxit, ingenium artificis de institutionis varietate testantia. Quibus non contentus, ne fortè fremitus & cursus aquarum cum dispendio possessoris humani alienum occuparet elementum, fines litoribus inclusit: quò cum fremens fluctus & ex alto sinu spumas vnda venisset, rursus in se rediret, nec terminos concessos excederet, seruans iura præscripta: ut diuinas leges tantò magis homo custodiret, quantò illas etiam elementa seruassent. Post quæ hominem quoque mundo præposuit, & quidem ad imaginem Dei factum: cui mentem & rationem indidit, & prudentiam, ut Deum posset imitari: cuius etsi corporis terrena primordia, cœlestis tamen & diuini halitus inspirata substantia: Quæ cum omnia in seruitutem illi dedisset, solum liberum esse voluit. Et ne in periculum caderet rursus soluta libertas, mandatam posuit, quo tamen non inesse malum in fructu arboris diceretur, sed futurum, si fortè ex voluntate hominis de contemptu datæ legis præmoneretur. Nam & liber esse debuerat, ne incongruenter Dei imago seruiret: & lex addenda, ne vique ad contemptum dantis libertas effrenata prorumperet: ut & præmia condigna & merita pœnarum consequenter exciperet, suam iam habens illud, quod motu mentis in alteram partem agitare voluisset. Ex quo mortalitas, inuidia utique in ipsum redit, qui cum illam de obedientia posset euadere, in eandem incurrit, dum ex consilio peruerso, Deus esse festinat, cuius tamen pœnam, nihilominus indulgenter temperauit, dum non tam

CAP. I.

Gen. 1.

Gen. 2.

Gen. 3.

ipſe quàm labores eius maledicuntur ſuper terra. Nam & quod requiritur, non ex igno-
 rantia venit, ſed ſpem hominis futuram in Chriſto, & inuentionis & ſalutis oſtendit: & quod
 ne de ligno arboris vitæ contingat arceatur, non de inuidiæ maligno liuore deſcendit, ſed
 ne viuens in æternum, niſi peccata Chriſtus ante donaret, circumferret ſecum in penam
 ſui ſemper immortale delictum. ⁹ Quanquam etiam ſuperioribus, id eſt, ſuper ipſum quo-
 que ſolidamentum partibus, quæ non ſunt hodie noſtris contemplabiles oculis, angelos
 prius inſtituerit, ſpirituales virtutes digeſſerit, thronos, poteſtatesque præfecerit, & alia
 multa cælorum impenſa ſpatia, & ſacramentorum infinita opera cõdiderit, vt immenſus
 hic licet mundus penè nouiſſimum magis Dei corporaliũ rerum appareat opus eſſe, quàm
 ſolum. Namque quæ infra terram iacent, neque ipſa ſunt digeſtiſ & ordinatiſ poteſtatibus
 vacua. ¹⁰ Locus enim eſt, quod piorum animæ impiorumque ducuntur, futuri iudicij præ-
 iudicia ſentientes: vt operum ipſius in omnibus partibus redundantes magnitudines non
 intra ipſius mundi & profunda & altitudines cogitare poſſemus, & ſic conſiderata operum

CAP. II. magnitudinis, tantæ molis dignè mirari poſſemus artificem. [¹¹ Super quæ omnia ipſe
 continens cuncta, niſi extra ſe vacuum deſerens, ¹² nulli Deo ſuperiori (vt quidam pu-
 tant) locum reliquit: quandoquidem ipſe vniuerſa ſinu perfectæ magnitudinis & pote-
 ſtatis incluſit, intentus ſemper operi ſuo, & vadens per omnia, & mouens cuncta, & viuif-
 icans vniuerſa, & conſpicuens tota, & in concordiam elementum omnium diſcordan-
 tes materias ſic connectens, vt ex diſparibus elementis ita ſit vnus mundus iſta coagmen-
 tata conſpiratione ſolidatus, vt nulla vi diſſolui poſſit, niſi quum illum ſolus ipſe qui fecit,
 ad maiora alia præſtanda nobis, ſolui iuſſerit. Hunc enim legimus omnia continere: &
 idèd niſi extra ipſum eſſe potuiſſe, quippè quum originem omninò non habeat, conſe-
 quenter nec exitum ſentiat: niſi fortè quod abſit, aliquando eſſe cœperit nec ſuper om-
 nia ſit, ſed dum poſt aliquid eſſe cœperit, intra id ſit quod ante ipſum fuerit, minor in-
 uentus poteſtate, dum poſterior denotatur etiã ipſo tempore. Ob hanc ergo cauſam ſem-
 per immenſus, quia niſi illo maius eſt: ſemper æternus, quia niſi illo antiqvius. Id enim
 quod ſine origine eſt, præcedi à nullo poteſt, dum nõ habet tempus. Idèd immortalis non
 deſiciens in conſummationis exitu. Et quoniã ſine lege eſt quicquid ſine origine eſt, mo-
 dum temporis excludit, dum ſe debitorem nemini ſentit. ¹³ De hoc ergo ac de eis quæ

I. Cor. 5. ſunt ipſius, & in eo ſunt, nec mens hominis quæ ſint, quãta ſint, & qualia ſint, dignè con-
 cipere poteſt, nec eloquentia ſermonis humani æquabilem maieltati eius virtutem ſermo-
 nis exprimit. Ad cogitandum enim & ad eloquendam illius maieltatem, & eloquentia
 omnis meritò munda eſt, & mens omnis exigua eſt: maior eſt enim mente ipſa, nec cogi-
 tari poſſit quantum ſit: ne ſi potuerit cogitari, mente humana minor ſit, qua concipi poſſit.
 Maior eſt quoque omni ſermone, nec edici poſſit: ne ſi potuerit edici, humano ſermone
 minor ſit, quo quum edicitur, & circumiri & colligi poſſit. Quidquid enim de illo cogi-
 tatum fuerit, minus ipſo erit: & quidquid enuntiatum fuerit, minus illo comparatum
 cõcum ipſum erit. Sentire enim illum taciti aliquatenus poſſumus, vt autem ipſe eſt, ſer-
 mone explicare non poſſumus. Siue enim illum dixeris lucem, creaturam ipſius magis
 quàm ipſum dixeris, ipſum non expreſſeris: ſiue illum dixeris virtutem, potentiam ipſius
 magis quàm ipſum dixeris, & deprompſeris: ſiue dixeris maieltatem, honorem ipſius ma-
 gis quàm illum ipſum deſcripſeris. Et quid per ſingula quæque percurreas longum facio?
 ſemel totum explicabo. Quidquid omninò de illo retuleris, rem aliquam ipſius magis &
 virtutem quàm ipſum explicaueris. Quid enim de eo condignè aut dicas, aut ſentias, qui
 omnibus & ſermonibus & ſenſibus maior eſt: Niſi quod vno modo, & hoc ipſum quomo-
 do poſſumus, quomodo capimus, quomodo intelligere licet, quid ſit Deus, mente ca-
 piamus: ſi cogitauerimus id illum eſſe, quod, quæſ, & quantum ſit non poſſit intelligi,
 ne in ipſam quidem cogitationem poſſit venire. Nam ſi ad ſolis aſpectum oculorum no-
 ſtrorum acies hebecit, ne orbem ipſum obtutus inſpiciat obuiorum ſibi ſuperatus fulgore
 radiorum: hõc idem mentis acies patitur in cogitatione omni de Deo, & quanto ad conſi-
 derandum Deum plus intenditur, tantò magis ipſa cogitationis ſuæ luce cæcatur. Quid
 enim de eo (vt iterum repetam) condignè dicas, qui eſt ſublimitate omni ſublimior, &
 altitudine omni altior, & profundo omni profundior, & omni luce lucidior, & omni cla-
 ritate clarior, omni ſplendore ſplendidior, omni robore robuſtior, omni virtute virtioſior,
 omni pulchritudine pulchrior, vgritate omni verior, & fortitudine omni fortior, & ma-
 ieltate

TERTULLIANVS
 Con. Anotationibus
 PAMELI
 A. V.
 36.

A iestate omni maior, & omni potentia potentior, & omnibus diuinitis ditior, omni prudentia prudentior, & omni benignitate benignior, omni bonitate melior, omni iustitia iustior, omni clementia clementior. Minora enim sint necesse est omnium genera virtutum, eo ipso qui virtutum omnium & Deus & pater est: ut verè dici possit, id Deus esse, quod eiusmodi est cui comparari nihil potest. Super omne est enim quod dici potest. Mens est enim quædam gignens & complens omnia, quæ sine vilo, aut initio, aut termino temporis causas rerum naturaliter nexas ad vtilitatem omnium summa & perfecta ratione moderetur. [14 Hunc igitur agnoscimus & scimus Deum conditorem rerum omnium: Dominum, propter potestatem: parentem, propter institutionem: hunc inquam] ^a qui dixit, ^a & facta sunt omnia: præcepit, & processerunt vniuersa. De quo scriptum est, ^b Omnia in sapientia fecisti. De quo Moyses: ^c Deus in cælo sursum & in terra deorsum; ^d qui secundum Esaiam ^e mensus est cælum palmo, terram pugillo; ^f qui aspexit terram, & facit eam tremere; qui continet gyrum terræ, & eos qui habitant in ipso quasi locustæ; ^g qui expendit montes in pondere, & nemora in statera, id est, certo diuinæ dispositionis examine: ac ne facilè in ruinam procuberet magnitudo inæqualiter iacens, si non sagribus iuisset librata ponderibus, onus hoc moderanter terrenæ molis æquauit. Qui dicit per Prophetam: Ego Deus, & non est præter me. Qui per eundem Prophetam refert: Quoniam maiestatem meam non dabo alteri, ut omnes cum suis figmentis Ethnicos excludat & hæreticos, probans Deum non esse qui manu artificis factus sit, ^h nec eum qui ingenio hæretici fictus sit. Non est enim Deus, cui vt sit quærendus est artifex. Quique adhuc adiecit per Prophetam, Cælum mihi thronus est, terra autem scabellum pedum meorum: qualem mihi ædificabitis domum, aut quis locus requiei meæ? ut ostendat quoniam multo magis illum templum non capit, quum mundus non capit: & hæc non ad sui instantiam, sed ad nostri scientiam refert. Neque enim ipse à nobis desiderat magnitudinis gloriam, sed nobis vult religiosam, quæ pater, & conferre sapientiam. Quique præterea ferinos nostros animos, & de agresti immanitate tumidos, & abruptos ad lenitatem trahere volens, dicit: ⁱ Et super quem quiescet spiritus meus, nisi super humilem & quietum, & trementem verba mea: ut Deum aliquatenus quantus sit possit agnoscere, dum illum per spiritum collatum discit timere. Qui similiter adhuc magis in notitiam nostri volens peruenire, ad culturam sui nostros excitans animos, aiebat: Ego sum Dominus qui feci lucem & creauit tenebras, ut vicissitudinum istarum, quibus noctes diēsque moderantur, non naturam nescio quam putemus artificem; sed Deum agnosceremus potius (quod erat verius) conditorem. Quem quoniam obtutu oculorum videre non possumus, de operum magnitudine, & virtute, & maiestate condiscimus. Inuisibilia enim ipsius (inquit Apostolus Paulus) ^j à creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur: sempiterna quoque eius virtus & diuinitas, vt animus humanus ex manifestis occulta condiscens, de operum magnitudine quæ videret mentis oculis, artificis magnitudinem cogitaret: de quo idem Apostolus: Regi autem seculorum immortalis, inuisibilis, soli Deo honor & gloria. Euasit enim oculorum contemplationem, qui cogitationis vicit magnitudinem. Quoniam, inquit, ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Nam & imperio eius omnia, vt ex ipso sint, & verbo eius digesta, vt per ipsum sint: & in iudicium eius recidunt vniuersa, vt dum in ipso expectant libertatem, corruptione deposita in ipsum videantur esse reuocata. [20 Quem solum merito bonum pronuntiat Dominus: cuius bonitatis totus testis est mundus: quem non instituit, nisi bonus fuisset. Nam si omnia bona valde, consequenter ac merito & quæ instituta sunt bona, bonum institutorem probauerunt: & quæ à bono institutore sunt, aliud quàm bona esse non possunt, ex quo omne malum facessat à Deo: Nec enim potest fieri vt sit initiator, aut artifex vllius mali operis, qui nomen sibi perfecti vindicat, & parentis & iudicis: maxime cum omnis mali operis vindex sit & iudex; quoniam & non aliundè occurrit homini malum, nisi à bono Deo recessisset. Hoc autem ipsum in homine denotatur: non quia necesse fuit, sed quia ipse sic voluit, vnde manifestè & quid malum esset apparuit, & ne inuidia in Deo esse videretur, à quo malum ortum esset, eluxit. Hic ergo semper sui est similis, nec se vnquam in aliquas formas vertit aut mutat: ne per immutationem etiam mortalis esse videatur. Immutatio enim conuersionis, portio cuiusdam comprehenditur mortis. Ideo nec adiectio in illo vnquam vllius aut partis, aut honoris accedit: ne quid vnquam perfectio defuisse videatur: nec detrimentum in eo aliquid agitur, ne gradus moralitatis receptus esse videatur: sed

CAP. III.

^a Psal. 148.^b Psal. 103.^c Deut. 4.^d Isa. 40.^e Psal. 103.^f Isa. 40.^g Isa. 45.^h Isa. 48.ⁱ Isa. 66.^j Ibidem.^k Isa. 45.^l Rom. 1.^m 1. Tim. 1.ⁿ Rom. 11.

CAP. III.

^o Gen. 1.^p Gen. 3.

Malach. 3.

Exod. 3.

quod est, id semper est, & quiescens, semper ipse est, & qualis est, semper talis est. Nam & D incrementa originem monstrant, & detrimenta mortem atque interitum probant: Et ideo ego (ait) sum Deus, & non sum mutatus: statum suum tenens semper, dum id quod natum non est, conuerti non potest. Hoc enim in ipso quidquid illud potest quod est, Deus semper sit necesse est, ut semper sit Deus, seruans sese virtutibus suis: Et ideo dicit, Ego sum qui sum. Quod enim est, ideo hoc habet nomen, quoniam eandem semper sui obtinet qualitatem. Immutatio enim tollit illud nomen quod est: quidquid enim aliquando vertitur, mortale ostenditur hoc ipso quod conuertitur. Desinit enim esse, quod fuerat, & incipit consequenter esse quod non erat: idcirco & merito in Deo manet semper status suus, dum sine detrimento commutationis semper sui & similis & æqualis est. Quod enim naturam non est, nec mutari potest: ea enim sola in conuersionem veniunt quæcunque sunt vel quæcunque gignuntur, dum quæ aliquando non fuerant, discunt esse nascendo, atque ideo nascendo conuerti. At enim, illa quæ nec natiuitatem habent, nec artificem, excluderunt à se demutationem, dum in qua conuersionis causa est, non habent originem: ideo & vnus pronuntiatus est, dum parum non habet. Deus enim, quidquid esse potest quod Deus est, summum sit necesse est. Summum autem quidquid est, ita demum summum esse oportet, dum extra comparem est. Et ideo solum & vnum sit necesse est, cui conferri nihil potest, dum parem non habet. Quoniam nec duo infinita esse possunt, ut rerum dicat ipsa natura. Infinitum est autem, quidquid nec originem habet omnino, nec finem. Excludit enim alterius initium, quidquid occupauerit totum. Quoniam si non omne id quod est, quidquid est continet, dum intra id inuenitur quo continetur, minus inuentum eo quo continetur, Deus esse deserit, in alterius potestatem reductus, cuius magnitudine quæ minus fuerit inclusus: & ideo quod continuit Deus potius esse iam cœperit. Ex quo effectum est, ut nec nomen Dei proprium possit edici, quoniam non possit nec concipi. Id enim nomine continetur, quidquid etiam ex naturæ suæ conditione comprehenditur. Nomen enim significantia est eius rei, quæ comprehendi potuit ex nomine. At quando id de quo agitur, tale est, ut condignè nec ipsis intellectibus colligatur: quomodo appellationis dignè vocabulo pronuntiabitur? Quod dum extra intellectum est, etiam supra appellationis significantiam sit necesse est: ut merito quando nomen suum Deus ex quibusdam rationibus & occasionibus adiicit & præfert, non tam legitimam proprietatem appellationis sciamus esse depromptam, quàm significantiam quandam constitutam, ad quam dum homines decurrunt, Dei misericordiam per ipsam impetrare posse videantur. Est ergo & immortalis & incorruptibilis, nec detrimenta sentiens omnino, nec finem. Nam & quia incorruptibilis, ideo & immortalis, & quia immortalis, utique & incorruptibilis: utroque inuicem sibi & in se conuersione mutua perplexa, & ad statum æternitatis vicaria concatenatione producta: & immortalitate de incorruptione descendente, & incorruptione de immortalitate veniente. [21 Cuius etiam si 22 iracundias a legitimas 23 & b indignationes quasdam descriptas tenemus, 24 & c odia relata cognoscimus: non tamen hæc intelligimus ad humanorum relata esse exempla vitiorum. Hæc enim omnia etsi homines possunt corrumpere, diuinam vim non possunt omnino vitare. Passiones enim istæ in hominibus merito esse dicuntur, in Deo non merito iudicabuntur. Corrupti enim per hæc homo potest, quia corrumpi potest. Corrupti per hæc Deus non potest, quia nec corrumpi potest. Habent igitur ista vim suam quam exerceant, sed ubi præcedit impassibilis materia, non ubi præcedit impassibilis substantia. Nam & quod irascitur, Deus non ex vitio eius venit, sed ad remedium nostri illud facit. Indulgens est enim, etiam tunc cum minatur: dum per hæc homines ad recta reuocantur, nam quibus ad honestam vitam deest ratio, metus est necessarius, ut qui rationem reliquerunt, vel terrore moueantur. Et ideo omnes istæ vel iracundiæ Dei vel odia, vel quæcunque sunt huiusmodi, dum ad medicinam nostram proferuntur (ut res docet) ex consilio, non ex vitio venerunt. Nec ex fragilitate descendunt, propter quod etiam ad corrupendum Deum valere non possunt. Materiarum enim in nobis ex quibus sumus diuersitas, ad iracundiæ consuevit corruptentem nos excitare discordiam, quæ in Deo vel ex natura, vel ex vitio non potest esse: dum non utique ex coagmentis corporalibus intelligitur esse constructus. Est enim simplex & sine vlla corporea concretionem, quidquid illud est totus, quod se solus scit esse, quandoquidem spiritus sit dictus. Et ideo hæc quæ in hominibus vitiosa sunt & corruptentia, dum ex corporis ipsius & materiæ corruptibilitate nascuntur, in Deo corruptibilitatis

CAP. V.

a Gen. 18.

b Deut. 29.

c Eccl. 9.

TERTULLIANVS
 Cont. Aduersationibus
 PAMELI
 A. V.
 36.

A litatis vim exercere non possunt: quandoquidem, ut diximus, non ex vitio, sed ratione venerunt. [25 Et licet scriptura cœlestis ad humanam formam faciem diuinam sæpè cõuerterat, dum dicit, Oculi Domini super iustos: 26 Aut dum odoratus est Dominus Deus odorem bonæ fragrantix: Aut dum traditur Moyfi tabulæ scriptæ digito Dei: Aut dum populus filiorum Israël de terra Ægypti manu valida & brachio excelso liberatur: Aut dum dicit, Os enim Domini locutum est hæc, Aut dum terra scabellum pedum Dei esse perhibetur: Aut dum dicit, Inclina aurem tuam & audi: sed nos qui dicimus, quia lex spiritalis est, non intra hæc nostri corporis lineamenta modum, aut figuram diuinæ maiestatis includimus, sed suis illam interminatæ magnitudinis (ut ita dixim) campis sine villo sine diffundimus. Scriptum est enim: Si ascendero in cœlum, tu ibi es: si descendero, ad inferos, ades: 27 & si asumpsero alas meas, & abiero trans mare, illæ manus tua apprehendet me, & dextera tua detinebit me. Rationem enim diuinæ scripturæ de temperamento dispositionis cognoscimus. Parabolis enim adhuc secundum fidei tempus de Deo Prophetes tunc loquebatur, non quomodo Deus erat, sed quomodo populus capere poterat. Ut igitur hæc sic de Deo dicantur, non Deo, sed populo potius impugnetur. Sic & tabernaculum erigere populo permittitur, nec tamen Deus intra tabernaculum clusus continetur; sic & templum extruitur, nec tamen Deus intra templi angustias omninò sepitur. Non igitur mediocris est Deus, sed populi mediocris est sensus: nec angustus Deus, sed rationis populi angustus est intellectus habitus. Denique in Euangelio: Veniet hora, sed Dominus aiebat, quum neque in monte isto, neque in Hierusalem adorabitis patrem. Et causas reddidit, dicens: Spiritus est Deus, & eos ergo qui adorant, in spiritu & veritate adorare oportet. Efficaciæ igitur ibi diuinæ per membra monstrantur: non habitus Dei, nec corporalia lineamenta ponuntur. Nam & cum oculi describuntur, quod omnia videat, exprimitur. 28 Et quando aures, quod omnia audiat, proponitur. Et cum digitus, significancia quædam voluntatis aperitur. Et cum nares, precum quasi odorum perceptio ostenditur. Et cum manus, quod creaturæ sit omnis auctor probatur. Et quando brachiū, quod nulla natura contra robur ipsius repugnare possit, edicitur. Et quando pedes, quod impleat omnia, nec sit quicquam vbi non sit Deus, explicatur. Neque enim sunt ei aut membra, aut membrorum officia necessaria, ad cuius solum etiam tacitum arbitrium & seruiunt & adsunt omnia. Cur enim requirat oculos, qui lux est? Aut cur quærat pedes, qui vbique est? Aut cur ingredi velit, cum non sit quod extra se progredi possit? Aut cur manus expetat, cuius ad omnia instituenda artifex est, & silens voluntas? Nec auribus eget, qui etiam tacitas nouit voluntates. 29 Aut propter quam causam linguam quærat, cui cogitare iussisse est? Necessaria enim hæc membra hominibus fuerunt, non Deo: quia inefficax hominis consilium fuisset, nisi cogitamen corpus impleffet: Deo autem non necessaria, cuius voluntatem non tantum singuliqua molitione opera subsequuntur, sed ipsa statim opera cum voluntate procedunt. Ceterum ipse totus oculus, quia totus videt: & totus aures, quia totus audit: & totus manus, quia totus operatur: & totus pes, quia totus vbique est. Idem enim quidquid illud est, totus æqualis est, & totus vbique est. Non enim habet in se diuersitatem sui quidquid est simplex. Ea enim demum in diuersitatem membrorum recidunt, quæ veniunt ex natiuitate in dissolutionem. Sed hæc quæ concreta nõ sunt, sentire non possunt. Quod enim immortale est quidquid est, illud ipsum, vnum & simplex & semper est. Et ideo quia vnum est, dissolui non potest, quoniam quidquid est illud ipsum extra ius dissolutionis positum, legibus est mortis solutum. [30 Sed illud quod dicit Dominus Spiritum Deum, puto ego sic locutum Christum de patre, ut adhuc aliquid plus intelligi velit quàm spiritum Deum. Hominibus enim licet in Euangelio suo intelligendi incrementa facientibus disputet, sed tamen & ipse sic adhuc de Deo loquitur hominibus, quomodo possunt adhuc audire vel capere: licet ut diximus in agnitionem Dei religiosa iam facere incrementa nitatur. Inuenimus enim scriptum esse, quod Deus caritas dictus sit, 31 nec ex hoc tamen Dei substantia caritas expressa est: Et quod lux dictus est, nec tamen in hoc substantia Dei est, sed totum hoc de Deo dictum est quantum dici potest, ut merito & quando spiritus dictus est, non omne id quod est dictus sit, sed ut dum mens hominum intelligendo vsque ad ipsum proficit spiritum, conuersa iam ipsa in spiritu aliud quid amplius per spiritum conicere Deum esse possit. Id enim quod est, secundum id quod est, nec humano sermone edici, nec humanis auribus percipi, nec humanis sensibus colligi potest. Nam si, quæ præparauit Deus his qui diligunt illum, nec ocu-

CAP. VI.

Psal. 33.

Gen. 8.

Exod. 31.

Deut. 5.

Isa. 1.

Isa. 66.

4. Reg. 19.

Rom. 7.

Psal. 138.

Ezod. 26.

3. Reg. 6.

Ioan. 4.

Psal. 33.

4. Reg. 19.

Exod. 31.

Gen. 8.

Deut. 5.

Ibidem.

Isa. 66.

Isa. 30.

CAP. VII.

Ioan. 4.

1. Ioan. 4.

1. Ioan. 1.

1. Cor. 2.

lus vidit, nec auris audivit, nec cor hominis, aut mens ipsa percepit: qualis & quantus D
 est ille ipse qui hæc repromittit, ad quæ intelligenda & mens hominis & natura defecit.
 Denique si acceperis spiritum substantiam Dei, creaturam feceris Deum. ³³ Omnis enim
 spiritus creatura est. Erit ergo iam factus Deus. Quomodo & si secundum Moysen ignem
 acceperis Deum, creaturam illum esse dicendo institutum expresseris, non institutorem
 docueris. Sed hæc figurantur potius, quam ita sunt. Nam & in veteri Testamento ideo
 Deus ignis dicitur, ut peccatori populo metus incutiatur, dum iudex ostenditur: Et in
 nouo Testamento spiritus esse profertur, ut rector & creator in delictis suis mortuorum
 per hanc bonitatem conlata credentibus indulgentiæ comprobetur. [³⁴ Hunc ergo,
 CAP. VIII. omnis hæreticorum fabulis atque figmentis, Deum nouit & veneratur Ecclesia, cui testi-
 monium reddit tam inuisibilem quam etiam visibilem, & semper, & tota natura. Quem
 angeli adorant, astra mirantur, maria benedunt, terra verentur, inferna quæque suspi-
 ciunt. Quæ mens, omnis humana sentit, etiamsi non exprimit, cuius imperio omnia com-
 mouentur, fontes scaturiunt, amnes labuntur, fluctus adsurgunt, fœtus suos cuncta par-
 turiunt, venti spirare coguntur, imbres veniunt, maria commouentur, fœcunditates suas
 cuncta ubique diffundunt: qui peculiarem protoplastis æternæ vitæ mundum quendam
 paradysum in Oriente constituit, arborem vitæ plantauit, scientiæ boni & mali similiter
 alteram arborem conlocavit. Mandatum dedit, sententiam contra delictum statuit. Noe
 iustissimum de diluuij periculo pro merito innocentie fideique seruaui. Enoch transtulit,
 in amicitie societatem Abraham adlegit, ³⁵ Isaac protexit, Iacob auxit, Moysen ducem E
 populo præfecit, ingemiscens filios Israël è iugo seruitutis eripuit, legem scripsit: patrum
 sobolem in tetram repromissionis induxit. Prophetas spiritu instruxit, & per hos omnes
 filium suum Christum repromisit, & quando daturum se sponderat, misit. Per quem
 nobis in notitiam venire voluit: & in nos indulgentiæ suæ sinus largos profudit, egenis &
 abiectis locupletem spiritum conferendo. Et quia vltro & largus & bonus est: ne totus hic
 orbis auersus gratiæ eius fluminibus arefceret, Apostolos institutores generis nostri in to-
 tum orbem mitti per filium suum voluit: ut conditio generis humani nosceret institu-
 torem: & si sequi maluisset, haberet quem pro Deo in suis iam postulationibus, patrem diceret.
 Cuius prouidentia non tantummodo singillatim per homines cucurrit aut currit,
 sed etiam per ipsas vrbes & ciuitates; quarum exitus Prophetarum vocibus cecinit, immo
 etiam per ipsum totum orbem. Cuius propter incredulitatem exitus, plagas, deminutio-
 nes pœnæque descripsit: & ne quis non etiam ad minima quæque Dei putaret istam in-
 fatigabilem prouidentiam peruenire, Ex duobus, inquit Dominus, passeribus vnus non
 cadet sine patris voluntate, sed & capilli capitis vestri omnes numerati sunt. Cuius etiam
 cura & prouidentia Israëlitarum non sinit nec vestes cõsumi, nec vilissima in pedibus cal-
 ceamenta deteri, sed nec ipsorum postremum, adolescentium captiuam sarabara comburi,
 nec immeritò: nam si hic omnia complexus est omnia continens, omnia autem & totum
 ex singulis constant, pertinet consequenter eius ad vsque singula quæque cura, cuius ad
 totum quicquid est, peruenit prouidentia. ³⁶ Hinc est quòd & desuper Cherubim sedet,
 id est, præest super operum suorum varietatem; subiectis throno eius animalibus præ ce-
 teris principatum tenentibus; cuncta desuper crystallo contegente, id est, cœlo omnia o-
 periente. ³⁷ Quod in firmamentum de aquarum fluente materia fuerat Deo iubente soli-
 datum, ut glacies robusta aquarum terram pridem contegentium diuidens medietatem,
 dorso quodam pondera aquæ superioris corroboratis de gelu viribus sustineret. ³⁸ Nam
 & rota subiaccant, tempora scilicet, quibus omnia semper mundi membra voluuntur, ta-
 libus pedibus adiecis, quibus non in perpetuum stant ista, sed transeunt. Sed & per om-
 nes ortus stellata sunt oculis. Dei enim opera per uigili obtutu contemplanda sunt, in quo-
 rum sinu carbonum medius est ignis, siue quoniam ³⁹ ad igneum diem iudicij mundus iste
 festinat: siue quoniam omnia opera Dei ignea, nec sunt tenebrosa, sed vigent: siue etiam
 ne, quia ex terrenis ista fuerant orta principiis, naturaliter de originis suæ rigore
 torperent, addita est omnibus interioris spiritus calida natura, quæ frigidis concreta cor-
 poribus ad vsoriam vitæ æqualia omnibus libramenta monstraret. Hic est igitur currus se-
 cundum Dauid Dei. ⁴⁰ Currus enim, inquit, Dei decies millies multiplicatus, id est innu-
 merus, infinitus, immensus. Sub iugo enim naturalis legis omnibus data, alia quasi fropis
 reuocata retrahuntur, alia quasi effusi habentis excitata impelluntur. Mundum enim istum,
 currum Dei, cum omnibus & ipsi angeli ducunt & astra, quorum varios licet meatus, cer-
 ris

TERTULLIANVS
 Con. Anotationibus
 PAMELI
 A. V.
 36.

A tis tamen legibus vincetos inspiciamus ad meta definiti sibi temporis iucere: vt merito nobis quoque cum Apostolo, & artificem & opera mirantibus exclamare iam libeat: O altitudo diuitiarum sapientiae & scientiae Dei, quam inscrutabilia iudicia eius, & inuestigabiles viae eius, & reliqua. [41 Eadem regula veritatis docet nos, credere post patrem etiam in filium Dei Christum Iesum Dominum Deum nostrum, sed Dei filium, huius Dei qui & vnus & solus est, conditor scilicet rerum omnium, vt iam & superius expressum est. Hunc enim Iesum Christum iterum dicam huius Dei filium, & in veteri Testamento legimus esse repromissum, & in nouo Testamento animaduertimus exhibitum, omnium sacramentorum vmbras & figuras de praesentia corporatae veritatis implementem. 42 Hunc enim Abraham filium, 43 hunc Dauid, hunc non minus & vetera praedicta & Euangelia testantur. Hunc ipsa Genesis, quum dicit, Tibi dabo & semini tuo. Hunc, quando Iacob ostendit hominem cum Iacob. Hunc, quando dicit, Non deficiet princeps de Iuda, neque dux de femoribus eius, 44 donec veniat is cui repromissum est, & ipse erit expectatio gentium. Hunc Moyses, quum dicit, 45 Prouide alium quem mittas. Hunc idem, quando testatur, Propheten vobis, dicendo, suscitabit Deus ex fratribus vestris: cum quasi me audite. Hunc, quando dicit, Videbitis vitam vestram pendentem nocte ac die, & non credetis ei. Hunc Esaias, Prodiat virga de radice Iesse, & flos de radice ascendet. Hunc eundem, quando dicit, Ecce virgo concipiet & pariet filium. Hunc, quando sanitates ab eo futuras collocat, dicens, Tunc aperientur oculi caecorum, & aures surdorum audient, tunc saliet claudus vt ceruus, & diserta erit lingua mutorum. Hunc, quando patientiae virtutes exprimit, dicens, Non audietur in plateis vox eius, arundinem quassatam non conteret, & linura fumigans non exstinguet. Hunc, quando eius Euangelia descripsit, Et disponam vobis testamentum aeternum sancta Dauid fidelia. Hunc, quando gentes in ipsum credituras prophetauit, Ecce posui eum in principem & praecipientem gentibus. Gentes quae te non nouerunt, inuocabunt te, & populi qui te nesciunt, ad te confugient. Hunc eundem, quando ad passionem eius exclamat dicens, Sicut ovis ad occisionem ductus est, & sicut agnus coram tondente se sine voce, 46 sic non aperuit os suum in humilitate. Hunc, quando flagrorum eius ictus plagaeque descripsit, Liore eius nos sanati sumus: aut humilitatem, Et vidimus eum, & non erat ei species, neque honor, homo in plaga & sciens ferre infirmitatem. Aut quod populus non erat crediturus, Tota die expandi manus meas ad populum non credentem. Aut quod resurrecturus a mortuis, Et erit in illa die radix Iesse, & surget imperare gentibus; in eum gentes sperabunt, & erit requies eius honor. Aut cum tempus resurrectionis, Quasi diluculo paratam inueniemus eum. Aut quod sessurus ad dexteram patris, Dixit Dominus Domino meo, sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Aut quum possessor omnium collocatur, Postula a me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terrae. Aut quod iudex omnium ostenditur, Deus iudicium tuum regenda, & iustitiam tuam filio regis. Ne hoc in loco plura persequar, quae adnuntiata de Christo omnibus haereticis, sed & ipsi veritatem tenentibus magis nota sunt. [47 Sed illud admoneo, non alterum in Euangelio Christum expectandum fuisse, quam hunc a creatore veteris Testamenti literis antea promissum, maxime quum & quae de ipso praedicta sunt, impleta sint, & quae impleta sunt, antea praedicta sint. Vt merito haereticorum istorum Testamenti veteris auctoritatem respicientium nescio cui commentitio & ex fabulis anilibus ficto Christo atque fucato possim verè & constantè dicere: Quis es? unde es? à quo missus es? quare nunc venire voluisti? quare talis? vel quare venire potuisti? vel quare non ad tuos abiisti? nisi quod probasti tuos non habere, dum ad alienos venis. Quid tibi cum mundo creatoris? quid tibi cum homine conditoris? quid tibi cum figmento corporis, cui eripis spem resurrectionis? quid ad alienum venis famulum? alienum sollicitare desideras filium? quid me à Domino eripere conaris? quid me in patrem blasphemare atque impium esse compellis? aut quid sum à te in resurrectione consecuturus, qui me ipsum non recipio, dum corpus amitto? Si saluare vis, fecisses hominem cui salutem dares. Si à delicto eripere cupis, antea mihi ne delinquentem contulisses. Quod autem tecum suffragium circumfers Legis? Quod habes testimonium Propheticae vocis? aut quid mihi possum de te solidum repromittere, quum te videam in phantasmate, & non in soliditate venisse? Quid ergo tibi cum figura corporis, si corpus odisti? immò reuingeris corporis quod odisti, circumferre substantiam, cuius suscipere voluisti etiam figuram? Odisse enim debueras cor-

poris imitationem. ~~S~~oderas veritatem. Quoniam si alter es, aliter venire debueras, ne dicereris filius creatoris, si vel infaginem habuisses carnis & corporis. Certè si oderas natiuitatē,⁴⁸ quia creatoris oderas nuptiarum coniunctionem, recusare debueras etiam imitationem hominis, qui per nuptias nascitur creatoris. Neque igitur cum hæreticorū agnosceimus Christum,⁴⁹ qui in imagine (vt dicitur) fuit, & non in veritate; nihil verum eorum quæ gessit, fecerit, si ipse phantasma & non veritas fuit; ⁵⁰ neque eum qui nihil in se nostri corporis gessit, dum ex Maria nihil accepit, ne non nobis venerit, dum non in nostra substantia visus apparuit. ⁵¹ Neque illum qui aetheream siue sydeream, vt alij voluerunt hæretici, voluit carnem, ne nullam in illo nostro intelligamus salutem, si non etiam nostri corporis cognoscamus soliditatem; ⁵² nec vllum omninò alterum, qui quoduis aliud ex figmento hæreticorū gesserit corpus fabularum. Omnes enim istos & natiuitas Domini, & mors ipsa confutat. Nam & verbum (inquit Ioannes) caro factum est, & habitauit in nobis. Vt meritò corpus nostrum in illo fuerit, quoniam quidem nostram carnem sermo suscepit. Et sanguis idcirco de manibus ac pedibus, atque ipso latere demanauit, vt nostri confors corporis probaretur, dum occasus nostri legibus moritur. Qui dum in eadem substantia corporis in qua moritur, resuscitatus, ipsius corporis vulneribus comprobatur, etiā resurrectionis nostræ leges in sua carne monstrauit, qui corpus quod ex nobis habuit, in sua resurrectione restituit. Lex enim resurrectionis ponitur, dum Christus ad exemplum ceterorum in substantia corporis suscitatur. ⁵³ Quoniam cum caro & sanguis non obtinere regnum Dei scribitur, non carnis substantia damnata est, quæ diuinis manibus ne periret, extructa est, sed sola carnis culpa meritò reprehensa est, quæ voluntaria hominis temeritate contra legis diuinæ iura grassata est. Quia in baptismo & in mortis dissolutione sublata caro ad salutem reuertitur: dum ad statum innocentiaē deposita criminis mortalitate reuocatur. [⁵⁴ Verum ne ex hoc quòd Dominum nostrum Iesum Christum Dei creatoris filium in substantia veri corporis exhibitum adserimus, ⁵⁵ aliis hæreticis hoc in loco hominem tantum & solum defendentibus, atque idèò hominem illum nudum & solitarium probare cupientibus, aut manus deesse, aut loquendi materiam commodasse videamur: non sic de substantia corporis ipsius exprimimus, vt solum tantum hominem esse dicamus: sed vt ⁵⁶ diuinitate sermonis in ipsa concretionem permixta, etiam Deum illum secundum scripturas esse teneamus. Est enim periculū grande, saluatorem generis humani, totius Dominum & principem mundi; cui à suo patre omnia tradita sunt, & cuncta concessa; per quem instituta sunt vnuerſa, creata sunt tota, digesta sunt cuncta, æuorum omnium & temporum regem, angelorum omnium principem, ante quem nihil præter patrem, hominem tantummodo dicere, & auctoritatem illi diuinam, in his abnegare. Hæc enim contumelia hæreticorum ad ipsum quoque Deum patrem redundabit, si Deus pater filium Deum generare nō potuit. Sed enim veritati cæcitas hæreticorū nulla præscribit. Nec quoniam in Christo aliquid tenent, aliquid non tenent, alterum vident, alterum non vident, eripietur nobis illud, quod nō vident, per illud quod vident. Quasi hominis enim in illo fragilitates cōsiderant, quasi Dei virtutes non cōputant, infirmitates carnis recolūt, potestates diuinitatis excludunt. Quando si probatio hæc ex infirmitatibus Christi illuc proficit, vt homo ex infirmitatibus cōprobetur, probatio diuinitatis in illo collecta ex virtutibus illuc proficiet, vt etiā Deus ex operibus adseratur. Si enim passiones ostendunt in illo humanā fragilitatem, cur opera nō adserant in illo diuinā potestatem? ne si hoc non profecerit, vt Deus ex virtutibus adseratur, nec passiones proficiant, vt etiam homo ex ipsis esse monstratur. Quæcunque enim lex in alterutro fuerit posita, in altero inuenietur esse suspecta. Periculū enim erit nec hominē illum ex passionibus ostendi, si non potuerit etiā Deus ex virtutibus adprobari, non est ergo in vnā partem inclinandum, & ab alia parte fugiendū, ⁵⁷ quoniam nec tenebit perfectā veritatem, quisquis aliquā veritatis excluderit portionem. Tam enim scripturæ etiam Deū adnuntiat Christum, quàm etiā hominem ipsum adnuntiat Deum: tam hominem descripsit Iesum Christum, quàm etiam Deū quoque descripsit Christum Dominum. Quoniam nec Dei tantum illum filium esse proponit, sed & hominis, nec hominis tantum dicit, sed & Dei referre cōsuevit: vt dunt ex vtroque est, vtrūque sit, ne si alterum tantum sit, alterum esse non possit. Vt enim præscripsit ipsa natura hominē credendum esse qui ex homine sit, ita eadem natura præscribit & Deum credendum esse qui ex Deo sit: ne si non & Deus fuerit, cum ex Deo sit, iam nec homo sit, licet ex homine fuerit, & in alterutro vtrūque periclitetur, dum alterum altero fidem perdidisse conuincitur. Qui te-

Luc. 2.
Matth. 27.
Ioan. 1.
Psal. 21.
Ioan. 19.
Matth. 28.
Ioan. 20.

I. Cor. 15.
Ibidem.

CAP. XI.

Matth. 11.
Ioan. 1.

TERULLIAN
Com. Annotatiōib. is
PAMELI
A. V.
J6.

Agunt ergo hominis filium hominem Christū Iesum, legant hunc eundem & Deum & Dei
 filium nuncupatum. Nam quomodo est quā homo, ex Adrahā, sic est etiam quā Deus,
 ante ipsū Abrahā. Et quomodo, quā homo, filius Dauid, ita Dominus Dauid quā Deus
 nuncupatus est. Et quomodo quā homo, sub lege factus est, ita quā Deus, Sabbati Domi-
 nus expressus est. Et quomodo quā homo sententiam patitur, sic omne quā Deus, de uiuis
 & mortuis iudicium habere reperitur. Et quomodo post mundum quā homo nascitur, sic
 ante mundum quā Deus, fuisse perhibetur. Et quomodo ex femine Dauid quā homo ge-
 nitus est, sic ita per ipsam quā Deum mundus dicitur institutus. Et quomodo quā homo
 post multos, sic quā Deus ante omnes. Et quomodo ceteris quā homo inferior, sic omni-
 bus quā Deus maior. Et quomodo in cælum quā homo ascendit, sic inde quā Deus ante
 descendit. Et quomodo ad patrem quā homo vadit, sic obediens patri quā filius inde
 scensurus est. Ita si mediocritates in illo adprobant humanam fragilitatem, maiestates in
 illo adfirmant diuinam potestatem. Periculum est enim, cum vtrunque legis, non vtrun-
 que, sed alterum credidisse. Ex quo quoniam vtrunque in Christo legitur, vtrunque credatur:
 ut fides ita demum vera sit, si & perfecta fuerit. Nam si ex duobus altero in fide cessante,
 vnum & quidem id quod est minus, ad credendum fuerit assumptum, perturbata regula
 veritatis, temeritas ista non salutem contulerit, sed in vicem salutis, de iactura fidei pericul-
 um mortis grande conflauerit. [8 Cur ergo dubitemus dicere, quod scriptura non dubi-
 tat exprimere? cur hæsitabit fides veritas, in quo scripturæ nunquam hæsitauit auctori-
 tas? Ecce enim Osee Prophetes ait ex persona patris: 19 Iam non saluabo eos in arcu, ne-
 que in equis, neque in equitibus, sed saluabo eos in Domino Deo ipsorum. Si Deus saluare
 se dicit in Deo, non autem saluat nisi in Christo Deus: cur ergo homo dubitet Christum
 Deum dicere, quem Deum à patre animaduertit positum per scripturas esse? immò si non
 saluat nisi in Deo pater Deus, saluari non poterit à Deo patre quiquam, nisi cõfessus fue-
 rit Christum Deum, in quo se & per quem se repromittit pater salutem daturum: ut meri-
 tò quisquis illum agnoscit esse Deum, salutem inueniat in Deo Christo: quisquis non reco-
 gnoscit esse Deum, salutem perdiderit, quam alibi nisi in Christo Deo inuenire non po-
 terit. Quomodo enim Esaias, Ecce virgo concipiet, & pariet filiū, & vocabitis nomen eius
 Emmanuel: quod interpretatū est nobiscū Deus: sic Christus ipse dicit: Ecce ego vobiscū
 sum vsque ad consummationem seculi: est ergo nobiscum Deus, immò multò magis etiam
 in nobis est. Nobiscum est Christus, est ergo cuius nomen est, nobiscum Deus, quia & no-
 biscum est. Aut nunquid non est nobiscum? quomodo ergo dicit se nobiscum esse? est ergo
 nobiscum. Sed quoniam nobiscum est, Emmanuel, id est nobiscum Deus dictus est. Deus
 ergo quia nobiscum est, nobiscum Deus dictus est. Idem Prophetes: Conualefcite manus
 dissolutæ, 60 & genua debilia consolamini, pusillanimes sensu conualefcite, nolite timere,
 Ecce Deus noster iudicium retribuet, ipse veniet & saluabit nos: tunc aperientur oculi cæ-
 corum, & aures surdorum audient: tunc saluet claudus sicut ceruus, & diserta erit lingua
 mutorum. Si in aduentu Dei dicit Prophetes hæc futura signa quæ facta sunt, aut Dei filiū
 agnoscant Christum, in cuius aduentu & à quo hæc sanitarum signa facta sunt, aut diuini-
 tatis Christi veritate superati, 61 in alteram hæresim ruentes, Christum dum filium Dei &
 Deum confiteri nolunt, patrem illum esse confitebuntur. Vocibus enim Prophetarum in-
 clusi, iam Christum Deū negare non possunt. Quid ergo respondent, cum in aduentu Dei
 hæc signa futura dicuntur quæ in aduentu Christi gesta sunt, Christum qualiter accipiunt
 Deum? (Deum enim iam negare non possunt) quā patrem? aut quā filium? Si quā filium, cur
 Dei filium Deum negat? Si quā patrem, cur eos non sequuntur qui eiusmodi blasphe-
 mias tenere videntur? Nisi quoniam nobis in hoc aduersus illos de veritate certamine hoc
 interim sufficit, ut quocunque genere conuicti Christum confiteantur & Deum, quem
 etiam Deum negare voluerunt. Per Abacuc Prophetam ait: 62 Deus ab Africo veniet, &
 sanctus de monte opaco & condenso. Quem volunt isti ab Africo venire? si venisse aiunt
 omnipotentem Deum patrem, ergo de loco Deus pater venit, ex quo etiam loco cludi-
 tur, & intra sedis alicuius angustias continetur, & iā per istos, ut diximus, 63 Sabelliana hæ-
 resis sacrilega corporatur. Siquidem Christus non filius, sed pater creditur, & nouo more
 dum ab istis restrictè homo nudus ad eritur, per eos rursus Christus pater Deus omnipo-
 tens comprobatur. At si in 64 Bethleem, cuius metaturæ regio ad meridianum respicit pla-
 gam cæli, Christus nascitur, qui per scripturas & Deus dicitur: meritò Deus hic ab Africo
 venire describitur, quia à Bethleem venturus esse præuidebatur. Eligan ergo ex duobus

quid velint, hunc qui ab Africo venit, filium esse an patrem: Deus enim dicitur ab Africo venturus. Si filium, quid debuit Christum & Deum dicere, Deum enim scriptura dicit esse venturum. Si patrem, quid dubitant cum Sabellij temeritate misceri, qui Christum patrem dicit? nisi quoniam siue illum patrem, siue filium dixerint, ab hæresi sua inuiti licet desciscant necesse est, qui Christum hominem tantummodo solent dicere, dum illum rebus ipsis coacti Deum incipiunt promere, siue dum illum patrem, siue dum illum filium voluerint nuncupare. [65] Ac sic & Ioannes natiuitatem Christi describens, Verbum, inquit, caro factum est, & habitauit in nobis, & vidimus claritatem eius, claritatem tanquam vnigeniti à patre, plenus gratia & veritate. Nam & vocatur nomen eius verbum Dei, nec immerito. Præcæuit, inquit, cor meum verbum bonum, quod verbum regis nomine consequenter appellat inferendo, Dico ego opera mea regi. Per ipsum enim omnia facta sunt opera, & sine ipso factum est nihil. [66] Siue enim, inquit Apostolus, throni, siue dominationes, siue virtutes, siue potestates, visibilia & inuisibilia, omnia per ipsum constant. Verbum autem hoc illud est, quod in sua venit, & sui eum non receperunt. Mundus enim per ipsum factus est, & mundus eum non cognouit. Verbum autem hoc erat in principio apud Deum, & Deus erat verbum. Quis igitur dubitet, cum in extrema parte dicitur, verbum caro factum est, & habitauit in nobis, Christum cuius est natiuitas, & quia caro factus est, esse hominem, & quia verbum Dei, Deum incunctanter edicere esse: præsertim cum animaduertat scripturam Euangelicam, vltanque istam substantiam in vnam natiuitatis Christi fœderasse concordiam? Hic est enim qui sicut sponfus egreditur de thalamo suo, exultauit vt gigas ad currendam viam, à summo cœlo egressio eius, [67] & vsque ad summum regresso eius. Quoniam vsque ad summum, nec quicquam in cœlum ascendit, nisi qui de cœlo descendit, filius hominis qui est in cœlis. Reperens hoc ipsum dicit: Pater clarifica me eo honore, quo fui apud te antequam mundus esset. Ac si de cœlo descendit verbum hoc tanquam sponfus ad carnem, vt per carnis adumptionem filius hominis illuc posset ascendere, vnde Dei filius verbum descenderat: merito dum per connexionem mutuum & caro verbum Deū gerit, & filius Dei fragilitatem carnis adsumit, cum sponsa carne conscendens, illuc vnde sine carne descenderat, recipit iam claritatem illam, quam dum ante mundi institutionem habuisse ostenditur, Deus manifestissimè comprobatur. Et nihilominus dum mundus ipse post illum institutus refertur, per ipsum creatus esse reperitur, quo ipse diuinitatis in ipso per quem factus est mundus, & claritas & auctoritas comprobetur. Quod si, cum nullius sit nisi Dei, cordis nosse secreta, Christus secreta conspiciat cordis: quod si, cum nullius sit nisi Dei, peccata dimittere, idem Christus peccata dimittit: quod si, cum nullius sit hominis de cœlo venire, de cœlo veniendo descendit: quod si, cum nullius hominis hæc vox esse possit, Ego & pater vnum sumus, hanc vocē de cōscientia diuinitatis Christus solus edicit: quod si postremò, omnibus diuinitatis Christi probationibus & rebus instructus Apostolus Thomas, respondēs Christo, Dominus meus & Deus meus dicit: quod si & Apostolus Paulus, Quorū, inquit, patres & ex quibus Christus secundum carnē, qui est super omnia Deus benedictus in secula, in suis litteris scribit: quod si, idem se [68] Apostolū non ab hominibus, aut per hominē, sed per Iesum Christum, constitutum esse depromit: quod si, idem Euangelium non se ab hominibus didicisse, aut per hominē, sed per Iesum Christum accepisse contēdit, merito Deus est Christus. Itaque hoc in loco ex duobus alterum constare debet. Cum enim manifestū sit omnia esse facta per Christum: aut ante omnia est, quoniam omnia per ipsum, & merito & Deus est: aut quia homo est, post omnia est, & merito per ipsum nihil factū est. Sed nihil per ipsum factū esse non possumus dicere, cum animaduertamus omnia per ipsum facta esse, scriptum: nō ergo post omnia est, id est non homo tantum est, qui post omnia est, sed & Deus, [69] quoniam Deus ante omnia est. Ante omnia est enim, quia per ipsum omnia, ne si homo tantum, nihil per ipsum: aut si omnia per ipsum, non homo tantum: quoniam si homo tantum, non omnia per ipsum, immò nihil per ipsum. Quid ergo respondent, nihil per ipsum, vt homo sit tantum? quomodo ergo omnia per ipsum? ergo non homo tantummodo est, sed & Deus. Siquidem omnia sunt per ipsum: vt merito intelligere debeamus nec hominem esse Christum tantummodo, qui est post omnia, sed & Deum, cum per ipsum facta sint omnia. Quomodo enim aut nomen tantummodo dicas, cum illum etiam in carne conspicias, nisi quoniam si vtrunque animaduertitur, vtrunque merito credatur. [70] Et tamen adhuc dubitat hæreticus Christum dicere esse Deum, quem Deum tot & rebus animaduertit & vocibus adpro-

TERTULLIANVS
 Com. Anotationibus
 PAMELLI
 A. V.
 16.

A adprobatum. Si homo tantummodò Christus; quomodo veniens in hunc mundum in sua venit, cum homo nullum fecerit mundum? Si homo tantummodò Christus; quomodo mundus per ipsum factus esse refertur, cum non per hominem mundus, sed post mundum homo institutus referatur? Si homo tantummodò Christus; quomodo, non ex semine tantum David Christus; sed verbum caro factum est, & habitavit in nobis? Nam etsi protoplastus non ex semine, sed tamen protoplastus non est ex verbi & carnis coniunctione concretus. Non est enim verbum caro factum, & habitavit in nobis. Si homo tantummodò Christus; quomodo qui de cælo venit, quæ vidit & audit testificatur, cum constet hominem de cælo, quia ibi nasci non possit, venire non posse? Si homo tantummodò Christus; quomodo visibilia & invisibilia, throni, virtutes & dominationes, per ipsum, & in ipso creata esse referuntur, cum virtutes cælestes per hominem fieri non potuerint, quæ ante hominem ipsum esse debuerint. Si homo tantummodò Christus; quomodo adest ubi que inuocatus, cum hæc hominis natura non sit, sed Dei, ut adeste omni loco possit? Si homo tantummodò Christus; cur homo in orationibus mediator inuocatur, cum inuocatio hominis ad præstandam salutem inefficax iudicetur? Si homo tantummodò Christus; cur spes in illum ponitur, cum spes in homine maledicta referatur? Si homo tantummodò Christus; cur non licet Christum sine exitio animæ negari, cum in hominem commissum delictum referatur posse dimitti? Si homo tantummodò Christus; quomodo Ioannes Baptista testatur, & dicit, ⁷² qui post me venit, ante me factus est, quia prior me fuit? cum si homo tantummodò Christus, post Ioannem natus, ante Ioannem esse non possit, nisi quoniam illum quæ Deus est, antè præcessit. Si homo tantummodò Christus; quomodo quæ pater facit, & filius facit similiter, quum homo cælestibus operibus Dei similia opera facere non possit? Si homo tantummodò Christus; quomodo sicut pater in se vitam habet, ita dedit filio vitam habere in semetipso, cum exemplo patris Dei, homo in se vitam habere non possit, cum non in æternitate sit gloriosus, sed in materia mortalitatis effectus? Si homo tantummodò Christus; quomodo refert, ⁷³ Ego sum panis vitæ æternæ qui de cælo descendi: cum neque panis vitæ homo esse possit ipse mortalis, nec de cælo descenderit nulla in cælo constituta materia fragilitatis? Si homo tantummodò Christus; quomodo dicit, quia patrem Deum nemo vidit vnquam: nisi qui est à Deo, hic vidit Deum? Quoniam si homo tantummodò Christus, Deum videre non potuit, quia Deum nemo hominū vidit: Si autem dum ex Deo est, Deum vidit, plus se quam hominem, dum Deum vidit, intelligi voluit. Si homo tantummodò Christus; cur dicit, Quid si videritis filium hominis ascendentem illuc ubi antè erat: ascendit autem in cælum: ubi ergo fuit, dum illuc rediit, ubi prius fuit? ⁷⁴ Ex quo manus ponere, figuram & formam futuram passionis ostendens. Nemo igitur Christum sicut angelum non dubitat dicere; ita etiam Deum hæset pronuntiare, cum hunc eundem & puerorum horum benedictionem per sacramentum passionis digestum in figura manuum, & ⁷⁵ Deum & angelum intelligat inuocatum fuisse. ⁷⁶ Ac si aliquis hæreticus pertinaciter oblectans aduersus veritatem, voluerit in his omnibus exemplis propriè angelum aut intelligere, aut intelligendum esse contederit, in hoc quoque viribus veritatis frágatur necesse est. ⁷⁷ Nā si omnibus cælestibus, terrenis & infernis Christo subditis, etiam ipsi angeli cum omnibus ceteris quæcunque subiecta sunt Christo, dicuntur Dij; iure & Deus Christus. Et si quiuis angelus subditus Christo Deus potest dici, & hoc si dicitur, & sine blasphemia proferetur, multò magis utique & hoc ipsi Dei filio Christo competere potest, ut Deus pronuntietur. Si enim qui subiectus Christo angelus, Deus promitur, multò magis & constantiùs Christus, ⁷⁸ cui sunt omnes angeli subiecti, Deus esse dicitur. Nec enim naturæ congruit, ut quæ minoribus concessa sunt, maioribus denegentur. Ita si angelus Christo minor est, angelus autem Deus dicitur, magis consequenter Christus, Deus esse dicitur; qui non vno, sed omnibus angelis, & maior & melior inuenitur. ⁷⁹ Ac si stetit Deus in synagoga Deorum, in medio autem Deus Deos discernit, in synagoga autem aliquotiens Christus stetit, Christus ergo in synagoga Deus stetit, diiudicans scilicet Deos, quibus dicit: Vsq; quò personas hominum accipitis: accusans scilicet consequenter homines synagogæ, non exercentes iusta iudicia. Porro si illi qui reprehenduntur atque culpantur, propter aliquam tamen causam hoc nomen adipisci sine blasphemia videntur ut Dij nuncupentur: multò magis utique hic Deus habebitur, qui non tantum Deus Deorum stetit dicitur, sed etiam Deos discernens & diiudicans ex eadem lectionis auctoritate aperitur. Ac si illi, qui tanquam vnus de principibus ca-

*Ioan. 1.**Ibidem.**Matth. 1.**Ioan. 1.**Ioan. 3.**Coloss. 1.**Rom. 10.**1. Tim. 2.**Isa. 44.**Matth. 23.**Ioan. 1.**Ioan. 5.**Ibidem.**Ioan. 6.**Ibidem.**Ibidem.**CAP. XV.**Gen. 48.**Philip. 2.**Psal. 81.**Hebr. 2.**Hebr. 1.**Psal. 81.**Ibidem.**Ibidem.*

dunt, Dij famē nuncupantur, multò magis Deus esse dicitur, qui non tantum tanquam D
vnus ex principibus non cadit, sed ipsum quoque malitiæ & auctorem & principem vin-
cit. Quæ autem malum ratio est, vt cum legant hoc etiam Moyſi nomen datum, dum di-
citur: 80 Deum te posui Pharaoni: Christo negetur, qui non Pharaoni Deus, sed vniuersæ

Exod. 7.

Ioan. 3.

CAP. XVI.

Ioan. 2.

Ibidem 10.

Ioan. 1.

Ioan. 5.

Coloss. 1.

Ioan. 3.

Ioan. 6.

Isa. 9.

Ioan. 1.

Coloss. 1.

Ioan. 1.

1. Tim. 2.

Coloss. 2.

creaturæ & Dominus & Deus constitutus esse reperitur. & in illo quidem hoc nomen
temperatè datum, in hoc profuse: in illo ad mensuram, in hoc supra omnem omnino men-
suram. Non enim ad mensuram, inquit, dat filio pater: pater enim, inquit, diligit filium.
In illo ad tempus, in hoc sine tempore. diuini enim nominis potestatem & super omnia
& in omne tempus accepit. Quòd si qui vnus hominis accepit potestatem in hac exigui-
tate huius datæ potestatis, nomen tamen istud Dei incunctanter cōsequitur, quanto ma-
gis qui in ipsum quoque Moyſen habet potestatem, nominis istius auctoritatem consecu-
tus esse credetur? Et poteram quidem omnium scripturarum cœlestium euentilare
tractatus, & ingentem circa istam speciem Christi diuinitatis, vt ita dixerim, sylvam com-
mouere: nisi quoniam non tam mihi contra hanc hæresim propositum est dicere, quam
breuiter circa personam Christi, regulam veritatis aperire. Quamuis tamen ad alia festi-
nent, illud non arbitror prætermittendum, quòd in Euangelio Dominus ad significan-
tiam suæ maiestatis expressit dicendo: Soluite templum hoc, & ego in triduo suscitabo il-
lud. Aut quando alio in loco & alia parte pronuntiat: Potestatem habeo animam meam
ponendi, & rursus recipere eam: hoc enim mandatum accepi à patre. Quis est enim qui
dicit, animam suam se posse ponere, aut animam suam posse & rursus recuperare, quia
hoc mandatum acceperit à patre? Aut quis dicit, destructum corporis sui templum re-
suscitare rursus & reedificare se posse; nisi quoniam sermo ille, qui ex patre, qui apud pa-
trem per quem facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil; imitator paternorum ope-
rum atque virtutum; imago inuisibilis Dei; qui descendit de cœlo, qui quæ vidit & audi-
uit testificatus est; qui non venit vt faceret suam voluntatem, sed potius vt faciat patris
voluntatem, à quo missus ad hoc ipsum fuerat, vt magni consilij angelus factus arcano-
rum cœlestium nobis iura referret; qui que verbum caro factus habitauit in nobis, ex no-
bis hic Christus non homo tantum, quia hominis filius: sed etiam Deus, quia Dei filius
comprobatur. Quòd si & primogenitus omnis creaturæ ab Apostolo dicitur sit Christus,
quomodo omnis creaturæ primogenitus esse potuit, nisi quoniam secundum diuinita-
tem ante omnem creaturam ex patre Deo sermo processit? Quod nisi ita hæretici acceper-
runt, Christum hominem primogenitum omnis creaturæ monstrare cogentur, quod fa-
cere non poterunt. Aut igitur ante omnem est creaturam, vt primogenitus sit omni crea-
turæ, & non homo est tantum, quia homo post omnem creaturam est. Aut homo tan-
tum est, & est post omnem creaturam: Et quomodo primogenitus est omnis creaturæ,
nisi quoniam dum verbum illud quod est ante omnem creaturam, & ideo primogenitus
omnis creaturæ, caro fit & habitat in nobis, hoc est, adsumit hunc hominem qui est post
omnem creaturam, & sic cum illo & in illo habitat in nobis, vt neque homo Christo
subtrahatur, neque diuinitas negetur. Nam si tantummodò ante omnem creaturam est,
homo in illo subtractus est. Si autem tantummodò homo est, diuinitas quæ ante omnem
creaturam est, intercepta est: vtrunque ergo in Christo confederatum est, & vtrunque
coniunctum est, & vtrunque connexum est. Et meritò dum est in illo aliquid quod super-
rat creaturam, pignerata in illo diuinitatis & humilitatis videtur esse concordia. Propter
quam causam, qui mediator Dei & hominum effectus exprimitur, in se Deum & hominem
sociasse reperitur. Ac si idem Apostolus de Christo refert, 82 vt exutus carnem potestates
dehonestauit, palam triumphatis illis in semetipso: non vti que otiosè exutum carne pro-
posuit, nisi quoniam & resurrectionem rursus indutum voluit intelligi. Quis est ergo iste
exutus & rursus indutus? requirant hæretici. nos enim sermonē Dei scimus indutū carnis
substātiā, eundemque rursus exutum eadem corporis materia, quam rursus in resurre-
ctione suscepit, & quasi indumentū resumpsit. Sed enim neque exutus, neque indutus ho-
minem Christus fuisset, si homo tantum fuisset. Nemo enim vnquā seipso aut spoliatur, aut
induitur. Sit enim necesse est aliud, quicquid aliud aut spoliatur aut induitur. Ex quo me-
ritò sermo Dei fuit, qui exutus est carnē, & in resurrectione rursus indutus. Exutus autem,
quonia & in natiuitate fuerat indutus. itaq; in Christo Deus est qui induitur, atque etiā exu-
tus sit oportet; propterea is qui induitur, pariter & exuatur necesse est. Induitur autem &
exuitur homo quasi quadā contexti corporis tunica. Ac propterea cōsequenter sermo fuit,
vt

TERTULLIANVS
Con Amotionibus
PAMELI
A. V.
36.

A vt diximus, Dei, qui modò indutus modò exutus esse reperitur: hoc enim etiam in benedictionibus antè prædixit: Lauabit stolam tuam in vino, & in sanguine vix amictum suum. Si stola in Christo caro est, & amictum ipsum corpus est, requiritur quisquis est ille cuius corpus amictum est, & stola caro. Nobis enim manifestum est eanem stolam & corpus amictum verbi fuisse, quique sanguine, id est vino, lauit substantiam corporis & materiam carnis abuens, ex parte suscepti hominis passione. Ex quo siquidem lauatur, homo est: quia amictum quod lauatur, caro est. Quæ autè lauat, verbum Dei est, qui vt lauaret amictum, amicti susceptor effectus est. Merito ex ea substantia, quæ recepta est, vt lauaretur, homo exprimitur: sicut ex verbi auctoritate qui lauit, Deus esse monstratur. [84 Cur autem licet ad aliam partem disputandi festinare videamur, illum præcreamus apud Apostolum locum: qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est æqualem se Deo esse, sed semetipsum exinanivit formam serui accipiens, in similitudine hominum factus, & habitu inuentus vt homo, humiliavit se obediens factus usque ad mortem, mortem autè crucis: propterea & Deus illum superexaltavit, & dedit illi nomen quod est super omne nomen, vt in nomine Iesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium & inferorum, & omnis lingua confiteatur, quoniam Dominus Iesus in gloria est Dei patris. Qui cum in forma Dei esset, inquit. Si homo tantummodò Christus in imagine Dei, non in forma Dei relatus fuisset, hominem enim scimus ad imaginem, non ad formam Dei factum. Quis ergo est iste, qui in forma Dei, vt diximus, factus est: angelus: sed nec in angelis formam Dei legimus, nisi quoniam hic præcipuus atque generosus præ omnibus Dei filius verbum Dei, imitator omnium patrum operum, dum & ipse operatur sicut & pater eius, forma (vt expressimus) est Dei patris. Et merito in forma pronuntiatus est Dei; dicitur & ipse super omnia, & omnis creaturæ diuinam obtinens potestatem, & Deus est exemplo patris: hoc ipsum tamen à patre proprio consecutus, vt omnium & Deus esset, & Dominus esset, & Deus ad formam Dei patris ex ipso genitus atque prolatus. Hic ergo quamuis esset in forma Dei, non est rapinam arbitratus æqualem se Deo esse. Quamuis enim se ex Deo patre Deum esse meminisset, nunquam se Deo patri aut comparauit aut contulit, memor se esse ex suo patre, & hoc ipsum quod est, habere se quia pater dedisset. Inde denique & ante carnis assumptionem, sed & post assumptionem corporis, post ipsam præterea resurrectionem, omnem patri in omnibus rebus obedientiam præstitit pariter ac præstat. Ex quo probatur, nunquam arbitratum illum esse rapinam quandam diuinitatem, vt æquaret se patri Deo: quinimodò contra, omni ipsius imperio & voluntati obediens atque subiectus etiam vt formam serui susciperet contentus fuit, hoc est hominem illum fieri & substantiam carnis & corporis, quam ex patrum & secundum hominem delictorum seruitute venientem nascendo suscepit. Quo tempore se etiam exinanivit, dum humanam conditionis fragilitatem suscipere non recusauit. Quoniam si homo tantummodò natus fuisset, per hoc exinanitus non esset: homo enim nascens augetur, non exinanitur. Nam dum incipit esse quod cum non esset, habere non potuit, vt diximus, non exinanitur, sed potius augetur atque ditatur. Ac si Christus exinanitur in eo quod nascitur, formam serui accipiendo, quomodo homo tantummodò est: de quo verius dictum fuisset locupletatum illum esse tunc quam nasceretur, non exinanitum, nisi quoniam auctoritas diuini verbi ad suscipiendum hominem interim conuiescens, nec se suis viribus exercens, deiecit se ad tempus atque deponit, dum hominem fert quem suscepit. Exinanivit se, dum ad iniurias contumeliasque descendit, dum audit infanda, experitur indigna: cuius tamen humilitatis adeo statim egregius fructus. Accepit enim nomen quod est super omne nomen, quod utique non aliud intelligimus esse quam nomen Dei. Nam quum Dei sit solus esse super omnia, consequens est, vt nomen illud sit super omnia, quod est eius qui super omnia est Dei. Est ergo nomen illud quod super omne nomen est: quod nomen est eius utique consequenter, qui quum in forma Dei fuisset, non rapinam arbitratus est æqualem se Deo esse. Neque enim si non & Deus esset Christus, omne se in nomine eius genu flecteret, cœlestium, & terrestrium, & inferorum; nec visibilia aut inuisibilia, aut rerum omnium omnis creatura homini esset subiecta siue substrata, quæ se ante hominem esse meminisset. Ex quo & dum in forma Dei esse Christus dicitur, & dum in nascitatem se exinanisse monstratur, & dum id accepisse nomen à patre, quod sit super omne nomen exprimitur, & dum in nomine eius omne genu cœlestium, terrenorum, & inferorum se flectere & curuare monstratur: & hoc ipsum in gloriam Dei patris succur-

rere asseritur, consequenter non ex illo tantum homo est, quia obediens patri factus est. Vt
 que ad mortem, mortem autem crucis: sed ex his etiam rebus superioribus diuinitatem
 Christi sonantibus, Dominus Christus Iesus & Deus, quod heretici nolunt esse, monstra-
 tur. [86] Hoc in loco licebit mihi argumenta etiam ex aliorum hereticorum parte con-
 CA. XVIII. quirere. Firmum est genus probationis, quod etiam ab aduersario sumitur, ut veritas
 etiam ab ipsis inimicis veritatis probetur. Nam usque adeo hunc manifestum est in scri-
 pturis esse Deum tradi, [87] ut plerique hereticorum diuinitatis ipsius magnitudine & veri-
 tate commoti, ultra modum extendentes honores eius, ausi sint non filium, sed ipsum Deum
 patrem promere vel putare. Quod etsi contra scripturarum veritatem est, tamen diuinita-
 tis Christi argumentum grande atque precipuum est: qui usque adeo Deus, sed qua filius
 Dei natus ex Deo, ut plerique illum (ut diximus) heretici ita Deum acceperint, ut non fi-
 lium, sed patrem pronuntiandum putarent. Aestimant ergo an hic sit Deus, cuius auctori-
 tas tantum mouit quosdam, ut putarent illum (ut diximus superius) iam ipsum patrem
 Deum: effrenatus & effusus in Christo diuinitate confiteri, ad hoc illos manifesta Chri-
 sti diuinitate cogente, ut quem filium legerent, quia Deum animaduertent, patrem pu-
 tarent. [88] Atque quoque heretici usque adeo Christi manifestam amplexati sunt diuinita-
 rem, ut dixerint illum fuisse sine carne, & totum illi susceptum detraxerint hominem, ne
 decoquerent in illo diuini nominis potestatem, si humanam illi sociassent, ut arbitraban-
 tur, naturam: quod tamen nos non probamus, sed argumentum asserimus usque adeo
 Christum esse Deum; ut quidam illum subtrahendo homine tantummodo putarint Deum,
 quidam autem ipsum crediderint patrem Deum, quum ratio & temperamentum scriptura-
 rum celestium, Christum ostendant Deum, sed qua filium Dei, & assumpto a Deo etiam
 filio hominis credendum & hominem. Quoniam si ad hominem veniebat; ut mediator
 Dei & hominum esse deberet, oportuit illum cum eo esse, & verbum carnem fieri, [89] ut in
 semetipso concordiam confabularet terrenorum pariter atque celestium, dum vtrius-
 que partis in se connectens pignora, & Deum homini, & hominem Deo copularet: ut me-
 rito filius Dei per assumptionem carnis filius hominis, & filius hominis per receptionem
 Dei verbi filius Dei effici possit. Hoc altissimum atque reconditum sacramentum ad salu-
 tem generis humani ante secula destinatum, in Domino Iesu Christo Deo & homine in-
 uenitur impleri, quo conditio generis humani ad fructum eternae salutis posset adduci.
 CA. XIX. [90] Sed erroris istius hereticorum inde, ut opinor, nata materia est, quia inter filium Dei
 & filium hominis nihil arbitrantur interesse, ne facta distinctione, & homo & Deus Iesus
 Christus facile comprobetur. Eundem enim atque ipsum, id est hominem filium homi-
 nis, etiam filium Dei volunt videri, ut homo & caro & fragilis illa substantia eadem atque
 ipsa filius Dei esse dicatur. Ex quo dum distinctio, filij hominis & filij Dei nulla feceruntur,
 sed ipse filius hominis Dei filius vindicatur, homo tantummodo Christus idem atque fi-
 lius Dei asseratur. Per quod nituntur excludere; Verbum caro factum est; & Habitauit in
 nobis, & vocabitis nomen eius Emmanuel, quod est interpretatum nobiscum Deus. Pro-
 ponunt enim atque illa praeferunt, quae in Euangelio Lucae relata sunt, ex quibus asseren-
 da conantur non quod est, sed tantum illud quod volunt esse: Spiritus sanctus venit in
 te, & virtus altissimi obumbrabit tibi, propterea & quod ex te nascetur sanctum, vocabitur
 filius Dei. Si ergo, inquiunt, angelus Dei dicit ad Mariam, quod ex te nascetur sanctum,
 ex Maria est substantia carnis & corporis. Hanc autem substantiam, id est sanctum,
 hoc quod ex illa genitum est, filium Dei esse proposuit. Homo, inquiunt, ipse, & illa caro
 corporis, illud quod sanctum est dictum, ipsum esse filium Dei. Vt & cum dicit scriptura san-
 ctum, Christum filium hominis hominem intelligamus, & cum filium Dei proponit, non
 hominem, sed Deum percipere debeamus. Sed enim scriptura diuina, hereticorum & frau-
 des & furta facile conuincit & detegit. Si enim sic esset tantummodo, Spiritus venit in
 te, & virtus altissimi obumbrabit tibi, propterea quod nascetur ex te sanctum, vocabitur
 filius Dei, fortasse alio esset nobis genere aduersus illos reluctandum, & alia nobis essent
 argumenta quaerenda, & arma sumenda, quibus illorum & insidias & praestigias vincere-
 mus. Cum autem ipsa scriptura celesti abundans plenitudine, sese hereticorum istorum
 calumniis euat, facile ipso quod scriptum est, nitimur, & errores istos sine vlla dubitatio-
 ne superamus. Non enim dixit, ut iam expressimus, propterea quod ex te nascetur sanctum,
 [91] sed adiecit coniunctionem. Ait enim: propterea & quod ex te nascetur sanctum; ut illud
 ostenderet, non principaliter hoc sanctum quod ex illa nascitur, id est istam carnis corpo-
 risque

1. Tim. 2.
 Ioan. 1.
 Ephes. 2.

Ioan. 1.
 Math. 1.

Lucas.

TESTULLIANVS
 Cont. Anotationibus
 PAMELI
 A. V.
 36.

A risque substantiam, filium Dei esse, sed consequenter, & in secundo loco; principaliter autem filium Dei esse verbum Dei incarnatum per illum spiritum de quo angelus refert: Spiritus venit in te, & virtus altissimi obumbrabit tibi. Hic est enim legitimus Dei filius qui ex ipso Deo est, qui dum sanctum istud assumit, & sibi filium hominis annectit, & illum ad se rapit atque transfundit, conexione sua & permixtione sociata præstat, & filium illum Dei facit, quod ille naturaliter non fuit: ut principalitas nominis istius filius Dei in spiritu sit Domini qui descendit & venit, ut sequela hominis istius in filio Dei & hominis sit, & merito consequenter hic filius Dei factus sit, dum non principaliter filius Dei est: atque ideo dispositionem istam angelus videns, & ordinem istum sacramenti expediens, non sic cuncta confundens, ut nullum vestigium distinctionis collocarit, distinctionem posuit dicendo, propterea & quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius Dei. Ne si distributionem istam cum libramenti suis non dispensasset, sed in confuso permixtam reliquisset, verè occasionem hæreticis contulisset, ut hominis filium quæ homo est, eundem & Dei & hominis filium pronuntiare deberent. Nunc autem particulatim exponens tantum magni sacramenti ordinem atque rationem, euidenter expressit, ut diceret, & quod ex te nascetur sanctum, vocabitur filius Dei: probans quoniam filius Dei descendit. Qui dum filium hominis in se suscepit, consequenter illum filium Dei fecit, quoniam illum filius sibi Dei sociavit, & iunxit. Ut dum filius hominis adheret in natiuitatem filio Dei, ipsa permixtione generatum & mutuatum teneret, quod ex natura propria possidere non posset. Ac sic facta est angeli voce, quod nolunt hæretici, inter filium Dei hominisque cum sua tamen sociatione distinctio, urgendo illos ut Christum hominis filium hominem intelligant quoque Dei filium, & hominem Dei filium, id est Dei verbum (sicut scriptum est) Deum accipiant: atque ideo Christum Iesum Dominum ex utroque connexum (ut ita dixerim) ex utroque contextum atque concretum, & in eadem utriusque substantiæ concordia mutui ad inuicem foederis consubulatione sociatum, hominem & Deum, scripturæ hoc ipsum dicentis veritate cognoscant. [92 Ergo, inquit, si Christus non homo est tantum, sed & Deus, Christum autem mortuum pro nobis & resuscitatum, iam docet nos scriptura credere Deum mortuum. Aut si Deus non moritur, Christus autem mortuus refertur, non erit Christus Deus, quoniam Deus non potest accipi mortuus. Si vnquam intelligerent aut intellexissent quod legunt, nunquam tam periculose omnino loquerentur. 93 Sed erroris semper est abrupta dementia, & non est nouum si vsque ad pericula descendunt, qui fidem legitimam reliquerunt. Si enim scriptura proponeret Christum tantummodo Deum, & nulla in illo fragilitatis humanæ sociatio esset permixta, merito illorum hic aliquid valuisse sermo contortus. Si Christus Deus, Christus autem mortuus, ergo mortuus est Deus. Sed cum non tantummodo illum, ut ostendimus iam frequenter, Deum, sed & hominem scriptura constituat, consequens est, quod immortale est, incorruptum mansisse teneatur. Quis enim non intelligat, quod impassibile sit diuinitas, passibilis verò sit humana fragilitas: Cum ergo tam ex eo quod Deus est, quam etiam ex illo quod homo est Christus, intelligatur esse permixtus & esse sociatus, Verbum enim caro factum est, & habitauit in nobis, quis non sine vilo magistro atque interprete ex sese facile cognoscat, non illud in Christo mortuum esse quod Deus est, sed illud in illo mortuum esse quod homo est? Quid enim si diuinitas in Christo non moritur, sed carnis solius substantia extinguitur? quando & in ceteris hominibus, qui non sunt caro tantummodo, sed caro & anima; caro quidem sola incursum interitus mortisque patitur, extra leges autem interitus & mortis anima incorrupta cernatur: hoc enim & ipse Dominus hortans nos ad martyrium & ad contemptum omnis humanæ potestatis, aiebat: Ne timueritis eos qui corpus occidunt, animam autem occidere non possunt. Quod si anima immortalis occidi aut interfici non potest in quouis alio, licet corpus & caro sola possit interfici, quanto magis utique verbum Dei & Deus in Christo interfici omnino non potuit, cum caro sola & corpus occisum sit? Si enim hanc habet generositatem immortalitatis anima in quouis homine, ut non possit interfici, multo magis hanc habet potestatem generositas verbi Dei, ut non possit occidi. Nam si potestas hominum ad interficiendam sacram Dei potestatem, & si crudelitas humana ad interficiendam animam deficit, multo magis ad Dei verbum interficiendum deficere debet. Nam cum ipsa anima, quæ per Dei verbum facta est, ab hominibus non occiditur, multo magis utique verbum Dei perimi non posse credetur. Et si plus non potest hominum cruenta sæuitia aduersus homines, quam ut tantummodo corpus occidat, quanto magis utique in

CAP. XX.

Matth. 27.

et 28.

Ioan. 1.

Matth. 10.

Christo non valebit, quia ut idem tantummodo corpus occidat: ut dum per hæc colligitur, non nisi hominem in Christo interfectum, appareat ad mortalitatem sermonem in loco non esse deductum. Nam si Abraham & Isaac & Iacob, quos homines tantummodo constat fuisse, manifestum est viuere (omnes enim, inquit, illi viuunt Deo, nec mors in illis animam perimit, quæ corpora ipsa dissoluit; ius enim suum exercere potuit in corpora, in animas exercere non valuit: aliud enim in illis mortale, & ideo mortuum, aliud in illis immortale, & ideo intelligitur non extinctum: ob quam causam viuere Deo, pronuntiat, & dicti sunt) multo magis utique mors in Christo aduersum solam materiam corporis potuit valere, aduersum diuinitatem sermonis non potuit se exercere. Frangitur enim potestas mortis, ubi intercedit auctoritas immortalitatis. [94 Sed ex hac occasione, quia Christus non homo tantum, sed & Deus, diuinarum litterarum sacris auctoritatibus approbatur, alij hæretici erumpentes statum in Christo religionis cōcutere machinantur, hoc ipso patrem Deum volentes ostendere Christum esse, dum non homo tantum asseritur, sed & Deus promitur. Sic enim inquirunt, si vnus esse Deus promitur, Christus autem Deus, ergo, inquirunt, si pater, & Christus est vnus Deus: Christus pater diceretur. In quo errare probantur Christum non noscentes, sed sonum nominis approbantes: nolunt enim illum secundam esse personam post patrem, sed ipsam patrem. Quibus quia facile respondetur, pauca dicentur. Quis enim non secundam filij post patrem agnoscat esse personam, cum legat dictum à patre consequenter ad filium, Faciamus nomen ad imaginem & similitudinem nostram, & post hæc relatum, Et fecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit illum. 95 Aut cum inter manus teneat: Pluit Dominus super Sodomam & Gomorrâ ignem, & sulphur, à Domino de cælo. Aut cum ad Christum, Filius meus es tu, ego hodie genui te: postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuâ terminos terræ. Aut cum etiam ille desideratus scriba ait: Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Aut cum Esaiæ prophetias explicans, inuenit positum sic: Hæc dicit Dominus Christo meo Domino. Aut cum legit, Non descendi de cælo ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me. Aut dum inuenit positum: Quoniam qui me misit, maior me est. Aut cum considerat scriptum, 96 Eo ad patrem meum & patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum. Aut quando habet cum ceteris conlocutum, Sed in lege vestra scriptum est, quia duorum testimonium verum est, ego de me testificor, & testificatus est de me qui me misit pater. Aut quando vox de cælo redditur, Et honorificauit, & honorificabo. Aut quando à Petro respondetur & dicitur, Tu es filius Dei viui. Aut quando ab ipso Domino sacramentum huius reuelationis approbatur, & dicitur, Beatus es Simon Bariona, quoniam hoc tibi non reuelauit caro & sanguis, sed pater meus qui in cælis est. Aut quando ab ipso Christo exprimitur, Pater clarifica me eo honore quo fui apud te antequam mundus fieret. Aut cum ab eodem dicitur, Pater sciebam quia semper me audis, verum propter circumstantes dixi, ut credant quia tu misisti. Aut cum definitio regulæ ab ipso Christo collocatur, & dicitur, Hæc est autem vita æterna, ut sciât te vnum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum, ego te honorificauit super terram, opus perfecit quod dedisti mihi. Aut cum item ab eodem asseritur, & dicitur, Omnia mihi tradita sunt à patre meo. Aut cum sedere ad dextram patris, & à Prophetis & ab Apostolis approbatur. Et satis longum facio, si enisus fuero omnes omnino ad hanc partem voces congregare, quando quidem non tam veteris quam etiam noui Testamenti scriptura diuina vbique ostendat, illum ex patre natum, per quæ facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil, qui obediit sepe patri, & obediit, sepe habentem resu omnium potestatem, sed quæ tradita, sed quæ concessam, sed quæ à patre proprio sibi indultam. Quid enim tam euidentis potest esse, hunc non patrem esse, sed filium, quam quod obediens patri Deo proponitur, ne si pater esse credatur, alteri iam Deo patri Christus subiectus esse dicatur. [97 Sed quia frequenter intendunt illum nobis locum quo dictum sit, Ego & pater vnus sumus, & in hoc illos æquè facile vincemus. Si enim erat, ut hæretici putant, pater Christus, oportuit dicere, ego & pater vnus sum. At cum ego dicit, deinde patrem infert dicendo, ego & pater, proprietatem personæ suæ, id est filij, à paterna auctoritate discernit atque distinguit, non tantummodo de sono nominis, sed etiam de ordine dispositæ potestatis. Qui potuisset dicere, ego pater, si patrem se esse meminisset. Et quia dixit vnus, intelligant hæretici quia non dixit vnus. 98 Vnum enim neutraliter positum, societatis concordiam, non vnitatem personæ sonat. Vnum enim non vnus esse dicitur, quoniam

TERTULLIANVS
Con. Amotacionibus
PAMELI
A. V.
36.

A quoniam nec ad numerū refertur, sed ad societatem alterius exprimitur. Denique adicit dicens, sumus, non sum, ut ostenderet per hoc quod dixit, sumus, & pater, duas esse personas. Vnum autem quod ait, ad concordiam, & eandem sententiam, & ad ipsam charitatis societatem pertinet, ut meritò vnum sit pater & filius per concordiam, & per amorem, & per dilectionem. Et quoniam ex patre est, quicquid illud est, filius est, manente tamen distinctione, ut non sit pater ille qui filius, quia nec filius ille qui pater est. Nec enim, sumus, addidisset, si vnum se & solitarium patrem, filium factum esse meminisset. Denique nouit hanc concordie vnitatem & Apostolus Paulus, cum personarum tamē distinctione. Nam cum ad Corinthios scriberet, Ego, inquit, plantavi, Apollo rigauit, sed Deus incrementum dedit. Itaque neque qui plantat, est quicquam, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus. Qui autem plantat, & qui rigat, vnum sunt. Quis autem non intelligat alterum esse Apollo, alterum Paulum, non eundem atque ipsum Apollo pariter & Paulum. Denique & diuersa vniuscuiusque sunt officia prolata: alter enim qui plantat, & alter qui rigat, hos tamen duos, non quòd vnus sit, sed quòd vnum sint, proposuit Apostolus Paulus, ut alter quidem sit Apollo, alter vero Paulus, quantum ad personarum distinctionem pertinet, vnum ambo sint. Nam quando duorum vna sententia est, veritas vna est, fides vna est, vna atque eadem religio est, vnus etiam Dei timor est, vnum sunt etiam si duo sint, ipsum sunt dum ipsum sapiunt. Etenim quos personarum ratio inuicem diuidit, eodem rursus inuicem religionis ratio concludit. Et quamuis idem atque ipsi non sint, dum idem sentiunt, ipsum sunt, & quum duo sint, vnum sunt, habentes in fide societatem, etiam si gerant in personis diuersitatem. Denique, quum ad has voces Domini imperitia fuisset Iudaica commota, & temerè adusque saxa succēsa, ita ut discurrerent, & dicerent, Non te lapidamus propter bonum opus, sed propter blasphemiam, & quia tu cum hominibus, facis te Deum: distinctionem posuit Dominus in ratione reddenda, quomodo se Deum aut dixisset, aut intelligi vellet. Quem pater sanctificauit, inquit, & misit in hunc mundum, vos dicitis quia blasphematis, quia dixi, filius Dei sum: etiam hic patrem habere se dixit. Filius est, ergo non pater: patrem enim confessus se fuisse, si patrem se esse meminisset: & sanctificatum se à suo patre esse proponit. Dum ergo accipit sanctificationem à patre, minor patre est: minor autem patre consequenter est, sed filius. pater enim si fuisset, sanctificationem dedisset, non accepisset, & nunc autem profitendo se accepisse sanctificationem à patre, hoc ipso, quo patre se minorem, accipiendo ab ipso sanctificationem probat, filium se esse, non patrem monstrauit. Missum præterea se esse dicit, ut per hanc obedientiam qua venit Dominus Christus missus, non pater, sed filius probetur, qui missus utique si pater fuisset. Missus autem non fuit pater, ne pater subditus alteri Deo dum mittitur, probaretur. Et tamen post hæc adicit, quòd omnem omnino ambiguitatem dissolueret, & totam cōtrouersiam erroris extingueret, ait enim in vltima parte sermonis: Vos dicitis quia blasphematis, quia dixi, filius Dei sum. Ergo si euidenter filium Dominus se non patrem esse testatur, magnæ temeritatis & ingentis est furoris exemplum, contra ipsius Christi Domini testimonium cōtrouersiam diuinitatis & religionis agitare, & Christum Iesum patrem esse dicere, quum animaduertat illum non patrem se, sed filium comprobasse. [100] Quòd si de cælo missus à patre est, nō utique homo tantum est: homo enim, ut diximus, de cælo venire nō potuit. Non igitur ibi antè homo fuit, sed illuc ascendit ubi nō fuit. Descendit autè Dei verbū quod ibi fuit. Verbū in quā Dei, & Deus per quē facta sunt omnia, & sine quo factū est nihil. Nō igitur homo inde sic de cælis venit, sed Dei sermo, id est Deus, inde descendit. Si homo tantummodò Christus, quomodo ait: 101 Et si ego de me testificor, verum est testimonium meum: quia scio vnde venerim, & quòd eā, vos ignoratis vnde venerim, aut quòd eam; vos secundum carnem iudicatis. Ecce & hic illuc se dicit rediturum vnde se testificatur antè venisse, missum scilicet de cælo. Descendit ergo vnde venit, quo modo illuc vadit vnde descendit. Ex quo si hōmo tantummodò Christus esset, non inde venisset: atque ideo nec illuc abiret, quoniam non inde venisset. Veniendo autem inde vnde homo venire non potest, Deum se ostendit venisse. Sed enim huius ipsius descensionis ignari, & imperiti Iudæi, hæredes sibi hæreticos istos reddiderunt, quibus dicitur: Vos ignoratis vnde veniam, & quòd eam; vos secundum carnem iudicatis. Tam isti quàm Iudæi carnalem solam esse Christi natiuitatem tenentes, nihil aliud Christum esse quàm hominem crediderunt, non considerantes illud, quoniam cum de cælo homo non potuerit venire, ut meritò illuc posset redire, Deū esse qui inde descenderit, vnde homo venire non potuerit.

1. Cor. 3.

Ioan. 10.

Ibidem.

Ibidem.

CA. XIII.

Ibidem.

Ioan. I.

Ioan. 8.

TERTULLIANVS
 Con. Amotacionib. 18
 PAMELI
 A. V.
 36.

Ibidem.

Si homo tantummodo Christus, quomodo dicit: Vos ex inferioribus estis, ego de sursum sum: vos de hoc mundo estis, ego non sum de hoc mundo. Ideo autem si omnis homo ex hoc mundo est, & ideo in hoc mundo est Christus, an homo tantummodo est: Absit. Sed considera quod ait, Ego non sum de hoc mundo. Nunquid ergo mentitur, cum ex hoc mundo sit, si homo tantummodo sit? Aut si non mentitur, non est ex hoc mundo. Nō ergo homo tantummodo est, quia ex hoc mundo non est. Sed ne lateret quis esset, expressit unde esset: Ego, inquit, de sursum sum, hoc est de cælo, unde homo venire non potest; non enim in cælo factus est. Deus est ergo qui de sursum est, & idcirco de hoc mundo non est: quanquam etiam quodammodo ex hoc mundo est, unde non Deus tantum est Christus, sed & homo. Vt merito quomodo non est ex hoc mundo, secundum verbi diuinitatem, ita ex hoc mundo sit secundum suscepti corporis fragilitatem: homo est enim cum Deo iunctus, & Deus, cum homine copulatus. Sed idcirco nunc hic Christus in vna parte solius diuinitatis incubuit, quoniam cæcitas Iudaica solam in Christo partem carnis aspexit, & inde in præsentī loco silentio præterita corporis fragilitate quæ de mundo est, de sua sola diuinitate locutus est, quæ de mundo non est: vt in quantum illi inclinauerant, vt hominem illum tantummodo crederent, in tantum illos Christus posset ad diuinitatem suam considerandam trahere, vt se Deum crederent, volens illorum incredulitatem circa diuinitatem suam omīssa interim commemoratione sortis humanæ solius diuinitatis oppositione superare. Si homo tantummodo Christus, quomodo dicit, Ego ex Deo prodij, & veni, cum constet hominem à Deo factum esse, non ex Deo processisse: ex Deo autem homo quomodo non processit, sic Dei verbum processit, de quo dictum est: Eructauit cor meum verbum bonum. Quod quoniam ex Deo est, merito & apud Deum est. Quodque quia non otiose prolatum est, merito omnia facit. Omnia enim per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Sed enim hoc verbum, per quod facta sunt omnia. Et Deus, inquit, erat verbum. Deus ergo processit ex Deo, dum qui processit sermo Deus est, qui processit ex Deo. Si homo tantummodo Christus, quomodo ait: Siquis verbum meum seruauerit, mortem non videbit in æternum. Mortem in æternum non videre, quid aliud quam immortalitas est? Immortalitas autem diuinitati sociata est, quia & diuinitas immortalis est, & immortalitas diuinitatis fructus est. Sed enim omnis homo mortalis est, immortalitas autem ex mortali non potest esse. Ergo ex Christo homine mortali, immortalitas non potest nasci. Sed qui verbum custodierit, inquit, meum, mortem non videbit in æternum. Ergo verbum Christi præstat immortalitatem, & per immortalitatem præstat diuinitatem. Quod si non potest exhibere vt immortalem alterum faciat ipse mortalis, hoc autem Christi verbum exhibet, pariter & præstat immortalitatem: non utique homo tantum est, qui præstat immortalitatem: quam, si tantummodo homo esset, præstare non posset: præstando autem diuinitatem per immortalitatem, Deum se probat diuinitatem porrigendo: quam nisi Deus esset, præstare non posset. Si homo tantummodo Christus, quomodo, inquit, Ante Abraham ego sum. Nemo enim hominum ante eum potest esse, ex quo ipse est, nec potest fieri vt quicquam prius fuerit ante illum ex quo ipsam originem sumpsit. Sed enim Christus cum ex Abraham sit, ante Abraham esse se dicit. Aut mentitur igitur, & fallit, si ante Abraham non fuit, qui ex Abraham fuit. Aut non fallit, si etiam Deus est, dum ante Abraham fuit. Quod nisi fuisset, cōsequenter cum ex Abraham fuisset, ante Abraham esse non posset. Si homo tantummodo Christus, quomodo ait: Et ego agnoscam eas, & sequuntur me meæ, & ego vitam æternam do illis, & nunquam peribunt in perpetuum. Sed enim cum omnis homo mortalitatis sit legibus alligatus, & idcirco in perpetuum se ipse seruare non posset, multo magis in perpetuum alterum seruare non poterit. At in perpetuum se Christus repromittit salutem daturum. Quam si non dat, mendax est: si dat, Deus est. Sed non fallit, dat enim quod repromittit. Deus est ergo, qui salutem perpetuam porrigit, quam homo qui seipsum seruare non potest, alteri præstare non poterit. Si homo tantummodo Christus, quid est quod ait: Ego & pater vnum sumus? Quomodo enim ego & pater vnum sumus, si non & Deus est, & filius, qui idcirco vnum potest dici, dum ex ipso est, & dum filius eius est, & dum ex ipso nascitur, dum ex ipso processisse reperitur, per quod & Deus est. Quod cum inuidiosum Iudæi putasset, & blasphemum credidissent, eo quod se ostenderat his sermonibus Christum esse Deum, ac propterea ad lapides concurrissent, & saxorum ictus iniicere gestissent, exemplo & testimonio scripturarum aduersarios suos fortiter refutauit. Si illos, inquit,

Ioan. 16.

Psal. 44.

Ioan. 1.

Ioan. 8.

Ibidem.

Ibidem. 10.

Ibidem.

Ibidem.

D
E
F

A Si illos, inquit, dixit Deos ad quos verba facta sunt, & nō potest solui scriptura, Quem pater sanctificauit, & misit in hunc mundum, vos dicitis quia blasphemias, quia dixi, filius Dei sum ego: quibus vocibus neque se negauit Deum, quin immo Deum se esse firmavit. Nam quia sine dubitatione Dei esse dicuntur ad quos verba facta sunt, multo magis hic Deus qui melior illis omnibus inuenitur. Et nihilominus calumniosam blasphemiam dispositione legitima congruenter refutauit: Deū enim se sic intelligi vult, vt filium Dei, & non ipsum patrem vellet intelligi. Missum enim se esse dixit, & multa opera se ex patre ostendisse monstrauit, ex quo non patrem se, sed filium esse intelligi voluit: & in vltima parte defensionis, filij non patris fecit mentionem dicendo, Vos dicitis quia blasphemias, quia dixi, filius Dei sum. Ita quod ad crimen blasphemie pertinet, filium se non patrem dicit. quod autem ad diuinitatem spectet ipse, ego & pater vnum sumus dicēdo, filium se esse & Deum probauit. Deus est ergo: Deus autem sic, vt filius sit, non pater. [Si homo tantummodo Christus, quomodo ipse dicit: Et omnis qui videt & credit in me, non morietur in aeternum? Sed enim qui in hominem solitarium credit & nudum, maledictus dicitur: Hic autem qui credit in Christum, non maledictus, sed in aeternum non moriturus refertur. Ex quo si aut homo est tantum, vt haeretici volunt, quomodo quisquis in eum credit, non morietur in aeternum, quum maledictus esse teneatur qui confidit in homine? aut si non maledictus, sed potius ad aeternae vitae consecutionem, vt legitur, destinatus, non homo tantummodo Christus, sed & Deus, in quem qui credit, & maledictionis periculum deponit, & ad fructum iustitiae accedit. Si homo tantummodo Christus; quomodo Para-

B
 ractetum dicit de suo esse sumpturum quae nuntiaturus sit? neque enim Paractetus ab homine quicquam accipit, sed homini scientiam Paractetus porrigit: nec futura ab homine Paractetus discit, sed de futuris hominem Paractetus instruit. Ergo aut non accepit Paractetus à Christo homine quod nuntiet, quoniam Paracteto homo nihil poterit dare à quo ipse homo debet accipere, & fallit in praesenti loco Christus, & decipit: quum Paractetum à se homine accepturum quae nuntiet dicit, aut non ipse fallit, sicut nec fallit, & accepit Paractetus à Christo quae nuntiet. ¹⁰⁶ Sed si à Christo accepit quae nuntiet, maior ergo iam Paracteto Christus est: quoniam nec Paractetus à Christo acciperet, nisi minor Christo esset. minor autem Christo Paractetus, Christum etiam Deum esse hoc ipso probat, à quo accepit quae nuntiat, vt testimonium Christi diuinitatis grande sit, dum minor Christo Paractetus repertus, ab illo sciat quae ceteris tradit. Quandoquidē si homo tantummodo Christus, à Paracteto Christus acciperet quae diceret, non à Christo Paractetus acciperet quae nuntiaret. Si homo tantummodo Christus, quare credendi nobis talem regulam posuit, quo diceret, Haec est autē vita aeterna, vt sciatur te vnum & verum Deum, & quem misisti Iesum Christum. Si noluisse se etiam Deum intelligi, cur addidit, & quem misisti, Iesum Christum, nisi quoniam & Deum accipi voluit: quoniam si se Deum nollet intelligi, addidisset, & quem misisti hominem Iesum Christum: nunc autem neque addidit, nec se hominem nobis tantummodo Christus tradidit, sed Deo iunxit, vt & Deum per hanc coniunctionem, sicut est, intelligi vellet. Est ergo credendum secundum praescriptam regulam, in Dominum vnum verum Deum, & in eum quem misit, Iesum Christum consequenter, qui se nequaquam patri, vt diximus, iunxisset, nisi Deum quoque intelligi vellet: separasset enim ab eo, si Deū intelligi se noluisse: inter homines enim tantummodo se collocaisset, si hominem, se esse tantummodo sciret, nec cum Deo iunxisset, se non & Deum nosset: nunc & de homine tacet, quoniam hominem illum nemo dubitat, & Deo se iungit merito, vt credituris diuinitatis suae formulam poneret. Sed homo tantummodo Christus, quomodo dicit: Et nunc honorifica me gloria quam habebam apud te priusquam mundus esset. Si antequam mundus esset, gloria habuit apud Deum, & claritatem tenuit apud patrem, ante mundum fuit: nec enim habuisset gloriam, nisi ipse prius fuisset, qui gloriam posset tenere. Nemo enim habere aliquid poterit, nisi ante ipse fuerit qui aliquid tenet. Sed enim Christus habet gloriam ante mundi institutionem, ergo ante institutionem mundi fuit. Nisi enim ante institutionem mundi esset, ante mundi institutionem gloriam habere non posset, quum ipse non esset. Sed enim homo gloriam ante mundi institutionem habere non potuit, qui post mundum fuit: Christus autem habuit, ante mundum, igitur fuit: non igitur homo tantummodo fuit, qui ante mundum fuit. Deus est igitur, quoniam ante mundum fuit, & gloriam ante mundum tenuit. ¹⁰⁷ Nec praedestinatio ista dicatur, quoniam nec posita est. aut addant hoc qui hoc putant: se. vt est adiciendum.

tibus, quomodo & detrahentibus positum. non potest ergo dici quod non potest ad-
 iici. Sublata ergo prædestinatione quæ non est posita, in substantia fuit Christus ante
 mundi institutionem. Verbum est enim per quod facta sunt omnia, & sine quo fa-
 ctum est nihil. Quoniam & si in prædestinatione dicitur gloriosus, & ante mundi insti-
 tutionem fuisse prædestinationem, ordo seruetur, & ante hunc erit multus numerus
 hominum in gloriam destinatus. Minor enim per istam destinationem Christus ce-
 teris intelligetur, quibus posterior denotatur. nam si hæc gloria in prædestinatione
 fuit, prædestinationem istam in gloriam nouissimus Christus accepit: ante enim præ-
 destinatus Adam esse cernetur, & Abel, & Enoch, & Noë, & Abraham, & reliqui ce-
 teri. Nam cum apud Deum, & personarum & rerum omnium ordo digestus sit, ante
 hanc prædestinationem Christi in gloria multi prædestinati fuisse dicentur. Et hoc
 pacto minor ceteris hominibus Christus esse deprehenditur; qui melior & maior, &
 antiquior ipsis quoque angelis inuenitur. Aut hæc igitur omnia tollantur, vt Christo
 diuinitas non auferatur: aut si hæc tolli non possunt, Christo ab hæreticis diuinitas
 propria reddatur. [108] Quid si Moyses hanc eandem regulam veritatis exsequitur, &
 hoc in principio suarum nobis tradidit litterarum, quod discamus omnia creata & con-
 dita esse per Dei filium, hoc est per Dei verbum: id enim dicit quod Ioannes, quod
 ceteri, immò & Ioannes & ceteri ab hoc intelliguntur accepisse quod dicant. Si enim
 Ioannes dicit, Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil, Prophetes au-
 tem refert: Dico ego opera mea regi: Moyses autem introducit præcipientem Deum
 vt lux fiat, in primis cælum firmetur, aquæ congregentur, arida ostendatur, fructus se-
 cundum femina prouocetur, animalia producantur, luminaria in cælo atque astra po-
 nantur: non alium ostendit tunc adfuisse Deo, cui præciperentur hæc opera vt fie-
 rent, nisi eum per quem facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil. Ac si hic ver-
 bum Dei est; nam eructauit cor meum verbum bonum, ostendit in principio verbum
 fuisse, & verbum hoc apud patrem fuisse, Deum præterea verbum fuisse. Omnia per
 ipsum facta esse: sed enim hoc verbum caro factum est, & habitauit in nobis,
 Christus scilicet filius Dei, quem dum & postmodum secundum carnem hominem ac-
 cipimus, & ante mundi institutionem Dei verbum & Deum videmus, merito secun-
 dum institutionem veteris & noui Testamenti, & Deum & hominem Christum Ie-
 sum, & credimus & conuenimus. Quid si idem Moyses introducit dicentem Deum: Facia-
 mus hominem ad imaginem & similitudinem nostram? Et infra: Et fecit Deus homi-
 nem, ad imaginem Dei fecit illum, masculum & feminam fecit eos? Si vt iam deui-
 mus, Dei filius est, per quem facta sunt omnia; vtique Dei filius est, per quem etiam
 homo institutus est, propter quem facta sunt omnia. Sed enim Deo præcipientem vt ho-
 mo fiat, Deus refertur esse qui hominem facit: facit autem hominem Dei filius, verbum
 scilicet Dei per quem facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil. Hoc autem verbum
 caro factum est, & habitauit in nobis, ergo Christus est Deus. Per Christum igitur ho-
 mo factus est, vt per Dei filium. Sed Deus hominem ad imaginem Dei fecit, Deus est
 ergo qui fecit hominem ad imaginem Dei, Deus ergo Christus est: vt merito nec vete-
 ris Testamenti circa personam Christi vacillet auctoritas, dum noui Testamenti mani-
 festatione fulcitur: nec noui Testamenti intercepta sit potestas, dum radicibus veteris
 Testamenti eiusdem nititur veritas. Ex quo, qui Christum Dei filium & hominis tan-
 tummodo præsumunt hominem, non & Deum, contra Testamentum & vetus & no-
 uum faciunt, dum & veteris & noui Testamenti auctoritatem veritatemque corrumpunt.
 [109] Quid si idem Moyses vbique introducit Deum patrem immensum atque sine
 fine, non qui loco cludatur, sed qui omnem locum cludat: nec eum qui in loco sit, sed
 potius in quo omnis locus sit: omnia continentem & cuncta complexum, vt merito
 nec descendat, nec ascendat, quoniam ipse omnia & continet & implet: & tamen ni-
 hilominus introducit Deum descendentem ad turrem quam ædificabant filij homi-
 num considerare quærentem, & dicentem: Venite, & mox, descendamus & confun-
 damus illic ipsorum linguas, vt non audiat vnusquisque vocem proximi sui. Quem
 volunt hic Deum descendisse ad turrem illam, & homines tunc illos visitare quære-
 tem? Deum patrem? Ergo iam loco clauditur. Et quomodo omnia ipse complecti-
 tur? Aut nunquid angelum cum angelis dicit descendentem, & dicentem: Venite, &
 mox, descendamus & confundamus illic ipsorum linguas? Sed enim in Deuteronomio

TERTULLIANUS
 Con. Annotationibus
 PAMELI.
 A. V.
 16.

A mio animaduertimus retulisse Deum hæc, Deumque dixisse ubi ponitur; Cùm disse-
 minaret filios Adam, statuit fines gentium iuxta numerum angelorum Dei. Neque
 ergo pater descendit ut res indicat, neque angelus ista præcepit ut res probat. Super-
 est ergo, ut ille descenderet, de quo Apostolus Paulus: Qui descendit, ipse est qui a-
 scendit super omnes cælos, ut implet omnia, hoc est Dei filius Dei verbum. Ver-
 bum autem Dei caro factum est, & habitauit in nobis, hic erit Christus: Deus ergo
 pronuntiabitur Christus. [111] Ecce idem Moyses refert alio in loco; quòd Abraham visus
 sit Deus. Atquin idem Moyses audit à Deo, quòd nemo hominum Deum videat, & viuat.
 Si videri non potest Deus, quomodo visus est Deus? Aut si visus est, quomodo videri
 non potest? Nam & Ioannes: Deum nemo (inquit) vidit vnquam. Et Apostolus Pau-
 lus: Quem vidit hominum nemo, nec videre potest. Sed non vtique scriptura menti-
 tur: Ergo verè visus est Deus. Ex quo intelligi potest, quòd non pater visus sit, qui
 nunquam visus est, sed filius, qui & descendere solitus est, & videri quia descenderit.
 Imago est enim inuisibilis Dei, ut mediocritas & fragilitas conditionis humanæ, Deum
 patrem videre aliquando iam tunc adueneret in imagine Dei, hoc est in filio Dei.
 Gradatim enim & per incrementa fragilitas humana nutrir debuit, per imaginem ad
 istam gloriam, ut Deum patrem videre posset aliquando. Periculosa sunt enim quæ
 magna sunt, si repentina sunt. Nam etiam lux Solis subita post tenebras, splendore ni-
 mio insuetis oculis non ostendit cæcitate, sed potius facit cæcitate. Quod ne in dam-
 num humanorum contingat oculorum, paulatim disruptis & dissipatis tenebris, ortus
 luminaris istius mediocribus incrementis fallenter adurgens oculos hominum sensim
 aduēfacit ad totum orbem suum ferendum per incrementa radiorum. Sic ergo & Chri-
 stus, id est imago Dei, & filius Dei ab hominibus inspicitur, quæ poterat videri. Et ideo
 fragilitas & mediocritas fortis humanæ per ipsum alitur, producitur, educatur, ut a-
 liquando Deum quoque ipsum patrem aduēta filium conspiceret, possit ut est videre,
 ne maiestatis ipsius repentino & intolerabili fulgore percussa intercipi possit, ut Deum
 patrem, quem semper optauit, videre non possit. Ex quo filius est hic qui videtur, Dei
 autem filius Dei verbum est: Dei autem verbum caro factum est, & habitauit in nobis,
 hic autem Christus est. Quæ malum ratio est ut dubitetur Deus dici, qui tot modis
 Deus intelligitur adprobari. [112] Ac, si & Agar ancillam Sarra de domo eiecitam pariter
 & fugatam angelus conuenit apud fontem aquæ in via Sur, fugam cæcitas interrogat atque
 accipit, & post hæc humilitatis consilia porrigit, spem præterea illi materni nominis
 facit, quòdque ex utero eius multum semen esset futurum spondet atque promittit, &
 quòd Hismael ex illa nasci haberet, & cum ceteris aperit locum habitationis ipsius, a-
 dūmque describit. Hunc autem angelum, & Dominum scriptura proponit & Deum:
 nam nec benedictionem seminis promississet, nisi angelus & Deus fuisset. Querant quid
 in præsentī loco hæretici tradent, Pater fuit iste qui ab Agar visus est an non? quia Deus
 positus est, sed absit Deum patrem angelum dicere: ne alteri subditus sit, cuius angelus
 fuerit, sed angelum dicent fuisse. Quomodo ergo Deus erit, si angelus fuit: quum non sit
 hoc nomen angelis vnquam concessum: nisi quoniam ex utroque latere nos veritas in
 istam concludit sententiam, quia intelligere debeamus Dei filium fuisse, qui quoniam
 ex Deo est meritò Deus, quia Dei filius dictus sit: quoniam patri subditus & adnuntiator
 paternæ voluntatis est; magni consilij angelus pronuntiatu est. Ergo si hic locus ne-
 que personæ patris congruit, ne angelus dictus sit: neque personæ angelij, ne Deus
 pronuntiatu sit: personæ autem Christi conuenit ut & Deus sit; quia Dei filius est, &
 angelus sit, quoniam paternæ dispositionis adnuntiator est, intelligere debent contra
 scripturas se agere hæretici, qui Christum quum dicant se & angelum credere, nolint
 etiam illum Deum pronuntiare, quem in veteri Testamento ad visitationem generis
 humani legunt sæpè venisse. Adhuc adiecit Moyses, [113] Abraham visum Deum apud
 quercum Mambra, sedente ipso ad ostium tabernaculi sui meridie: Et nihilominus
 cum tres conspexisset viros, vnum ex illis Dominum nuncupasse: quorum cum pedes
 lauisset, cineriticos panes cum butyro, & ipsius copia lactis offert, & ut hospites retenti
 vescerentur, hortatur. Post quæ & quòd pater futurus esset, audit: & quòd Sarra
 vxor eius paritura ex ipso filium esset, ediscit: & de exitu Sodomitarum, quæ mere-
 bantur pati, recognoscit: & quòd propter clamorem Sodomorum Deus descendisset,

addidit. Quo in loco si patrem volunt videri tunc fuisse cum angelis duobus hospiti. D
tio receptum, patrem vixibilem hæretici crediderunt. Si autem angelum, cum ex
angelis tribus vnus Dominus nuncupatur, cur quod non solet, angelus Deus dicitur:
nisi quoniam vt Deo patri inuisibilitas propria reddatur, & angelo propria mediocritas
remittatur, non nisi Dei filius, qui & Deus est, Abrahæ visus & hospitio receptus esse
credetur. Quod enim erat futurus, meditabatur in sacramento Abrahæ factus hospes
apud Abrahæ filios futurus: cuius filiorum p̄des ad probationem quòd ipse esset, abluere
reddens in filiis ius hospitalitatis, quod aliquando illi cœnerauerat pater. Vnde & ne
qua esset dubitatio quin iste Abrahæ hospes fuisset, in Sodomitarum exitu ponitur:

Gen. 19.

¹¹⁴ quoniam pluit Dominus super Sodomam, & Gomorram, ignem, & sulphur à Domi-

Amos. 4.

no de cœlo. Sic enim & Prophetes ex persona Dei: ¹¹⁵ Subueriti vos (inquit) sicut

Gen. 19.

subuertit Dominus Sodomam, & Gomorram. Dominus ergo Sodomam subuertit, id

Gen. 18.

est, Deus Sodomam subuertit; sed in subuersiōe Sodomorum Dominus pluit ignem à

Gen. 19.

Domino. Hic autem Dominus visus est Abrahæ Deus: Deus autem hic hospes est Abra-

Ioan. 1.

hæ, visus vtique quia tactus: sed cum pater quæ inuisibilis, nec tunc vtique visus sit, vi-

Ioan. 8.

sus est, & hospitibus receptus, & acceptus est, qui solitus est tangi, & videri: hic au-

Gen. 21.

tem filius Dei, Dominus à Domino pluit super Sodomam & Gomorram sulphur atque

ignem. Hic autem Dei verbum est: verbum autem Dei caro factum est, & habitauit

in nobis. Hic autem Christus est, non pater: igitur apud Abraham hospes, sed Chri-

stus fuit, nec tunc pater visus est, sed filius, visus autem est Christus. Merito igitur

Christus, & Dominus & Deus est, qui non aliter Abrahæ visus est, nisi quia ante ipsum

Abraham ex patre Deo, Deus sermo generatus est. ¹¹⁶ Adhuc, inquit, idem angelus

& Deus eandem Agar fugatam de domo Abrahæ cum puero consolatur, & visitat.

Nam cum illa in solitudine exposuisset infantem, quia aqua defecisset ex vtre, cumque

puer ille clamasset, fletum & planctum leuasset, & audiuit (inquit scriptura) Deus vo-

cem pueri de loco vbi erat. Cum Deum esse qui vocem infantis audiuit retulisset, ad-

iecit: Et vocauit angelus Domini ipsam Agar de cœlo, angelum referens esse quem

Deum dixerat, & Dominum pronuncians esse quem angelum conlocarat, quique an-

gelus & Deus adhuc ipsi Agar promittit maiora solatia, dicendo: Ne timeris, exau-

diui enim vocem pueri de loco vbi erat. Surge, sume puerum, & tene: in gentem enim

magnam faciam eum. Hic angelus, si angelus tantum est, cur hoc sibi vendicat vt di-

cat: In gentem enim magnam faciam eum: cum hoc vtique genus potentia Dei sit,

angeli esse non possit. Ex quo etiam Deus confirmatur Deus esse qui hoc potest

facere: quoniam vt hoc ipsum comprobetur, adiecit per scripturam statim: Et

aperuit Deus oculos eius, & vidit puteum aquæ viuæ, & abiit, & impleuit vtre de

puteo, & dedit puero, & erat Deus cum puero. Si ergo hic Deus erat cum puero qui

aperuit oculos Agar, vt videret puteum aquæ viuæ, & hauriret aquam propter vrgen-

tem sitis necessitatem: hic autem Deus è cœlo illam vocat angelus dicitur: cum supe-

rius vocem audiens clamantis pueri Deus esset potius, non alius intelligitur quàm an-

gelus esse pariter & Deus, quod cum patri competens & conueniens esse non possit, qui

tantummodò Deus est: competens autem esse possit Christo, qui non tantummodò Deus,

sed & angelus pronunciatu est, manifestè apparet, non patrem ibi tunc loquutum fuisse

ad Agar, sed Christum potius cum Deus sit, cui etiam angeli competit nomen: quippè

cum magni consilij angelus factus sit: angelus autem sit, ¹¹⁷ dum exponit sinum patris, si-

cut Ioannes edicit. Si enim ipse Ioannes hunc eundem, qui sinum exponit patris, ver-

bum dicit carnem factum esse, vt sinum patris posset exponere: merito Christus non so-

lùm homo est, sed & angelus, nec angelus tantum, sed & Deus per scripturas ostenditur,

& à nobis hoc esse creditur, ne si non Christum tunc locutum ad Agar voluerimus accipere,

aut angelum Deum faciamus, aut Deum patrem omnipotentem inter angelos com-

putemus. ¹¹⁸ Quid si & alio in loco similiter legimus Deum angelum positum? ¹¹⁹ Nam

cum apud uxores suas Liam atque Rachel Iacob de patris illarum iniquitate quere-

retur, & cum referret quòd iam in terram propriam remeare & reuerti cuperet, som-

niij quoque sui interponebat auctoritatem, quo tempore refert sibi angelum Dei

per somnium dixisse: Iacob, Iacob. Et ego, inquit, dixi: Quid est? Aspice, inquit,

oculis tuis, & vide hircos & arietes ascendentes super oues & capras variatos albos,

TERTULLIANUS
Con. Anotationibus
PAMELI.
A. V.
16.

Esai. 9.

Ioan. 1.

Ibidem.

Gen. 21.

CA. XXVII.

Gen. 31.

A & varios & cineritios & aspersos. Vidi enim quæcunque tibi Laban fecit. Ego sum Deus qui visus sum tibi in loco Dei, vbi vnixisti mihi illic statem lapidem, & vouisti mihi illic votum: nunc ergo surge, & proficiscere de terra hac, & vade in terram natiuitatis tuæ, & ero tecum. Si angelus Dei loquitur hæc ad Iacob, atque ipse angelus infero, dicens: Ego sum Deus qui visus sum tibi in loco Dei: non tantummodò hunc angelum, sed & Deum positum sine vlla hesitatione conspicimus, quique sibi votum refert ab Iacob destinatum esse in loco Dei, & non dicit in loco meo. Est ergo locus Dei, est & hic Deus: sed enim ibi simpliciter est in loco Dei positum, neque enim dictum est in loco angeli & Dei, sed tantummodò Dei: hic autem qui ista promittit, Deus atque angelus esse perhibetur: vt merito distinctio sit inter eum qui tantummodò Deus dicitur, & inter eum qui non Deus simpliciter, sed & angelus pronuntiatur. Ex quo si nullius alterius angeli potest hic accipi tanta auctoritas, vt Deum quoque se esse fateatur, & votum sibi factum esse testetur, nisi tantummodò Christi, cui non quia angelo tantum, sed quia Deo votum voueri potest, manifestum est non patrem accipi posse, sed filium Deum & angelum. Hic autem si Christus est, sicuti est, vehementer periclitatur, qui aut hominem Christum aut angelum tantummodò dicit subtracta illi diuini nominis potestate, quam ex scripturarum celestium fide frequenter accipit, quæ illum & angelum frequenter & Deum dicunt. His omnibus etiam illud accedit, vt quomodo illum & angelum frequenter & Deum posuit scriptura diuina, sic illum & hominem ponat & Deum, exprimens eadem scriptura diuina quod erat futurus, & depingens iam tum in imagine quod habebat esse in substantiæ veritate. ¹²⁰ Remansit enim, inquit, Iacob solus, & luctabatur homo cum eo vsque in mane: & vidit quoniam non potest aduersus eum, & tetigit latitudinem femoris Iacob, cum in eum luctaretur & ipse cum eo, & dixit ei: Dimitte me, ascendit enim lucifer. Et ille dixit: Non te dimittam, nisi me benedixeris. Et dixit: Quod est nomen tuum. Et ille dixit, Iacob: dixitque ei: Non vocabitur iam nunc nomen tuum Iacob, sed Israël erit nomen tuum: quia inualuisti cum Deo, & cum hominibus potens es. Et adhuc adiicit: Et vocauit Iacob nomen loci illius, visio Dei. Vidi enim Deum facie ad faciem, & salua facta est anima mea. Ortusque est ei sol, mox transiit visionem Dei, ipse verò claudicabat femore suo. Homo, inquit, luctabatur cum Iacob. Si homo solitarius, quis est iste vnde est? quare cum Iacob contendit atque luctatur? quid intercesserat, quid factum fuerat? que ratio contentionis istius tantæ, tantique certaminis? quare præterea Iacob, qui ad tenendum hominem cum quo luctabatur, fortior inuenitur, & benedictionem ab eo quem detinebat postulat, quia iam lucifer oritur, ideo postulasse reperitur, nisi quoniam præfigurabatur contentio hæc inter Christum, & filios Iacob futura, quæ in Euangelio dicitur perfecta? Contra hunc enim hominem conluctatus est populus Iacob, in qua conluctatione potentior populus est Iacob repertus, quippe cum aduersus Christum iniquitatis suæ victoriam sit consecutus, quo in tempore propter facinus quod admisit in cessu fidei propriæ & salutis claudicare grauissimè incertus & lubricus cepit: qui quamuis superior damnando Christum repertus, eger tamen ipsius misericordia, eger tamen ipsius benedictione. Sed enim hic homo qui cum Iacob luctatus est, non, inquit, vocabitur etiam nunc nomen tuum Iacob, sed Israël erit nomen tuum. ¹²¹ Ac si Israël est homo videns Deum, eleganter ostendebat Dominus quòd non tantum homo esset qui conluctabatur tunc cum Iacob, sed & Deus. Videbat vti que Deum Iacob cum quo conluctabatur, quamuis hominem ipsius in conluctatione retineret. Et vt nulla adhuc posset esse dubitatio, interpretationem ipse posuit dicendo: Quia inualuisti cum Deo, & cum hominibus potens es. Ob quam causam hic idem Iacob intelligens iam vim sacramenti, & peruidens auctoritatem eius cum quo luctatus fuisset, nomen loci illius in quo conluctatus est, vocauit visionem Dei. Superstruxit præterea causas ad interpretationem Dei porrigendam. Vidi enim, inquit, Deum facie ad faciem, & salua facta est anima mea. Vidit autem Deum cum quo conluctatus est quasi cum homine, sed & hominem quidem quasi victor tenuit, benedictionem autem quasi à Deo vt inferior postulauit: ita cum Deo & cum homine conluctatus fuit, ac sic conluctatio hæc ibi quidem præfigurata est. In Euangelio autem inter Christum, & populum Iacob perfecta est: in qua quamuis populus superior inuentus sit, minor repertus est, dum nocens comprobatus est. Quis dubitabit Christum in quo

hæc conuictationis figura completa est, non hominem tantum, sed & Deum agnoscere, D
 quando quidem hominem iltum & Deum etiam figura ipsa conuictationis videatur com-
 probasse: Et tamen etiam post hæc æquè non cessat eadem scriptura diuina, angelum Deum
 dicere, Deum angelum pronuntiare. Nam cum Massen atque Ephrem filios Ioseph be-
 nedicturus esset, hic ipse Iacob, transfuersis super capita puerorum manibus conlocatis,
 Gen. 48. ¹²² Deus, inquit, qui pascit me à iuuentute mea vsque in hunc diem, angelus qui liberauit
 me ex omnibus malis, benedicat pueros hos. Vtque eadè autem eundem angelum ponit
 quem Deum dixerat, vt singulariter in exitu sermonis sui posuerit personam de qua lo-
 quebatur dicendo, benedicat pueros hos. Si enim alterum angelum voluisset intelligi,
 plurali numero duas personas complexus fuisset: nunc vnus personæ singularem nume-
 ram in benedictione deposuit, ex quo eundem Deum atque angelum intelligi voluit. Sed
 enim Deus pater accipi non potest: Deus autem, & angelus Christus accipi potest. Quem
 vt huius benedictionis auctorem etiam transfuersas super pueros manus Iacob ponendo
 C. xxviii. significauit, quia pater illorum esset Christus. ¹²³ Adhuc adiciam illam quoque par-
 tem, in qua dum hæreticus quasi oculo quodam gaudet propria veritatis & luminis a-
 misso, totam cecitatem sui agnoscat erroris. Identidem enim & frequenter opponit,
 Ioan. 14. quia dictum sit: Tanto tempore vobiscum sum, & non agnoscitis me: ¹²⁴ Philippo, qui vi-
 dit me, vidit & patrem. Sed quod non intelligit discat. Culpatur Philippus, & iure quidem
 meritoque, quia dixerit: Domine ostende nobis patrem, & sufficit nobis. Quando enim
 ex Christo aut audierat istud, aut didicerat quasi esset pater Christus, cum contra magis
 Ibidem. illum, non sic dixerat vt se patrem vellet intelligi, sed quoniam qui penitus, & plene, &
 cum tota fide, & tota religione accessit ad Dei filium, omnibus modis per ipsum filium, in
 quem sic credit, ad patrem peruenturus sit, eundemque visurus. Nemo enim, inquit, po-
 test venire ad patrem nisi per me. Et idè ad patrem Deum non tantum venturus est, &
 Ibidem. cogniturus ipsum patrem, sed etiam sic tenere debet, atque ita animo ac mente præsu-
 mere, quasi iam nouerit patrem pariter & viderit. Sæpè enim scriptura diuina quæ non-
 dum facta sunt, pro factis adnuntiat, quia sic futura sint: & quæ omnibus modis fieri ha-
 bent, non quasi futura sint prædicat, sed quasi facta sint narrat. Denique cum nondum
 temporibus Esaia Prophetæ Christus natus fuisset; ¹²⁵ quia puer, aiebat, natus est vobis,
 Esa. 9. & cum nondum accessum esset ad Mariam, Et accessit ad Propheten dicebat, & concepit
 Ibidem. 8. & peperit filium. Et cum nondum sinum patris Christus exposuisset, referebat: Et vocabitur
 Ibidem. 9. nomen eius magni consilij angelus. Et cum nondum fuisset passus: Quasi ovis, pronuntia-
 Ibidem. 53. bat, ad iugulationem adductus est. Et cum adhuc crux nusquam esset, aiebat: Tora die
 Ibidem. 65. expandi manus meas ad populum non credentem. Et cum nodum iniuriolè potatus fuisset:
 Psal. 68. In siti, ait, mea potauerunt me aceto. Et cum spoliatus adhuc non fuisset, dicebat: Super
 Ibidem. 21. vestem meam miserunt sortem, & dinumerauerunt ossa mea: effoderunt manus meas, & pedes.
 Ioan. 14. Prouidès enim scriptura diuina, pro factis dicit quæ futura scit, & pro perfectis dicit quæ
 futura habet, quæ sine dubitatione vètura sunt. Et idè Dominus in præfati loco dicebat:
 A modò nostis illud, & vidistis. Dicebat enim visum iri ab eo patrem, quisquis filium secutus
 fuisset, nõ quasi filius ipse esset pater visus, sed quòd præmium consecutus esset, quisquis
 Coloss. 1. illum sequi & discipulus eius esse voluisset, vt videre patrem posset, nam & imago est Dei
 Ioan. 5. patris: vt his etiam illud accedat. ¹²⁶ Quoniam sicut pater operatur, ita operatur & filius, &
 imitator est filius omnium operum paternorum, vt perinde habeat vnusquisque quasi iam vide-
 rit patrem, dem eum videt qui inuisibilem patrem, in omnibus operibus semper imitatur.
 Ioan. 14. Ceterum si ipse pater est Christus, quomodo confestim adicit & dicit, Qui credit in me,
 opera quæ ego facio & ipse faciet: & maiora his faciet, quia ego ad patrem vado. Et ad-
 Ibidem. huc subnectit: Si diligitis me, præcepta mea seruate: & ego rogabo patrem, & alium ad-
 Ibidem. uocatum dabit vobis. Post quæ etiam illud subnectit: Si quis me diligit, sermonem meum
 custodiet: & pater meus diligit illum, & ad eum veniemus, & mansionem apud illum
 Ibidem. faciemus. Nec non etiam subdidit illud quoque, Aduocatus autem ille spiritus sanctus
 quem misurus est pater, ille vos docebit, & commemorabit omnia quæcunque dixerò.
 Ibidem. Præmittit ad huc istum locum, quo ostendat se esse filium, & merito subdidit & dicit: Si
 me diligeretis, gauderetis quia eo ad patrem: quia pater maior me est. Quid autem cum
 etiam

TERTULLIANUS
 Con. Anotatedonibus
 PAMELET,
 A. V.
 16.

A etiam illa subnequit: ¹²⁷ Ego sum vitis vera, & pater meus agricola, omne sarmentum in me ^{Ioan. 15.} non adferens fructum tollit illud, & omne fructiferum purgat, ut fructum amplio-
 rat. Instat adhuc & adiicit: Sicut dilexit me pater, & ego dilexi vos, manete in mea carita- ^{ibidem.}
 te. Si mandata mea seruaueritis, manebitis in mea caritate; sicut ego patris mandata ser-
 uauit, & maneo in eius caritate. Adhuc ingerit, & dicit: Dixi autem vos amicos, quia om-
 nia quae audiui a patre meo, nota vobis feci. Adgregat etiam hoc: Sed haec omnia facient
 vobis propter nomen meum, quia ignorant eum qui meminit. Haec ergo nunquam post
 illa euidenter illum non patrem, sed filium esse testantia Dominus subdidisset, si aut patre
 se esse meminisset, aut patrem se vellet intelligi: nisi quoniam ut illud exprimeret, perinde
 vnumquemque iam habere debere, dum imaginem Dei patris per filium videt, atque si
 viderit patrem: quando quidem vnusquisque credens in filium exerceatur in imagine con-
 templatone, ut adufectus ad diuinitatem videndam in imagine, proficere possit & cre-
 scere vsque ad Dei patris omnipotentis perfectam contemplationem. Et quoniam qui hoc
 animo ac mente combiberit, & de omnibus sic futurum esse crediderit patrem quem vi-
 surus sit quasi iam quodam modo viderit, & hic iam sic habeat, quasi teneat quod habitum
 se pro certo sciat. Ceterum si ipse pater fuisset, quid quasi futurum praemium repro-
 mittebat quod iam praestiterat & dederat: Nam quoniam dicit: Beati mundo corde, quia ^{Matth. 5.}
 ipsi Deum videbunt, polliceri deprehenditur contemplationem & aspectum patris, ergo
 nondum dederat: cur enim repromitteret, si iam dedisset. dederat enim si pater esset, vide-
 batur enim, & contingebatur. Quando autem dum contingitur ipse Christus, & videtur,
 repromittit tamen, & dicit: quoniam qui mundo fuerit corde, Deum videbit: hoc ipso
 probat patrem se non esse, qui tunc praesens cum videretur, repromittebat quod patrem
 visurus esset quisquis mundo corde fuisset. Erat ergo repromittens haec, non pater, sed fi-
 lius: quia qui filius erat, quod videri habebat, repromittebat, cuius repromissio superuacua
 fuisset, nisi filius fuisset: cur enim repromittebat mundis corde ut viderent patrem, si iam
 tunc qui praesentes erant, patrem Christum videbant, sed quia filius erat, non pater, meri-
 to & filius, quia imago Dei, tunc videbatur: & pater quia inuisibilis, mundis corde ut vi-
 deretur repromittitur, & notatur. Haec igitur satis sit etiam aduersus istum haereticum di-
 ctasse pauca de multis. Campus enim, & quidem latus ac fusus aperietur plenius, haereticum
 istum si agitare voluerimus, quando quidem duobus istis locis quibusdam effosis lumini-
 bus orbatus totus sit in doctrinae suae caecitate superatus. [¹²⁸ Sac. enim ordo rationis, & C. A. xxix.
 fidei auctoritas, digestis vocibus & litteris Domini admonet nos post haec credere etiam
 in spiritum sanctum olim Ecclesiae repromissum, sed statuti temporum opportunitatibus
 redditum. Est enim per Iochem, Prophetam repromissus, sed per Christum redditus. In no-
 uissimis, inquit, diebus effundam de spiritu meo super seruos, & ancillas meas. Dominus ^{Ioel. 2. 28.}
 autem: Accipite spiritum sanctum, quorum remisistis peccata, ^{Act. 2.} erunt remissa: & quo-
 rum retinueritis, erunt retenta. Hunc autem spiritum sanctum, Dominus Christus modo ^{Ioan. 20.}
 Paracletum appellat, modo spiritum veritatis esse pronuntiat, qui non est in ^{Ioan. 14.} Euangelio
 nouus, sed nec noue datus: nam hic ipse & in Prophetis populum accusauit, & in Apосто-
 lis aduocationem gentibus praestitit. Nam illi ut accusarentur merebantur, quia contem-
 pserant legem: & qui ex gentibus credunt ut patrocinio spiritus adiuuentur mereantur, quia
 ad Euangelicam peruenire gestiunt legem. Differentia sane in illo genera officiorum, quo-
 niam in temporibus differens ratio causarum. nec ex hoc tamen ipse diuersus qui haec sic
 gerit, nec alter est dum sic agit, sed vnus atque ipse est diuidens officia sua per tempora, & ^{1. Cor. 12.}
 rerum occasiones atque momenta. Denique Apostolus Paulus: Habentes, inquit, eun- ^{2. Cor. 4.}
 dem spiritum sicut scriptum est, credidi propter quod locutus sum, & nos credimus, ideo
 loquimur. Vnus ergo & idem spiritus qui in Prophetis & Apostolis, nisi quoniam ibi ad
 momentum, hic semper. Ceterum ibi, non ut semper in illis inesset: hic, ut in illis semper
 maneret: & ibi mediocriter distributus, hic totus effusus: ibi parca datus, hic largi com-
 modatus, nec tamen ante resurrectionem Domini exhibitus, sed per resurrectione Christi
 contributus. Rogabo enim, aiebat, patrem: & alium aduocatum dabit vobis, ut vobiscum ^{Ioan. 14.}
 sit in aeternum, ¹³ spiritum veritatis. Et: Cum venerit aduocatus ille quem ego missurus ^{ibidem.}
 sum vobis a patre meo, spiritum veritatis qui de patre meo procedit. Et: Si non abiero ego, ^{Ioan. 16.}
 aduocatus ille non veniet ad vos: si autem ego abiero, remittam illum ad vos. Et: Cum ve- ^{ibidem.}
 nerit spiritus veritatis, ille vos diriget in omnem veritatem. Et quoniam Dominus in eccle-
 los esset abiturus, Paracletum discipulis necessario dabat, ne illos quodammodo pupillos

quod minimè decebat relinqueret, & sine aduocato & quodam tutore desereret. Hic est D
 enim qui ipsorum animos inest & que firmavit, qui Euangelica sacramenta distinxit, qui
 in ipsis inluminator rerum diuinarum fuit, quo confirmati pro nomine Domini nec car-
 ceres nec vincula timeuerunt, quinimò ipsas seculi potestates, & tormenta calcauerunt,
 armati iam scilicet per ipsum atque firmati, habentes in se dona quæ hic idem spiritus Ec-
 clesie Christi sponsæ quasi quædam ornamenta distribuit, & dirigit. Hic est enim qui Pro-
 phetas in Ecclesia constituit, magistros erudit, linguas dirigit, virtutes & sanitates facit,
 opera mirabilia gerit, discretionem spirituum porrigit, gubernationes contribuit, consilia
 suggerit, quæque alia sunt charismatum dona componit, & digerit, & idè Ecclesiam Do-
 mini vndique & in omnibus perfectam, & consummatam facit. Hic est qui in modum co-
 lumbæ, postquam Dominus baptizatus est, super eum venit, & mansit; ¹¹ habitans in
 solo Christo plenus & totus, nec in aliqua mensura aut portione mutilatus, sed cum tota
 sua redundantia cumulatè distributus & missus, vt ex illo delibationem quandam gratia-
 rum ceteri cõsequi possint totius sancti spiritus in Christo fonte remanente, vt ex illo do-
 norum atque operum venæ ducerentur, spiritu sancto in Christo affluenter habitante. Hoc
 etenim iam prophetans Esaias aiebat: ¹² Et requiescit, inquit, super eum spiritus sapientie
 & intellectus, spiritus consilij & virtutis, spiritus scientie & pietatis, & impleuit eum spiri-
 tus timoris Dei. hoc idem atque ipsum & alio in loco ex persona ipsius Domini: Spiritus
 Domini super me, propter quod vnxit me, euangelizæ pauperibus misit me. Similiter
 David: Propterea vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ à confortibus tuis. De hoc Apo- E
 stolus Paulus: Qui enim spiritum Christi non habet, hic non est eius; &: Vbi spiritus Do-
 mini, ibi libertas. Hic est qui operatur ex aquis secundam natiuitatem semen quoddam
 diuini generis, & consecrator cœlestis natiuitatis; pignus promissæ hæreditatis, & quasi
 chirographum quoddam æternæ salutis; qui nos Dei faciat templum, & nos eius efficiat
 domum; qui interpellat diuinas aures pro nobis gemitibus in eloquiis, aduocationis
 implens officia, & defensionis exhibens munera, in habitator corporibus nostris datus, &
 sanctitatis effector: qui id agens in nobis ad æternitatem, & ad resurrectionem immortalitatis
 corpora nostra producat, dum illa in se aduocant cum cœlesti virtute misceri, & cum
 spiritus sancti diuina æternitate sociari. Erudiuntur enim in illo, & per ipsum corpora no-
 stra ad immortalitatem proficere, dum ad decreta ipsius discunt se moderatè temperare.
¹³ Hic est enim qui contra carnem desiderat, quia caro contra ipsum repugnat. Hic est
 qui inexpleriles cupiditates coërcet, immoderatas libidines frangit, illicitos ardores ex-
 tinguit, flagrantem impetum vincit, ebrietates reiecit, auaritas repellit, luxuriosas comesta-
 tiones fugit, caritates necit, affectiones constringit, sectas repellit, regulam veritatis ex-
 pediat, hæreticos reuincit, improbos foras expuit, Euangelia custodit. De hoc item Apo-
 stolus: Non enim spiritum mundi accepimus, sed spiritum qui ex Deo est. De hoc exultat,
 & dicit: Puto autem quia & ego spiritum Dei habeo. De hoc dicit, Et spiritus Prophetarum
 subiectus est. De hoc refert: Spiritus autem manifestè dicit, quia in nouis-
 simis temporibus recedent quidam à fide, ad tendentes spiritibus seducto-
 ribus, doctrinis
 demoniorum, in hypocrisis mendacia loquentium, cauteriatam habentium conscien-
 tiam suam. In hoc spiritu positus nemo vnquã dicit anathema Iesum, nemo negauit Chri-
 stum Dei filium, aut repudiavit creatorem Deum: nemo contra scripturas vlla sua verba
 depromit, nemo alia & sacrilega decreta constituit, neque diuersa iura conscribit. ¹⁴ In
 hunc quisquis blasphemauerit, remissionem non habet, non tantum in isto seculo, verum
 etiam nec in futuro. Hec in Apostolis Christo testimonium reddit, in martyribus constan-
 tem fidem religionis ostendit, in virginibus admirabilem continentiam signatæ caritatis
 includit, in ceteris incorrupta & incontaminata doctrinæ Dominicæ iura custodit, hære-
 ticos destruit, peruersos corrigit, infideles arguit, simulatores ostendit, improbos quoque
 corrigit. Ecclesiam incorruptam & inuolatam perpetuæ virginittatis & veritatis sanctita-
 te custodit. ¹⁵ Et hæc quidem de patre & de filio & de spiritu sancto breuiter sint no-
 bis dicta, & succinctim posita, & non longa disputatione porrecta. Latiùs enim potuerunt por-
 rigi, & propensiore disputatione produci, quando quidem ad testimonium, quòd ita se
 habeat fides vera, totum & vetus & nouum Testamentum possit adduci. Sed quia oblu-
 tantes aduersus veritatem semper hæretici sinceræ traditionis, & catholicæ fidei contro-
 uersiam solent trahere, scandalizati in Christum, quòd etiam Deus & per scripturas alle-
 ratum, & à nobis hoc esse credatur: meritò à nobis, vt omnis à fide nostra auferri possit hæ-
 retica

CAP. XXX.

TERTULLIANUS
 Con. Anotacionibus
 PAMELEI,
 A. V.
 16.

A retica calumnia, de eo quòd & Deus sit Christus, sic est disputandum, vt nò impediatur scripturae veritatem, sed nec nostram fidem, qua vnus Deus & per scripturas promittitur, & à nobis tenetur & creditur. ¹³⁶ Tam enim illi qui Iesum Christum ipsum Deum patrem dicunt, quàm etiam illi qui hominem illum tantummodò esse voluerunt, erroris sui & peruersitatis origines & causas inde rapuerunt: quia cum animaduertent scriptum esse; quòd vnus sit Deus, non aliter putauerunt istam tenere se posse sententiam, nisi aut hominem tantum Christum, aut certè Deum patrem putarent esse credendum. Sic enim calumnias suas colligere consueuerunt, vt errorem proprium approbare nitantur. Et quidem illi qui Iesum Christum patrem dicunt, ista prætentunt: Si vnus Deus, Christus autem Deus, pater est Christus, quia vnus Deus: si non pater sit Christus, dam & Deus filius Christus, duo Dij contra scripturas introducti esse videantur. Qui autem hominem tantummodò Christum esse contendunt, ex diuerso sic colligunt: Si alter pater, alter est filius: pater autem Deus, & Christus Deus: non ergo vnus Deus, sed duo Dij introducantur pater, pater & filius: ac si vnus Deus, consequenter homo Christus, vt meritò pater sit Deus vnus. Re vera quasi inter duos latrones crucifigitur Dominus, quomodo fixus aliquando est, & ita excipit hæreticòrum istorum ex vtroque latere sacrilega conuicia. Sed neque scripturae sanctæ, neque nos causas illis perdicionis & cæcitatibus afferimus, si qua in medio diuinarum litterarum euidenter posita, aut videre nolunt, aut videre non possunt. nos enim & scimus & legimus & credimus & tenemus, vnus esse Deum, qui fecit cælum pariter ac terram, quoniam nec alterum nouimus, aut nosse (cum nullus sit) aliquando poterimus. ¹³⁷ Ego sum, inquit Deus, & non est præter me iustus & saluus. Et alio in loco, Ego primes & nouissimus, & præter me non est Deus. Quis sicut ego, & quis mensus est palmo cælum, & terram pugillo: quis suspendit montes in pondere, & nemora in statera? Et Ezechiel: Vt sciât omnes quia tu es Deus solus. Ipse præterea Dominus: Quid me interrogas de dono? vnus Deus bonus. Apostolus quoque Paulus, Qui solus, inquit, habet immortalitatè, & lucem habitat inaccessibilem: quem vidit hominum nemo, nec videre potest. Et alio in loco: Mediator autem vnus non est, Deus autem vnus est. Sed quomodo hoc tenemus & legimus & credimus, sic scripturarum cælestium nullam partem præterire debemus: quippè cum etiam illa quæ in scripturis sunt posita Christi diuinitatis insignia, nullo modo debemus recusare, nec scripturarum auctoritatem corrupendo, integritatem fidei sanctæ corrupisse teneamur. Et hoc ergo credamus siquidem fidelissimum, Veri filium Iesum Christum Dominum & Deum nostrum: quoniam in principio erat verbum, & verbum erat Deus, & Deus erat verbum. Hoc erat in principio apud Deum: & verbum caro factum est, & habitauit in nobis. & Dominus meus & Deus meus. & Quorùm patres, & ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia benedictus Deus in secula. Quid ergo dicemus: Nunc quid duos Deos scriptura proponit: Quomodo ergo dicit: Quia Deus vnus est: Aut nunc quid non & Christus Deus est? Quomodo ergo: Dominus meus, & Deus meus, Christo dictum est? Totum igitur hoc nisi cum propria veneratione, & legitima disputatione reneamus: meritò scandalum hæreticis præbuisse credemur: non vtique ex scripturarum cælestium vitio, quæ nunquam fallunt, ¹³⁸ sed humani erroris præsumptione, qua hæretici esse voluerunt. Et in primis illud retorquendum in istos, qui duorum nobis Deorum controversiam facere præsumunt. Scriptum est quod negare nò possunt: Quoniam vnus est Dominus. De Christo ergo quid sentiunt? Dominum esse, aut illum omninò non esse: sed Dominum illum omninò non dubitât. Ergo si vera est illorum ratiocinatio, iam duo sunt Domini. Quomodo igitur iam secundum scripturas, vnus est Dominus; & magister vnus Christus dictus? Atenim legimus, quòd magister sit etiã Apostolus Paulus. Non ergo iam vnus magister: duos enim magistros secundum ista colligimus. Quomodo igitur secundum scripturas, vnus magister Christus, vnus in scripturis bonus dictus est Deus, sed idem in scripturis bonus etiam Christus positus est. Non igitur si rectè colligit, vnus bonus, sed etiam duo boni. Quomodo igitur secundum scripturarum fidem, vnus bonus esse refertur? Ac si non putant aliqua ratione officii posse ei quòd vnus Dominus est, per illud quòd est Dominus & Christus: neque ei quòd vnus est magister, per illud quòd est magister & Paulus: aut illi quòd vnus est bonus, per illud quòd bonus sit nuncupatus & Christus: eadem ratione intelligant, officii non posse ab illo quòd vnus est Deus, ei quòd Deus pronuntiatus est & Christus. ¹³⁹ Est ergo Deus pater omnium institutor & creator, solus originem, nesciens, inuisibilis, immensus, immortalis, æternus, vnus Deus, cuius neque magnitudini,

Dent. 6.

Malach. 2.

Rom. 3.

1. Cor. 5.

8.

Matth. 27.

Isa. 45.

Isa. 44.

4. 4.

4. Reg. 18.

Isa. 16.

Matth. 19.

1. Tim. 6.

Gal. 3.

Ioan. 1.

Ioan. 20.

Rom. 9.

Dent. 6.

Ioan. 20.

Ephes. 4.

Matth. 23.

2. Tim. 1.

Matth. 23.

Matth. 19.

Ioan. 10.

C A, xxxi.

Isa. 53.

Ioan. 1.
Coloss. 1.Psal. 103.
Rom. 1.
Psal. 103.
Isa. 9.
Psal. 2.
Ioan. 1.
Coloss. 1.Ioan. 20.
Ibidem.
Isa. 9.

neque maiestati, neque virtuti quicquam non dixerim præferri, sed nec comparari potest. D
Ex quo quando ipse voluit, sermo filius natus est, qui non in sono percussæ aëris, aut tono
coactæ de visceribus vocis accipitur, sed in substantia prolata à Deo virtutis agnoscitur:
140 cuius sacræ & diuinæ natiuitatis arcam nec Apostolus didicit, nec Prophetes compe-
rit, nec angelus sciuit, nec creatura cognouit, filio soli nota sunt, qui patris secreta cogno-
uit. Hic ergo cum sit genitus à patre, semper est in patre. Semper autem sic dico, vt non in-
natum, sed natum probem. Sed qui ante omne tempus est, semper in patre fuisse dicen-
dus est. Nec enim tempus illi assignari potest, qui ante tempus est. Semper enim in patre,
ne pater nõ semper sit pater: 141 quia & pater illum etiam quadam ratione præcedit, quod
necesse est quodammodo prior sit quàm pater sit. Quoniam aliquo pacto antecedit necesse
est eam qui habet originem, ille qui originem nescit. Simul vt hic minor sit, dum in illo
esse se scit, habens originem quia nascitur, & per Patrem quodammodo, quamuis origi-
nem habet quàm nascitur, vicinus in natiuitate, dum ex eo patre qui originem solus non ha-
bet, nascitur. 142 Hic ergo quando pater voluit, processit ex patre: & qui in patre fuit, pro-
cessit ex patre: & qui in patre fuit, quia ex patre fuit, cum patre postmodum fuit, quia ex
patre processit: substantia scilicet illa diuina, cuius nomen est verbum, per quod facta sunt
omnia, & sine quo factum est nihil. Omnia enim post ipsum sunt, quia per ipsum sunt, &
merito ipse est ante omnia, quando per illum facta sunt omnia, qui processit ex eo ex cuius
voluntate facta sunt omnia. Deus vtique procedens ex Deo secundam personam efficiens,
sed non eripiens illud patri quod vnus est Deus. Si enim natus non fuisset innatus, compa-
ratus cum eo qui esset innatus, æquatione in vtroque ostensa duos faceret innatos. & ideo
duos faceret Deos, si non genitus esset, collatus cum eo qui genitus non esset, & æquales
inuenti, duos Deos merito reddidissent non geniti. atque ideo duos Christus reddidisset
Deos, si sine origine esset, vt pater inuentus, & ipse principium omnium vt pater, duo faci-
ens principia, duos ostendisset nobis consequenter & Deos. At si & ipse filius nõ esset,
sed pater generans de se alterum filium, merito collatus cum patre, & tantus denotatus
duos patres effecisset, & ideo duos approbasset etiam Deos. Si inuisibilis fuisset cum inui-
sibili collatus par expressus, duos inuisibiles ostendisset, & ideo duos cõprobasset & Deos.
Si incomprehensibilis, si & cetera quæcumque sunt patris; merito, dicimus, duorum Deo-
rum quam isti confingunt, controuersiam suscitasset. Nunc autem quicquid est, non ex se
est, quia nec innatus est, sed ex patre est, quia genitus est: 143 siue dum verbum est, siue dum
virtus est, siue dum sapientia est, siue dum lux est, siue dum filius est, & quicquid horum est
dum non aliunde est, quàm sicut diximus iam superius, ex patre, patri suo originem spem
debens, discordiam diuinitatis de numero duorum Deorum facere non potuit, qui ex illo
qui est vnus Deus, originem nascendo cõtraxit. Quo genere dum & vnigenitus est, & prin-
mogenitus ex illo est qui originem non habet; vnus est omnium rerum & principium &
caput. Idcirco vnum Deum asseruit, quem non sub vilo principio aut initio, sed initio po-
tius & principium rerum omnium comprobauit. Filius autem nihil ex arbitrio suo gerit,
nec ex consilio suo facit, nec à se venit, sed imperiis paternis omnibus & præceptis obe-
dit, vt quamuis probet illum natiuitas filium, tamen morigeram obedientiam asserat illum pa-
ternæ voluntatis ex quo est ministrum: ita dum se patri in omnibus obtemperantem red-
dit, quamuis sit & Deus, vnum tamen Deum patrem de obedientia sua ostendit, ex quo &
originem traxit, & ideo duos facere non potuit, quia nec duas origines fecit, qui ex eo qui
originem non habet, principium natiuitatis ante omne tempus accepit. Nam cum id sit
principium ceteris quod innatum est, (quod Deus solus pater est qui extra originem est,
ex quo hic est qui natus est) dum qui ex illo nascitur, merito ex eo venit, qui originem non
habet, principium probans illud esse ex quo ipse est, etiam si Deus est qui natus est: vnum
tamen Deum ostendit, quem hic qui natus est, esse sine origine comprobauit. Est ergo
Deus, sed in hoc ipsum genitus, vt esset Deus. Est & Dominus, sed in hoc ipsum natus ex
patre, vt esset Dominus. Est & angelus, sed ad annuntiantium magnum Dei consilium, ex
patre suo angelus destinatus. Cuius sic diuinitas traditur, vt non aut dissonantia aut inæ-
qualitate diuinitatis duos Deos reddidisse videatur. 144 Subiectis enim ei quasi filio om-
nibus rebus à patre, dum ipse cum his, quàm illi subiecta sunt, patri suo subicitur, patris qui-
dem sui filius probatur, ceterorum autem & Dominus & Deus esse reperitur. Ex quo dum
huius qui est Deus, omnia substrata traduntur, & cuncta sibi subiecta filius accepta refert
patri, totam diuinitatis auctoritatem rursus patri remittit; vnus Deus ostenditur verus &
æternus

TERTULLIANUS
Com. Annotationibus
PAMELEI,
A. V.
16.

æternus pater, à quo solo hæc vis diuinitatis emissa, etiam in filium tradita & directa rursum per substantiæ communionem ad patrem reuoluitur. Deus quidem ostenditur filius, cui diuinitas tradita & portecta conspicitur, & tamen nihilominus unus Deus pater probatur, dum gradatim reciproco meatu illa maiestas atque diuinitas ad patrem, qui dederat eam, rursum ab ipso filio missa reuertitur & retorquetur: vt merito Deus pater omnium Deus sit, & principium ipsius quoque filii sui quem Dominum genuit: filius autem ceterorum omnium Deus sit, quoniam omnibus illum Deus pater præposuit quem genuit: ita mediator Dei & hominum Christus Iesus omnis creaturæ subiectam sibi habens à patre proprio potestatem quæ Deus est, cum tota creatura subdita sibi concors patri suo Deo inuentus, vnus & solum & verum Deum patrem suum, manente in isto quod etiam auditus est, breuiter approbauit.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN
LIBRVM DE TRINITATE.

I. NOVIATIANI ROMANÆ VRBIS
PRESBYTERI.] Quod non Tertulliani, sed No-
uatiiani sit hic liber, ex B. Hieron. & Rufino ad calcem
Argumenti comprobauimus. Hic verò addimus: RO-
manæ vrbs Presbyteri, ex B. Hieron. in Catal. Script.
Ecles. quod videatur ab illo conscriptus hic liber, prius-
quam in schisma & hæresim incidere. Et si enim (vti ibi
diximus, & infra latius c. 27) de Spiritu sancto male
scripsisse constat (fortassis Deo id permittebat, quod Sacra-
mentum Chrsimatis, cui Spiritus sanctus peculiariter suū
insandit benedictionem, non acceperit, vti mox latius)
nemo tamen vnquam aut illi aut Nouatiiani eius asse-
dit, inter hæreses eorumdem, errorem de Spiritu sancto ad-
tribuit. Et verò, quod etiam in Spiritu sancti nomine ba-
ptizantur, constat; tum ex eo quod infra cap. 29. fidem
in Spiritu sanctum disertis verbis præfatur; tum
quod aliqui in Niceno Concilio. a. que atque Paulianiste
iustissimè rebaptizari. Maxime si consideres causarum
differentiam, quam reddidit B. Innocentius Papa. i. Epist.
23. cap. 5. Paulianiste (inquit) in nomine Patris & Fi-
lij & Spiritu sancti minime baptizant; Nouatiiani iisdem
nominibus tremendè videntur, nec apud ipsos de vniuersæ
potestatis diuina, hoc est Patris, Filij, & Spiritu sancti,
quæstio aliquando commota. Quod ipsum etiam fateretur
B. Cyprian. Epist. 76. num. 25. Quare, quod antequam
quidquam certi definitum esset, non satis caute ab eo scri-
ptum fuit, & vniuersa loquax pro se rapuerunt. Scripsisse
præterea videtur ante hæresim sequente librum DE CI-
BIS IYDAICIS, & qui ibidem citatur DE SAB-
BATO, & DE CIRCUNCISIONE, fortassis &
eos quas B. Hieron. in Catal. recenset, DE PASCHA,
& DE ORATIONE. Verum post hæresim scripti
videntur, quos idem illic recenset: DE SACERDO-
TE, DE INSTANTIA, & DE ATTALO. An
autem eiusdem sit liber: de Spectaculis Tom. 3. operum
B. Cypriani editus; lib. sequenti latius. Quamquam inte-
rim postea & in schisma & in hæresim lapsus fuisse nõ
negemus, immò vero satis late deduxerimus quidquid eo
pertinet in Vita nostra. p. Cypriani, & Adnot. postrius in
eundem. Nempe, quod in lecto baptizatus fuerit, neque
postea Sacramentum Chrsimatis acceperit, quam causam
adlegat Eusebius, quod in hæresim lapsus sit, ad Epist.
72. num. 4. Quod, quum primum cum aliis Romane Ec-
clesiæ presbyteris subignasset veniam lapsi dandam, po-
stea eandem pertinaciter negauerit, ad Epist. 52. ad Anron.

num. 17. & 83. idque à Nouato B. Cypriani presbytero
schismatico, postea & heretico seductus. Quod eiusdè sa-
ctione adulterum & contrariis caput contra S. Cornelium
legitimum Pontificem Romanum sese constituerit, vi con-
secratus à tribus Episcopis; Epist. 42. num. 2. & 6. Quod
deinceps suam hæresim & Romæ & alibi disseminauerit,
qua ad penitentiam quidè admittebat, sed à solo Deo,
non vero ab Ecclesia tribui posse contendebat; Epist. 52.
num. 83. Quod proinde, etiamsi verum esset (quod quidè
scribitur) occisum illum fuisse sub Valeriano, quum extra
Ecclesiam fuerit, nihil prodesse potuisse Martyrium, Epist.
52. num. 50. Quod Nouatiiani sectatores ad exemplum
eius Chrsimate non ungerentur, atque adeo redeuntibus
in Ecclesiam Chrsimatis Sacramentum adderetur; Epist.
72. num. 4. Quod etiam secundas damnarint nuptias No-
uatiiani; in Vita B. Cypriani. Quod denique se & hæresim
nuncuparint, quia immundus id est lapsus, non communi-
cabant, Epist. 76. num. 5. Porro (vti ne quid hic omitta-
mus) scripserunt contra Nouatiiani schisma, B. Cornelius
Episcopus ad Fabium apud Eusebium, & Epistolæ tertiã
& quartam ad B. Cyprianum; ipse B. Cyprianus Episto-
las 41. 42. 43. 44. 47. 49. 51. ac libros de Vnicate Ec-
clesiæ, & de Orat. Domini; ac Dionys. Alexandr. Epi-
stolas ad ipsum Nouatiianum, ad Confessores ab illo sedu-
ctos, & ad B. Cornelium; Aduersus eiusdem hæresim,
idem B. Cyprianus Epist. 52. & lib. ad Nouatianum, &
idem Dionys. Epist. ad eundem. Celebrata quoque fuerunt
Concilia aduersus eius & schisma & hæresim, Romani;
Africana aliquot, Antiochenum, & per Italiam &
alias provincias, Eusebio teste loco in Vita B. Cypriani ci-
tatis. Quum vero perduraret adhuc ea hæresis, scripserunt
aduersus Nouatianos idem B. Dionysius Epistolæ ad Fa-
bium Antiochenum, ad Laod.enses, ad Cononem, & ad
Armenios, titulo de Penitentia; Rhatitius item Augu-
stidunensis Episcopus, B. Eusebius Emisenus, B. Pacianus
Barilonensis Episcopus Epist. 2. ad Sympronianum, &
Tractatum alium, qui priori loco inter eius opuscula com-
memoratur; B. Ambrosius libros 2. de Penitentia; deni-
que B. Epiphanius, Philaster, B. Augustinus, Theodoretus,
Damasceus, Euthymius, Honorius, B. Isidorus, Hra-
banus, alique recentiores in Catalogis hereticorum.

2. DE TRINITATE.] Præter Nouatiianum,
DE TRINITATE scripserunt Tertullianus, supra
Tom. 3. lib. adu. Praxeam, & lib. quem iste imitatur, quem
desiderari putamus; Dionys. Alexandr. adu. Sabellium;

B. Athanasius, adu. eundem, Orat. de eterna substantia Filij & Spiritus sancti in Deo patre; B. Hilarius Pictaviensis, libros 11. B. Gregor. Nyssenus, Orat. 4. B. Chrysost. hom. 5. de Visione Isaie; B. August. libros 15. Rufinus Tract. 1. Symbolum fidei, qui existat 3. Tomo Operum B. Cypriani; B. Fulgentius denique librum unum. Multa etiam eodem pertinent in Panoplia Orthodoxe fidei B. Euthymij. Ad quos compendij gratia Lectorem remittimus, nihil aliud penè toto hoc libro adnotaturi, quam discrepantias, si qua immutentur in scripturarum sacrarum citatione; subinde remittentes ad Librum supradictum Tertulliani aduersus Praxean.

CAP. I.

3. Regula exigit veritatis, &c.] Caput hoc inscripsimus: De verbis Symboli fidei, CRED. IN DEUM PATREM OMNIPOTENTEM, CONDITOREM CÆLI ET TERRÆ; quippe quò elegantissime id explicetur ex Genesi. Atque de Symbolo Apostolorum, quod Regulam fidei seu veritatis nuncupat Auctor ex hoc, & infra cap. 9. ac cap. 29. fidei auctoritatem; vide supra Adnotat. nostras Tom. 3. lib. de Prescript. adu. heret. cap. 13.

4. qui cælum alta sublimitate suspenderit, &c.] Hæc desumpta sunt ex cap. 1. Gen.

5. mensuris inmensis, &c.] Sic legimus ex MS. cod. A. pro: mensuris, quòd ea vox B. Cypriano etiam Africà visitata sit Epist. 28. num. 11. & 34. num. 23. ubi vide Adnotat. nostras. Certe etiam sic legebat antea Gagnæus.

6. ne non etiam ipsis quoque deliciis procurasset oculorum, &c.] Est quidem hæc phrasis Tertullianica, quales supra frequenter adnotauimus, & infra alia quoque, ut exempli gratia: denotatur, edici; ac virrior, cap. 2. quà pater, cap. 2. quà minor, cap. 4. Item voces Tertullianica, exerens, & confabularet, cap. 18. ac: confabulatione, cap. 19. Verum inde non sequi humilibrum Tertulliani esse, vel ex eo patet, quòd Africà scriptores omnes etiam hoc posteriores, ut pote B. Cyprian. Minutius Felix, B. Pacianus, & Arnobius, similibus uti soleant. Quòd semel adnotatum sufficiat.

7. Quæ quum omnia in seruitutem illi dedisset, solum liberum esse voluit, &c.] Hæc ex cap. 2. desumpta sunt. Est autem hæc etiam elegans locus tum de Libertate arbitrij in alterutram partem (de qua supra latius Tom. 3. lib. 2. aduers. Marc. cap. 5. 6. 7. 8. 9. & 10.) tum de præmiis condignis, de quibus Tom. 2. lib. de Patientia, cap. 13. num. 82.

8. Ex quo mortalitas, inuidi utique in ipsum redit, qui quum illum, &c.] Sic profus legimus partim ex Gagnæo, Et verò hæc ex 3. cap. Gen. descripta sunt. Sive autem legas: super terram cum Gagnæo, sive cum Gelenio: terra, nra refert.

9. Quamquam etiam, &c. angelos prius instituerit, &c.] Fuit non modo Nouatiani hæc sententia, sed etiam B. Hieron. in cap. 1. Epist. ad Titum, tum Græcorum omnium, quòd angeli prius (id est, ante omnem creaturam) instituti fuerint. Quam etiam B. August. recenset lib. 11. de Ciuitate Dei, cap. 5. 6. & 7. magis amplectendam censet eam sententiam, quòd iuxta Ecclesiastici cap. 18. creauerit omnia simul Deus, quam etiam sequitur lib. 12. de Ciuitate Dei cap. 15. & lib. 1. de Gen. ad litteram cap. 1. Quam etiam sequitur Magister Sententiarum, & post eum Doctores Scholastici, qua etiam postremo definita est in Concil. Lateran. sub Innocentio 3. & in Decretales recepta, cap. Firmiter credimus, Tom. de Summa

Trinit. & fide cathol. Legimus autem paulo post ex coniectura Latinij: Namque quæ infra terram, &c.

10. Locus enim est, &c.] De hoc & Nouatiani & Tertulliani, aliorumque Patrum quorundam paradoxo, vide nostra Prolegomena.

CAP. II.

11. Super quæ omnia, &c.] Titulu huic capiti imposuimus: Quòd Deus sit continens omnia, immensus, æternus, immortalis, mente hominis maior, & sicuti ipse est sermone inexplicabilis, sublimitate omni sublimior.

12. nulli Deo superiori (ut quidam putant) locum reliquit, &c.] Adhuc ad errorem Valentinianum, qui supra Demiurgum, id est, Opificem Deum, constituebant Deum superiorem Bython, cum tricenario Æonum numero, sicuti videtur supra Tom. 3. & in Prolegomenis nostris ad lib. adu. Valenti. & eiusdem lib. cap. 18. 19. ac 20.

13. De hoc ergo ac de eis quæ sunt ipsius, & in eo sunt, nec mens hominis, &c.] Adhuc ad illud 1. Cor. 3. ex Isaia 64. cap. nec in cor hominis ascendit, &c. Castigauimus autem ex coniectura Latinij: nec edici possit, pro: dici, & ex Angl. MS. cod. si potuerit cogitari, pro: poterit; & non multo post cum Gagnæo & Latino: hebetit, pro: hebetescit. Legit quidem deinceps Angl. cod. MS. omni bonitate bonior, pro: melior, sed alibi hætenus eam vocem non reperi apud Africà; Lectori interim relinquens liberum, quid vult eligat.

CAP. III.

14. Hunc igitur agnoscimus, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus: Quòd Deus sit conditor omnium, Dominus & pater, ex scripturis.

15. qui dixit, & facta sunt omnia, &c.] Istud Psal. 148. paraphrasticè citat.

16. Qui secundum Isaia, &c.] Hic intermisit verbis Isaia. 40. verba Psal. 103. etiam illa inuerso citans ordine; per omnia conformis editioni LXX.

17. nec eum qui ingenio hæretici fictus sit, &c.] Adhuc ad varias hæreses, quarum supra facta est mentio, Tom. 3. lib. de Prescript. adu. heresim. Catalogo hæreticorum, qui alium Deum sibi hæretico fingebant ingenio; de quibus vide ibidem Adnot. nostras ac hæreses 25. post Euangelium, sicut etiam lib. adu. Heremogenem, de materia Deo, lib. adu. Valentin. de Deorum turba, & lib. 1. adu. Marc. de duobus Diis.

18. Et super quæ requiescet spiritus meus, &c.] Hic variat Isaia. 66. ab alia editionibus omnibus, quæ habet: Super quem respiciam.

19. à creatura mundi, &c.] Tum huic, tum in illis sempiterna quoque, consentit p. omnia vulgata Latino Interpreti; quòd illius auctoritatem confirmat, & sic etiam in aliis lib. scripturæ Noui Testamenti.

CAP. IIII.

20. Quem solum merito bonum, &c.] Caput hoc inscripsimus: Bonum esse Deum, semper sui similem, immutabilem, vnum & solum, infinitum, cuius nec nomen proprium possit edici, & incorruptibilem. Legimus autem: qui nomen sibi perfecti vindicat, ex MS. Angl. cod. pro: vendicat, & aliquid quantò post iuxta Gagnæum reposuimus: idcirco & merito in Deo manet semper status suus, pro: maneat, & ex coniectura Latinij: dum parem non habet, pro: habeat.

CAP. V.

21. Cuius etiam si, &c.] Titulum huic capiti imposuimus:

TERTULLIANUS
Con. Annotat. in lib. 1. & 2.
PAMELEI,
A. V.
16.

posuimus: De iracundiis & indignationibus & odiis Dei, quod non sint intelligendæ ad humanorum exempla vitiorum. Et verò etiam hinc patet, Tertuliani hunc librum non esse, videtur enim potius diuinitatem sentire lib. de Testim. Anima, cap. 2. quemadmodum ibi diximus, & inter Paradoxa eius latius in nostris Prolegomenis.

22. iracundias legitimas, &c.] Iracundiarum Dei, siue ira Dei, Græcè ὀργή, iuxta editiones omnes, in Veteri Testamento fit frequentissima mentio, nominatim Gen. 18. Exod. 4. Num. 11. item in Novo Testamento apud Mattheum & Lucam, item in Epistolis ad Romanos, Coloss. Thess. 1. & Apocalypsi.

23. & indignationes, &c.] Indignationes Dei etiam iuxta LXX. referuntur Deuter. 29. aliisque locis, ubi Græcè est παροργισμός, & multo pluribus iuxta editionem B. Hieron. ex Hebræo, ubi Interpres Latinus LXX. Græcam vocem θυμὸς, furorē vertere maluit.

24. & odia, &c.] Odia Dei relata cognoscuntur Ecclesiastici 9. Sap. 14. Ecclesiastici 12. Isai. 9. & Malach. 1. Eodē pertinent scriptura, quibus odisse Deus dicitur. Siue autem in calce huius capitis legas, quandoquidem cum exc. siue: quoniam quidem cum MS. Angl. cod. perinde est.

CAP. VI.

25. Et licet scriptura, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus: De Dei oculis, naribus, digito, manu, ore, aure, pedibus, brachio, & lingua, ad humanam formam non intelligendis.

26. Aut dum odoratus est Dominus Deus odorem bonæ fragrantie, &c.] Postremum hoc verbum, pro eo quod Græcè est ἡσθαι, pro eo quod alij: suspiratis, De Præteritis verò quod paulopost habet Auctor: suis campis diffundere, vide nostra Prolegomena.

27. & si adsumptero alas meas, & abiero trans mare, &c.] Hic dissentit Auctor ab omnibus Psalmorum editionibus, quæ legunt: si sumptero pennas (pro quo ipsi: alas meas diluendo, & habitauero in extremitate maris. Reposuimus autem mox quod habebat Gagnæus: sed populo potius imputeur, pro eo quod Gelenius: impudentur.

28. Et quando auris, quod omnia audiat, &c.] Sic profus legimus, pro: omnes, quod præcedat, quod omnia videat. Siue autem legas cum Gagnæo: robor, siue cum exc. robor, non refert.

29. Aut propter quam cauillam linguam quarat, &c.] Primum reperire licuit locum scriptura, ubi lingua Dei commemoratur, nempe Isai. 30. Lingua eius quasi ignis deuorans; ubi LXX. paraphrasticos translulerunt: ὀργὴ τῆς γλώσσης αὐτοῦ, id est ira furoris eius. Hic verò pauloaliter lingua Dei interpretatur iussum Dei.

CAP. VII.

30. Sed illud quod dicit, &c.] Caput hoc inscriptimus: Quod Deus nullis propriis appellationibus explicari possit. Siue autem legas: puto ego cum exc. siue putem, ex Angl. MS. cod. perinde est.

31. nec ex hoc tamen Dei substantia caritas expressa est, &c.] Dissentit ab Auctore B. August. lib. 15. de Trinit. cap. 17. eundem locum i. Ioan. 4. explicans, quum in illa summa simplicitate naturæ substantiam ipsam scribat esse caritatem, & caritatem ipsam substantiam. Verum primi illi Auctores non tam exactè scripserunt in materia Trinitatis.

32. nec cor hominis, aut mēs ipsa percepit, &c.] Istud Paraphrasticus translulit Auctor, pro eo quod est

1 Cor. 2. nec in cor hominis ascendit.

33. Omnis enim spiritus creatura est, &c.] Sicut supra ad calcem arguimus adnotauimus, quia istud facere videbatur pro illis, πνεύμα τὸ αἰὼν ἔχον, hinc librum B. Cypriani nomine in lucem ediderit. Verum non mirum est errasse in hoc Nouatianum, qui sicut supra adnotauimus nu. 1.) Spiritum sanctum cum plenitudine sacramentis Chrifti seu Confirmationis non acceperat, & proinde facilius in hæresim lapsus sit, neque verò aliquid adhuc de Trinitate in Ecclesia definitum fuerat. Atqui sub calcem huius capitis castigamus ex omieclura Dn. Latinus: rector & creator, pro: reffector.

CAP. VIII.

34. Hunc ergo, omittis hæreticorum fabulis, &c.] Titulum huic capiti imposuimus: Quod hunc Deum, de quo prius egi, nouit & veneratur Ecclesia, quem scriptura celebrant. Atqui quum addit: omittis hæreticorum fabulis atque figmentis, adludit ad omnes illos hæreticos, qui Deum alium faciebant quàm Catholica nouit Ecclesia, quorum diuersas hæreses habes supra Tom. 3. in Catalogo hæreticorum sub finem libri de Præscript. a. u. her. Nominatim etiā similes hæreses refutatas habes supra libris aduersus Hieronymenem, Valentianos, Marcionem, & Praxean.

35. Isaac protexit, Iacob auxit, &c.] Adludit tria ad protectionem, qua liberatus est ab immolatione per Angelum Isaac, Gen. 22. tum ad benedictionem, qua Iacob auxit cum multitudine liberorū, cum diuitiis, Gen. 29. & 30. Reliqua satis sunt perspicua præter illud: & quando datum se sponderat, milit: ac si dicat: quo tempore datum se sponderat. Accipitur autem etiam ab hoc Auctore paulopost conditio, pro: creatura, & non multipost bis exitus, pro exitio. Atqui legimus in intermediiis lineis cum BAS. Angl. cod. singillatim, pro: singillatim, more Veterum. Item: Israelitarum non fuit nec vestes consumi, pro: iunit. Et supplemus: omnia continens.

36. Hinc est quod & desuper Cherubim sedet, &c.] Sic omnino legendū, pro Cherubin. Adludit autem partim ad illud Psal. 98. qui sedet super Cherubim; cui similes sunt loci 4. Reg. 19. Psal. 79. Isai. 37. & Dan. 3. partim etiam ad illud Apoc. 4. ubi recensentur: sub throno animalia quatuor præ ceteris principatum tenentia; cuncta desuper crystallo contegente; utpotè quum viderit ibi Apostolus mare vitreum simile crystallo.

37. Quod in firmamentū, &c.] Sic explicat illud Gen. 1. Et fecit Deus firmamentum, & dimisit Deus inter aquam quæ erat sub firmamento, & inter aquam quæ super firmamentum.

38. Nam & rotæ subiacent, tempora scilicet, &c.] Hic adludit ad rotas, quarum fit mentio Ezech. 1. & deinceps vsque ad cap. 7. Ad aliter rotas explicat, nempe: tempora, quàm vulgò solet.

39. ad igneum diem iudicij mundus iste festinat, &c.] Igneum diem iudicij extremi, quo mundus igno consumetur, etiam iste Auctor instare existimabat, adludens ad illud 2. Petri 3. igni referuato in diem iudicij.

40. Currus enim, inquit, Dei decies millies multiplicatus, &c.] Prætermisimus vocem tanto intermediam, utpotè quæ non est Psal. 67. ubi alij vertunt: decem millibus multiplex.

CAP. IX.

41. Eadem regula veritatis, &c.] Inscriptionem fecimus huic capiti: De fide IN FILIVM DEI
OOO

CHRISTVM IESVM DOMINVM DEVM
NOSTRVM in Veteri Testamento repromissum,
& in Nouo Exhibitum; ex scripturis. *Adit autem:*
huius Dei filium, *aduersus Marcionem, qui Christum*
facebant alterius Dei quam creatoris filium; contra quos
agit Tertullianus integro lib. 3. adu. Marc. supra Tomo 3.

42. Hunc enim Abraham filium, &c.] Vetera præ-
dicta, nominatim filium Abraham non testatur Chri-
stum, sed eo accedunt, dum Gen. 22. & alibi frequenter,
Christus semen Abraham nuncupatur; nam & explica-
tionis gratia subiungitur illud Gen. 15. & 17. Tibi dabo &
semini tuo. Euangelia vero quum addit, addidit ad li-
bram Generationis Christi, ubi dicitur filij Abraham.

43. hunc Dauid, &c.] Adludit illud Isai. 9. *Super*
solum Dauid sedebit; quod sic interpretatur angelus
Luc. 1. Et dabit illi Dominus Deus sedem Dauid pa-
tris sui.

44. donec veniat is cui repromissum est, &c.]
Hic variat etiam à LXX qui legunt, εως αν ελθη το
σπουδαιον, quod veris Latinius Interpres: do-
nec venient proposita et.

45. Prouide alium quem mittas, &c.] *Hinc vi-*
detur olim non fuisse lectum apud LXX. Δυα μωρον, id est
potentem; quod hodie his verbis intericitur, neque etiam
est in Hebræo. Variat etiam Auctor, dū vertit Deut. 28.
Videbitis vitam vestram pendentem nocte ac die,
& non credetis ei. Omittens etiam quod Isai. 7. interse-
ritur: in vtero. Sive autē legas in scriptura Isai. 35. clau-
dius cum exc. sine clodus, vocem iam antiquatam, cum
MS. Angl. eod. non refert.

46. sic non aperuit os suū in humilitate, &c.]
Hic coniungitur versus precedentis Isai. 53. in humilitate,
nisi quis malit adici debere: &c. Illud autem pau-
lo post: Quasi diluculo paratum inuenimus eum,
reperitur Osee 6. iuxta LXX. Legimus verò: Dixit Do-
minus Domino meo, pro: Dicit; iuxta editiones Psal-
morum omnes, Psal. 107.

CAP. X.

47. Sed illud admoneo, &c.] *Caput hoc inscrip-*
simus: Non esse commentitium Christum iuxta hæ-
reticorum fabulas. Qui autem hæretici auctoritatem
Veteris Testamenti respuerint, vide supradictum
Catalogum hæreticorum sub finem libri de Prescrip-
tu adu. hæret.

48. quia creatoris odes nuptiarum coniu-
tionem, &c.] *Hic proprie agit aduersus Marcionem,*
quippe quum eius hanc hæresim oppugnet Tertullianus
non semel, & maxime supra sub finem lib. 1. aduersus
Marcionem.

49. qui in imagine fuit, nō in veritate, &c.] *Istud*
pertinet ad hæresim Saturnini, Basilidis, & Gnostico-
rum, qua (vix legitur supra apud Tertullian. Tom. 3.
lib. de Carne Christi cap. 1.) putatiuam carnem Chri-
sti introduxit.

50. neque eum qui nihil in se nostri corporis
gessit, &c.] *Istud ad Marcionem, qui (vix ibidem legitur)*
vt carnē Christi negaret, negauit etiam natiuita-
tem, & e contrario.

51. Neque illum qui aetherea siue sydereā, &c.]
Istud ad Apellis, sicuti patet eiusdem lib. cap. 6.

52. nec vllum omnino alterum, &c.] *Istud de-*
nique ad Valentinianorum signenta, de quibus ibidem
cap. 16. ac sequentibus.

53. Quoniam quum caro & sanguis, &c.] *La-*

risimè eandem hanc scripturam, sicut hic Auctor, ex-
plicit Tertull. supra Tom. 3. lib. de Resurr. carn. cap. 49.
50. & 51.

CAP. XI.

54. Verum ne ex hoc, &c.] *Caput hoc inscrip-*
simus: Quod non tantum homo, sed & Deus sit
Christus, ex scripturis Noui Testamenti.

55. aliis hæreticis, &c.] *Carpocratem intelligit, de*
quo supra Tom. 3. lib. de Prescrip. adu. hæret. c. 48. her. 9.
num. 311. ac Cetinthum, de quo ibi her. 10. num. 312. &
Hebionem, de quo ibidem her. 11. num. 313. Atqui de
Prouerbio manus dedisse, vide nostra Prolegomena.

56. diuinitate sermonis in ipsa cōtentione per-
mixta, &c.] *Rectè adnotauit Latinius debere istud intel-*
ligi de permixtione vnionis, quam B. Leo Papa, serm. 3.
de Natuuit. pulcrè explicat. Nam infra Auctori cap. 14.
vocatur coniunctio verbi & carnis, cap. 16. adiu-
ptio hominis, ac Dei & hominis cōtentionio, con-
nectio, & sociatio; item cap. 19. Dei & filij hominis
adnexio. Quò pertinet ibidem similes phrasas, dum dicitur:
filium Dei filium hominis in se suscepisse ipsa per-
mixtione cōtentionis, & Aesum Christum ex vtro-
que connexum, contextum, concretum, concord-
ia & cohabitatione sociatum. Qui omnes loci simi-
liter de vnitate persona, non substantia, commode debent
intelligi. Eodem etiam modo intelligendū similes Tertul-
liani loci supra Tom. 3. lib. adu. Praxean, quem admodum
inter Paradoxa eius inter Prolegomena nostra latius. Si-
cuti etiam de illo quod subditur: ante quem nihil præ-
ter patrem; nam Catholica fides credit: filium patri
cōternū. Atqui post aliquot lines legitur ex Angl.
cod. MS. ex ipsis, pro: ab, eo quod præcedat: ex vitru-
tibus.

57. Quoniam non tenebit perfectam verita-
tem, quisquis aliquam veritatis exclusit portio-
nem, &c.] *Pulcra sententia, contra eos, qui dum ali-*
quot articulis fidei Catholice credere nolunt, tamen Catho-
licæ ad hunc se veritatis adsertores conantur dicere. At-
qui scripturas complures, ad quas paulo post adludit, referunt
ad marginem, sicuti vbiq; alibi, adnotauimus.

CAP. XII.

58. Cur ergo dubitemus dicere, &c.] *Titulum*
huic capiti imposuimus: Quod Deus Christus, ex
scripturis Veteris Testamenti, etiam id agnoscite
Sabellianica hæresi.

59. Iam non saluabo, &c.] *Verba Osee 1. transpō-*
ad institutum suum magis accommodo; omittens etiam
intermedia illa iuxta editiones omnes: neque in gladio, ne-
que in bello. Iterum autem legitur cum Gagneo: quis-
quis illum agnoscit esse Deum, & : recognoscit
esse Deum, pro eo quod erat vrbis que: & Deum; ac
quam alibi nisi in Christo Deo inueniri, pro: quon-
iam, & e. eam inuenire. Rursum etiam Isai. 7. omittit:
in vtero.

60. & genua debilia consolamini, pusillanimes
sensu cōualecite.] *Sic istud iuxta editiones omnes Isai.*
36. distinximus. Et verò vel hinc patet librum hunc non
esse Tertulliani, qui veris supra Tom. 3. lib. 4. aduer-
sus Marcionem cap. 10. Conualecite manus dimil-
isæ & genua dissoluta; quod semel de plerisque scri-
pturis insinuasse sufficiat. Ille autem in hoc hic differet,
quod legat Tomo 1. libro aduersus Iudaos: & mu-
torum

TERTULLIANUS
Con. Anotationibus
PAMELET,
A. V.
16.

torum lingua soluetur, pro eo quod hic Auctor, & supra cap. 9. & diferta erit lingua motorum; pro quo longe aliter hodie ex Græco apud LXX. & expedita erit lingua motorum aperta, ubi alterum adiectivum superfluum esse videtur, nec olim lectum etiã Græcè, usque adeo ut superflua sit vñ ἀνεωρυσθῆναι, & quod vertitur: aperta. Et verò rectius ab aliis transfertur, lingua blasphemorum, nam Græcè est: μωλιχῶν. Castigamus vero ex MS. Angl. cod. Si in adventu Dei, pro: Sin.

61. in alteram hæresim ruentes, & c. patrem illum esse confitebuntur, & c. Vocat mox hanc Sabellianam hæresim, de qua cap. 18. latius; eandem autem confutat Auctor infra cap. 21. & 22. Castigamus autem necessario, & supplemus ex MS. Angl. cod. Christum qualiter accipiunt Deum, pro: Dominum (Deum enim iam negare non possunt) quã patrem? aut quã filium? Si quã filium, cur Dei filium Deum negant? Si quã patrem, cur, & c. Nisi, & c. Consentit autem mecum Latinus legendo quater: quã, pro: quali.

62. Deus ab Africo venit, & sanctus de monte opaco & condense, & c. Quam haud absimiliter vertat B. Hier. Comment. in Abacuc cap. 3. (addens à solo Theodotione versum: ab Austro) pro quo Auctor ab Africo, quod verus ille spiritus ab Austro quod Græcè legitur πνεῦμα θεῶν) videtur à LXX. positum. ἐξ ὄρους καὶ τρυφῆς καὶ δρυφῆς, id est: de monte umbroso & condense, pro eo quod alij etiam hodie non rectè LXX. ἐξ ὄρους καὶ τρυφῆς φάσκει.

63. Sabelliana hæresis, & c. Vel hinc, & ex eo quod mox iterum fit mentio Sabellij (unde non potest verisimiliter dici, quod ex margine in textum istud irrepperit) patet non esse hunc librum Tertulliani, utpote qui sub Antonino Caracalla (vni in Vita eius latius) extremum diem clausit, sed Neuatiani potius, cuius temporibus sub Decio Imperatore Sabellius hæresim suam capisse irraditur, vel Eusebio teste hist. Eccles. lib. 7. cap. 5. qui temporibus Dionysij Alexandrini Sabellianos in lucem produsse scribit Ptolemaidi Pentapolis, atque adeo in Africa, contra quem, idem Dionysius librum scripserit; in quo illi consentiunt Theodoretus hæret. fab. lib. 2. sub finem, & B. Hieronymus Catalogo Script. Eccles. Qui omnes (quomodo etiam Epiphani. August. Philastrius, Damascenus, Isidorus, Hrabanus & Honorius in Catalogo hæreticorum) hæresim illi impingunt eandem quam hic Neuatianus, quod eundem facerent patrem & filium, immo & Spiritum sanctum, quem omisum hic miror; adversus quam hæresim infra late disputatur (vni etiam paulo ante diximus num. 61. cap. 21. 22. & 28.

64. Bethleem, cuius metaturre regio ad meridianam respicit plagam cœli, & c. Istud sic expressit Ven. Beda Tom. 3. lib. de Locis sanctis cap. 16. Bethleem sex milibus in Austrum ab Hierusalem.

CAP. XIII.

65. Ac sic & Ioannes, & c. Inscriptionem fecimus huic capiti: Christum Deum esse, rursum ex Novi Testamenti scripturis.

66. Sicut enim, inquit Apostolus, throni, & c. Neque ordinem verborum Apostoli, Coloss. 1. Auctor sequitur, & quod mirum est, legit: virtutes (quarum Ephef. 1. solummodo fit mentio) pro eo quod editiones omnes & Tertullianus quoque supra Tom. 3. lib. advers. Marc. cap. 19. principatus; idque non hic modo, sed

etiam capite sequi.

67. & vsque ad summum regressio eius, & c. Paraphrasticè sic vertit, pro eo quod alij omnes Psal. 18. Et occursum eius vsque ad summum eius, nec tamen aliena est Vox Græca κατὰ ἄνω, sicuti nec ab eo quod vertit alibi supra Tertull. de uersio, & B. Cyprian. lib. 2. Testimon. adu. Iud. cap. 19. decursio.

68. Apostolum non ab hominibus, aut per hominem, & c. Sic ex MS. Angl. cod. iterum supplemus, iuxta quod legebat Gagneus, quia sic etiam Apostolus Gal. 1. In eo verò quod sequitur ex eodem cap. & hic ab aliis differt, quod vertit iterum ab hominibus, ubi alij: secundum hominem.

69. quoniam Deus ante omnia est, & c. Hic magis correspondet Græcis exemplaribus, quam vulgato Interprete Latino (cum quo alibi fere consentit) aut Tertull. loco iam citato, qui vertit: ante omnes. Illud etiam infra legitur cap. 17.

CAP. XIII.

70. Et tamen adhuc dubitat hæreticus, & c. Caput hoc inscripsimus: Ex aliis etiam Novi Testamenti scripturis Christum Deum probari. Sine autem legas: animaduertit cum exc. cod. sine anima ducterit iuxta Gagneum, perinde est.

71. quomodo adest vbique inuocatus, & c. Videtur adludere ad illud Rom. 10. Dives est omnes qui invocant illum.

72. Qui post me venit, ante me factus est, & c. Vox Græca ἐπὶ ἔμενος anceps est, tum ad hanc versionem, tum ad illam vulgati Interpretis: qui post me venturus est.

73. Ego sum panis vitæ æternæ, & c. Paraphrasticè sic vertit, pro eo quod editiones Græca, Latina, & Syriaca: Ego sum panis viuus, & B. Cypr. lib. de Grat. Dominica: Ego sum panis vitæ, dumtaxat. Sicut etiam illud: quia patrem Deum nemo vidit vmquam, pro quo alij dumtaxat Patrem.

CAP. XV.

74. Ex quo manus ponere, figuram & formam futuram passionis ostendens, & c. Titulum huic capiti impesimus: Quod Christus, quum angelus licet improprie vocatur in scripturis, etiam Deus appelletur. Est autem mutilum illud capitis initium, quod tamen ad sequentia referri, ex eo patet quod sequitur: per sacramentum passionis digestum in figura manuum.

75. & Deum & angelum, & c. Adludit, sicuti verbis iam adductis ad illud Gen. 48. Extendens autem manum, & commutans manus; ita hic ad illud ibidem: Deus cui placuerunt Patres mei, & c. Angelus qui liberauit me ab omnibus malis, benedicit pueros istos.

76. Ac si aliquis hæreticus, & c. Sic legitimus ex MS. Angl. cod. pro: At si; quia & antea & postea illud hoc libro Auctori visitatum est. Intellegit autem hæreticos, tum Simonem Magum & Menandrum, qui se ipsos & summam virtutem (id est arc. angelum) diceret, & apud Iudeos quasi passos esse; vni supra patet Tom. 3. lib. de Prescript. adu. heret. cap. 46. her. 1. num. 301. ac her. 2. num. 302. tum maxime Apellem, de quo ibidem cap. 51. her. 19. num. 324.

77. Nam si, omnibus cœlestibus, & c. etiã ipsi

angeli, & dicuntur Dei iure & Deus Christus. Et si quis angelus, &c.] Sic prorsus legimus & supplementum, partim ex editione Gagnai prioris. Quum autem alij non occurrant loci scripturae, quibus angeli dicuntur Dij; adnotauimus ad marginem Psal. 81. quod videatur illud paulopost citatum de angelis interpretari.

78. cui sunt omnes angeli subiecti, &c.] Hic adludit ad illud Hebr. 2. In eo enim quod omnia ei subiecta, nihil dimisit non subiectum ei, sicut mox ad illud Hebr. 1. Tanto melior angelis effectus.

79. Ac si stetit Deus in synagoga Deorum, &c.] Excitatione verborum Psal. 81. differt in eo, quod legat: in medio autem Deus Deos discernit, ubi alij non habent: Deus; & ordine transpositio: ut quod per se (Græcè & Latine) hominum accipitis, non exercentes iusta iudicia; pro eo quod illi: ut quod iudicium iniquitatem, & facies peccatorum sumitis?

80. Deum te posui Pharaoni, &c.] Sic reuoluit dicitur uocem Græcam φαραων, quam Latinus hodie LXX. Interpres: Pharaonis.

CAP. XVI.

81. Et poteram quidem, &c.] Inscriptionem fecimus huic capiti: Diuinam maiestatem in Christo aliis item scripturis probari. De Prouerbio autem: ingentem suam commouere, uide nostra Prolegomena. Sine autem paulopost legatur: quia Dei filius comprobatur, cum exi. siue comprobetur, non refert. Africana uoce pignercata etiam alicubi supra usus est Tertullianus.

82. ut exutus carnem potestates dehonestaui, &c.] Haud aliter B. Hilarius lib. 9. de Trinit. & B. August. lib. 16. aduers. Faustum cap. 29. & legunt hunc locum Coloss. 2. & explicant; quos adeo oportuit illud ἀπεκδυσάμενος accepisse recipere pro: exuens scriptum (ubi alij uerunt: exspoliatus; & adiecit carnem paraphrasticas. Quod uero Eucitor ἐδύσατο οὐρανὸν transiit dehonestaui, eodem sensu Interpres Latinus: traduxit, ac B. Hilarius: ostentari esse fecit; B. August. exemplauit, ac si dicat Apostolus, spectandum proposuit; utpote (sicuti sequitur) palam triumphatis illis (ad uerbum ex Græco) in ferneriplo.

83. & in sanguine uix, &c.] Sic supplementum ex MS. Angl. cod. locum Gen. 49. Legentes mox cum eodem: amictum ipsum corpus est, pro: amictus ipse; & paulopost: amicti susceptor, pro: amictus, quia etiam secundum exc. cod. legitur: cuius corpus amictum est, &: amictum quod lauatur, neutro genere; ac si dicas cum Varro, amictum, id est circumiectum. Est autem locus ille obscurus, & quantum apparet muribus, aut corruptis: quique sanguine, id est, uino, &c.

CAP. XVII.

84. Cur autem liceat ad aliam partem, &c.] Caput hoc inscripsimus: Id ipsum comprobati ex loco Apostoli Philipp. 2. Atqui in scriptura: Qui quum in forma Dei esset, &c. quam late & pulcre explicat, non differt à uulgato interprete, nisi in eo quod uerit: super exaltauit, ex Græco ὑπερῆλθεν. Quod uero hic: ut in nomine Iesu omne genu flectatur, secundum lectionem Latinorum; infra ex Græco sub finem cap. huius transiit: ut omne se in nomine eius genu flecteret. Secundum omnes autem editiones Apostoli supplementum ex Angl. MS. cod. & dedit illi nomen. Ex quo etiam paulopost indagamus: Si homo, pro: Sin.

85. post ipsam præterea resurrectionem, &c.]

Obedientia Christi erga Patrem post resurrectionem, innotescit tum ex uerbis illis Matth. 28. Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra, tum ex illis Ioan. 20. Ascendo ad patrem meum & patrem uestrum, Deum meum, & Deum uestrum; ac: Sicut misit me pater, & ego mitto uos. Legimus autem paulopost rursus phrasin Asterii: Acti, pro: At si, ex Angl. MS. cod.

CAP. XVIII.

86. Hoc in loco licebit mihi, &c.] Capiti huic titulum imposuimus: Christum Deum etiam ab hæreticis agnoscere. Ad quod pulcrum profert sententiam: Firmum est genus probationis, quod etiam ab aduersario sumitur, &c. Quo pertinet imprimis, quod B. Paulus ex ipsis eorum Poësis Athenienses ad fidem conuertit, Act. 17. quem in hoc imitati sunt B. Iustinus Martyr, B. Anaxagoras, Theophilus Antiochensis, Tatianus, Clemens Alexandrinus, Tertullianus, Minutius Felix, B. Cyprianus, Ambrosius, & Lactantius libris suis aduersum Gentes, denique etiam Origenes aduersus Celsum, Eusebius lib. de Præpar. Euang. & B. August. lib. de Ciuitate Dei. Et uero de hæreticorum quoque Testimonium ueritate probari posse, his uerbis indicat Dionysius Alexandrinus apud Euseb. hist. Eccl. lib. 7. cap. 6. iuxta uersionem Rufini: Ego, inquit, & tractatus hæreticorum lego, & traditiones eorum perscrutor, etiam si uidear ad horam uerbis eorum polli, sed multum mihi cõfert hoc ipsum: quod ex ipsorum uerbis agguere eos pollium. Denique quum aliquis ex fratribus & compresbyteris prohiberet me, ne hæretica lectione inquam cani alicuius satore puluerer, uiso mihi quadam à Deo offenditur, que me confirmaret. Et sermo ad me factus est, hoc mihi cõdicer proloquens: Lege omnia quacumque in manus tuas uenerint, quia probare singula queque & discernere potes, quandoquidem ab initio hæc tibi cassa credenda sunt. Amplius sum uisionem, quia & Apostolica sententia conuadabat dicenti: Omnia legite, quæ bona sunt tenere. Quibus uerbis habes; tum occasionem qua permitti possit uicini hæreticorum libros legere, & proinde etiam ad fidei confirmationem citare; tum, quod solis illis id permittendum, qui norint singula queque probare & discernere, iuxta illud Apostoli 2. Thess. 4. iam citatum. Quum autem nemo sapiat in propria causa, recte à Pio Papa 1111. statutum est Catalogo librorum interdictorum iuxta Concilium Tridentinum; non cuius id permittendum, sed illis quibussum Sedes Apostolica, ad quam pertinet de prudentia & discretione etiam Doctiss. uirorum iudicium ferre, id specialiter prerogativa indulserit. Eodem uero pertinet illud B. Cyrilli Alexandr. Epist. 30. Illud dicendum est, non omnia quæ hæretici dicunt, fragmenta esse & recusanda; nam multi ex illis ea consentiunt, quæ nos cõfitemur. Similes etiam sunt loci apud Origenem homel. 9. in Numeris (qui etiam hom. 16. in Lucam adlegat innumerabiles hæreticos pro autoritate Euangeliij Luca adu. Marcionem) & B. Hieron. Epist. 75. adu. Vigilant. & Epist. 152. ad Miner. & Alexandr. sub finem. Legimus autem iterum cum Gagnæo: in scripturis esse Deum tradi; & supplementum paulopost: Estiment ergo an hic sit Deus, &c. Angl. cod. MS.

87. ut plerique hæreticorum, &c.] Ad Sabellianos adludit, contra quos infra agit cap. 21. 22. & 28. quæ uero dicit: ut diximus superius, ad cap. 12. supra.

88. Alij quoque hæretici, &c.] Eos omnes intelligit: qui Christi natiuitatem negabant, ne diuini nominis potestati derogarent, quales recensentur quatuor hæretici

TERTULLIANUS
Con. Anotationibus
PAMELEI,
A. V.
16.

hereses initio libri Tertull. de Carne Christi, supra Tom. 3. ubi de his latius.

89. ut in semetipso concordiam confabularet, &c.] Adhuc ad illud Ephes. 2. qui fecit utraq; unus; Et duos condidit in semetipso in uno nouo homine faciens pacem. Et uero simili uox confabulationis uisitur etiam infra cap. sequ. sub finem.

CAP. XIX.

90. Sed erroris istius hereticorum, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus: Quod erroris sui materiam illi sumpserint, quia inter filium Dei & filium hominis nihil interesse putabant, ob scripturam Luc. 1. male intellectam. Supplementum autem mox: filium Dei esse propoluit, ex Angl. cod. MS.

91. sed adiecit coniunctionem. Ait enim: Propterea & quod ex te nascetur sanctum, &c.] Quod quidem contra dictos hereticos urget. Coniunctionem: & quam habent omnia exemplaria Luc. 1. (qua adeo addi debet ubique supra, quando hac scriptura à Tertull. citatur) ut respondeat ad illud quod urgebant: ex te, pater (quantumuis omitti malit Erasmus) illud iam olim ab ea etate semper lectum fuisse. Supplementum uero ex Angl. cod. MS. non principaliter, &c. filium Dei esse, sed consequenter & in secundo loco; principaliter autem; & non multiplo: ut hominis filium, quia homo est, eundem & Dei & hominis filium; denique: id est, Dei uerbum.

CAP. XX.

92. Ergo, inquit, si Christus, &c.] Caput hoc inscripsimus: Non tamen propterea Deum mortuum dici. Quod ipsum tractauit etiam Tertull. supra Tom. 3. lib. aduers. Praxean cap. 29.

93. Sed erroris semper est abrupta dementia, &c.] Pulera sententia: quod qui fidem legitimam reliquerunt, usque ad periculosa (de minori nempe erigere in alterum maiorem) descendunt. Supplementum autem paulo post ex Angl. MS. cod. quando & in ceteris hominibus, qui non sunt caro tantummodo, sed caro & anima; caro quidem sola, &c.

CAP. XXI.

94. Sed ex hac occasione, &c.] Titulum capiti huic imposuimus: Aduersus Sabellianos, quod alius sit Pater, alius filius, ex scripturis. Quod ipsum tractatur à Tertulliano, (sepe citato libro adu. Praxean) à quo uerbum suum hausserunt Sabelliani) potissimum cap. 4. 11. 12. & 21. ac sequentibus, ex iisdem qua hic citantur & alii compluribus scripturis.

95. Aut quum inter manus teneat: Pluit Dominus super Sodomam, &c.] Sic prorsus legimus ex MS. Angl. cod. pro: Deus, cum LXX. Gen. 19. & Tertulliano. De Proverbio uero inter manus tenere, uide nostra Prolegomena. Supplementum uero ex eodem MS. cod. filius meus es tu, quia sic Psal. 2. legitur ab omnibus. Item mox: Aut quum etiam ille desideratus scriba ait: Dixit Dominus Domino meo; ubi iterum legimus: Dixit, pro: Dicit, quia Psal. 109. omnes, etiam Tertull. illud legunt. Iterum: inuenit positum sic: Hæc dicit Dominus Christo meo Domino; tum quod sic legitur Isai. 45. etiam iuxta Tertull. tum quod, nisi sic legitur, ad institutum nihil faceret. Denique: Aut dum inuenit positum: Quoniam qui me misit, maior me est.

96. Eo ad Patrem meum & Patrem uestrum, &c.] Hic ab aliis omnibus & Tertulliano differt, (ex quo etiam conuincitur illius hunc librum non esse) quod legit: Eo, pro eo quod illi: Ascendo; sic etiam in eo quod ueritatis Et honorificauit & honorificabo. Denique quod legit: quoniam hoc tibi non reuelauit caro & sanguis.

CAP. XXII.

97. Sed quia frequenter, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus: Nihil pro illis facere: Ego & Pater unum sumus. Quod ipsum tractatur à Tertull. dicto lib. aduers. Prax. cap. 24. Sine autem legas cum exc. At, &c. discernit atque distinguit sine cum Gagno: discernit atque distinguit, non refert.

98. Unum enim neutraliter positum, &c.] Hæc non satis circumspecte scribit, quod nullam essentiam Patris & filii communionem adserat; uel in hoc Tertulliano, imitatus, præterquam quod adserat etiam exemplum ex Apostolo 1. Cor. 3. unam essentiam ueluti contrarium; in quo certe hallucinatum fuisse Auctorem non uideo dicere, quum postea Ecclesia in diuersis conciliis diuersum definiuerit. Legimus autem cum Dn. Lagino: Unum autem quod ait, ad concordiam, &c. pertinet, pro: pertinere. Castigamus etiam post aliquot lineas: dum idem sentiunt, ipsum sunt, pro: ipsi, ex MS. Angl. cod.

99. Dum ergo accipit sanctificationem à Patre, minor Patre est, &c.] Debet etiam commodè iste intelligi locus, ut illud: minor Patre, ad humanam referatur naturam. Supplementum uero mox: Et nunc autem profitendo se accepisse sanctificationem à Patre; hoc ipso, quo Patre se minorem, accipiendo ab ipso sanctificationem, probat, filium se esse, ex cod. Angl. MS.

CAP. XXIII.

100. Quod si de celo missus, &c.] Caput hoc inscripsimus: Verbis aliis Christi, Deum ipsum probari. Atqui etiam ibi: ut diximus, adhuc ad cap. 14. supra, ubi latius citauit locum Ioan. 3.

101. Et si ego de me testificor, &c.] Sic castigamus ex cod. MS. Angl. pro: Si, quia illud legitur secundum editiones omnes Ioan. 8. In qua scriptura uariis ab aliis, legens: Unde uenerim & quod ead; ubi supplementum: vos ignoratis unde uenerim, aut quod eam; vos secundum carnem iudicatis, quum mox id ipsum explicatur. Item in illo: vos ex inferioribus estis, ego de sursum sum, differt à uulgato Latino Interprete. Sive autem legas post aliquot lineas: unde non Deus tantum est Christus, cum exc. sic cum MS. Angl. sit Christus; perinde est.

102. Sed idcirco nunc hic Christus in unâ partem, &c. incubuit, &c.] De hoc proverbio uide nostra Prolegomena.

103. Ego ex Deo prodij & ueni, &c.] Truncatim citat, retinens quod pro instituto faciebat, illud Ioan. 16. Ego à Deo exiui, exiui à patre, & ueni in mundum. Supplementum autem: Quod quia non otiose prolatum est.

104. Ante Abraham ego sum, &c.] Hic etiam non integre citat ex cap. 8. Ioan. sicut etiam illud Ioan. 10. nulla ouium mentione facta, de quibus loquitur Christus: & ego agnoscam eas, &c. Differt uero ab aliis in illo Ioan. 10. ad quos uerba facta sunt, quum illi legant: ad quos sermo Dei factus est.

CAP. XXIII.

105. Si homo tantummodo Christus, &c.] Titulum nouum non addidimus, quia eiusdem est argumenti caput istud. Atque etiam ad verbum citat illud Christi Ioan. 6. Et omnis qui videt & credit in me, non morietur in æternum, quia ibi legitur: *Et omnis qui videt filium, & credit in eum, habeat vitam æternam; & postea: Si quis manducauerit ex hoc pane, uiuet in æternum.*

106. Sed si à Christo accepit quæ nuntiet, &c.] Gagnem substituerat, et ab heresi Pneumatomachon & Auctorem adsereret: Sed si à Christo accepit quæ nuntiet, non est homo tantummodo Christus, à quo accepit Paracletus Deus non minor; quoniam nec Paracletus à Christo acciperet, nisi Deus esset Christus; Christus ergo se Deum esse hoc ipso probat, quod ab eo accepit Paracletus quæ nuntiat, ut testimonium Christi diuinitatis grande sit, dum ab illo Paracletus sumit quæ ceteris tradit. Perum lectionem excursorum codicum, quam edidit Gelenius, habet etiam Anglicus codex; & nominatum propter hunc locum (ut in Argumento adnotauimus) hereticus vocatur hic liber à B. Hieronymo.

107. Nec prædestinatio ista dicatur, &c.] Non negat Christi prædestinationem, quum legatur Roman. 1. Qui prædestinatus est filius Dei, sed dumtaxat uult, Ioan. 17. illud: Et nunc honorifica me gloria quam habebam apud te antequam mundus fieret, ad prædestinationem Christi proprie non referri; & ut de illa intelligatur, tamen aequè ex eo loco probari Christum Deum esse, non hominem tantum; quod eius prædestinatio præcedat prædestinationem Adam, Abel, Enoch, Noe, & Abraham, qui tamen ante hominem Christum censentur. Proinde relictus Anglicus MS. cod. minor enim per istam destinationem (seu potius prædestinationem) Christi ceteris intelligitur, quam exc. intelligitur. Ex eodem legimus: aut si hæc tolli non possunt, pro eo quod exc. aut si hæc in prædestinatione tantum dici non possunt.

CAP. XXV.

108. Quid si Moyses hanc eandem regulam, &c.] Huic capiti inscriptionem fecimus: Christum Deum probari, etiam ex initio Geneseos Moyse, & Euangelij Ioannis. Castigamus autem ex Angl. MS. cod. quod discamus, pro: dicamus.

109. Quid si idem Moyses ubique introducit, &c.] Quum nullum peculiarem locum Pentateuchi citet, querat Lector curiosus, unde potissimum omnia hæc desumpta sint.

110. Venite, & mox descendamus, &c.] Hic iterum variat ab edit. LXX. Gen. 11. apud quem non reperitur: mox, neque illic. Sicuti etiam in illo Deuter. 32. Quam disseminaret.

CAP. XXVI.

111. Ecce idem Moyses, &c.] Caput hoc inscriptissimus: Christum Deum etiam inde probari, quod Abraham & Agar Deus uisus legatur, nempe Gen. 18. iuxta LXX. ubi legitur apparuisse Deum Abraham ad quercum Mambre; de quo hic sub medium cap. latius, & de Agar, Gen. 16. & 21. cuius unam partem non multo post, & alteram sub finem cap. tractat. Supplemus autem post aliquot lineas ex Angl. MS. cod. qui tot modis Deus intelligitur adprobari.

112. Ac, si & Agar, &c.] Quum legat Gen. 16. in via Sur, quod hodie non habetur in edit. LXX. patet illum plus olim legisse. De Prouerbiis uero formula: ex vitioque scire nos veritas in istam concludit sententiam, uide nostra Prolegomena. Supplemus mox: quoniam Patri subditus & aduentator patenz uoluntatis est, ac: Ergo si hic locus.

113. Abraham uisum Deum apud quercum Mambre, &c.] In hac scriptura Gen. 18. prætermissis mentionem uisui quem fecit Abraham, & illis etiam uisendum apposuit.

114. Quoniam pluit Dominus, &c.] Sicuti supra cap. 21. & hic castigamus: Dominus; & paulo post: Dominus à Domino, pro: Deus, quod erat utriusque, tum quod illud ab omnibus legatur Gen. 19. tum quod mox subiungat: sed in subuersione Sodomorum Dominus pluit ignem à Domino. Hic autem Dominus, uisus est Abraham Deus, nempe ut præmissum est Gen. 18.

115. Subuertit uos, inquit, sicut subuertit Dominus Sodomam & Gomorram, &c.] Posterius quidem huius scripturæ pars inuenitur Isa. 13. & Hieron. 50. apud quos legitur: Deus; sed integra hæc scriptura legitur Amos 4. Vbi quum iuxta LXX. legatur xij. 10. id est Dominus, id etiam hic legitur, pro: Deus, eo quod addat Auctor: Dominus ergo Sodomam subuertit, id est Deus. Interim Hebraicæ uox est Tetragrammaton.

116. Adhuc, inquit (nempe Moyses) idem angelus & Deus, &c.] In hac scriptura variat etiam à LXX. quod legat ipsam Agar, & exaudiui enim uocem pueri, pro eo quod illi: Exaudiuit enim Deus; & quod omittat: manum eius. Item in illo: & impleuit utrum de puteo, & dedit puero.

117. dum exponit sinum patris, sicut Ioannes edicit, &c.] Hic bis variat ab Euangelista Ioanne, ut patet quum legatur Ioan. 1. qui est in sinu patris, ipse enarrauit. Legimus autem pro: uisus, ut sensus constet: Si enim ipse Ioannes, & pro: Sed, & supplemus: sed & angelus, ex MS. Angl. cod.

CAP. XXVII.

118. Quid si & alio in loco, &c.] Titulum huic capiti imposuimus: Quod etiam Iacob apparuerit Deus Dei filius.

119. Nam, quum apud uxores suas, &c.] Huius scriptura uerba melius distinxit & uertit ex Græco: Vide hircos & arietes ascendentes super oues & capras variatos albos, & uarios, & cineritios & adspersos, quam hodie uertit Latinus LXX. Interpret: super oues & capras subalbas & variatas & cineratas sparsas. Castigamus uero: uixisti, ex MS. Angl. cod. pro: erexisti.

120. Remansit enim, inquit, Iacob solus, &c.] In hac scriptura Gen. 32. omittitur hic illud: & emarcuit laetudo semoris eius; & uertitur etiam: iam nunc, pro eo quod Latinus LXX. Interpret: ultra, & Eddes uerbo uisio Dei, pro quo secundum illum: facies Dei, minus apte.

121. Ac, si Israël est homo uidens Deum, &c.] De hac interpretatione nominis Israël, uide alicubi supra Adnotationes nostras.

122. Deus, inquit, qui pacit me, &c.] Supra, hæc scripturam, quomodo idem Deus & angelus Christus, tractatus latius Auctor cap. 15. Supplemus autem:

TENTULLIANUS
Con. Aduersus Iulianum
PAMELLI,
A. V.
16.

autem: benedicat pueros hos; quod non modo Gen. 48. sed etiam hic paulo post sic legitur.

CAP. XXVIII.

123. Adhuc adiciam illam quoque partem, &c.] Inscrptionem hinc capiti fecimus: Pro Sabellianis nihil facere illud: Philippe, qui videt me, videt & Patrem, &c. Quod probat, partim ex eo quod scriptura diuina, quæ nondum facta sunt, pro factis adnuntiat; partim ex verbis sequentibus Ioan. 14. ubi aperta est distinctio Patris & Filij. Quod postremum etiam urget Tertullian. dicto lib. aduers. Praxean cap. 24. & 25.

124. Philippe, qui vidit me, vidit & Patrem, &c.] Etiam hinc colligitur Librum hunc non esse Tertull. ut potest qui supra dicto lib. aduers. Praxean cap. 20. 24. & 25. legitur: videt, utrobique; illud interim etiã hodie habent Græci codices. vide ibidem Adnot. nostras n. 143. Perque tamen consentit in illo: Si me cognouistis, & Patrem meum cognouistis, pro eo quod alij cognouissetis utrobique.

125. Quia puer, aiebat, natus est vobis, &c.] In hoc differt Isai. 9. ab omnibus aliis, quod legit; vobis, pro nobis; & quod Isai. 9. Et accessit, ubi alij: accessi; omittens etiam: in vtero.

126. Quoniam sicut pater operatur, ita operatur & filius, &c.] Adhuc, partim ad illud Ioan. 6. Pater meus vsque modo operatur, & ego operor, partim ad illud Ioan. 14. Pater autem manens in me, ipse facit opera; quod maxime respexisse, inde patet, quod paulo post habetur: confestim adicit & dicit: Qui credit in me, opera, &c. quod inuenitur Ioan. 14. sicuti etiam quæ deinceps citat, ubi legit Isai. 44. diliget, pro eo quod alij: diliget. Verrens hinc: Aduocatum, Latine, quod ex Græco alij transferunt: Paracletum; sicuti etiam non semel cap. sequi.

127. Ego sum vitis vera, &c.] In hac scriptura Ioan. 15. magis Græca sequitur quam Latina exemplaria, legens: tollit, purgat, ac: fructum ampliozem. Consequenter, iuxta Euangelistam ibidem ex MS. Angl. cod. sic supplemus: manete in mea caritate. Si mandata mea seruaeritis, manebitis in mea caritate; sicut ego, &c. & rursus paulo post: proficere possit & crelere. Atque de Proverbalibus formulis: Campus latus & fufus aperietur, ac: effusis luminibus orbatus, vide nostra Prolegomena.

CAP. XXIX.

128. Sed enim ordo rationis, &c.] Caput hoc inscripsimus: De fide in SPIRITUM SANCTUM; quamquam interim non satis exacte, ut potest nondum re per consilia satis definita, hanc materiam tractat, uti latius adnotauimus in calce Argumenti.

129. erunt remissa, & quorum retinueritis, erunt retenta, &c.] Haud alter B. Cyprianus ubique verit: remittentur, & tenebuntur; de qua lectura vide Adnotationes nostras in Epist. eius 73. ad Iubaian. Legimus vero paulo post ex MS. Angl. cod. nec ex hoc tamen ipse diuersus, pro: diuiditur, quia sequitur: nec alter est, & vnde atque ipse est diuidentis officia, ubi adhuc ad illud 1. Cor. 12. vnus atque idem spiritus diuidens singulis prout vult. Item non multo post: ibi parca datus, hic largè commodatus, pro: dat, ac: commodat; quia præcedit: effusus, & sequitur: exhibitus.

130. spiritum veritatis, &c.] Sic profus castigauimus, pro: spiritus, ex Angl. MS. cod. illud enim legitur Ioan. 14. Legit autem per emphasim: Quum venerit aduocatus ille, iuxta hic, tum in sequenti scriptura, Ioan. 14. & hic: meo, quod tam Græcè quam Latine desideratur. Ibi autem: vos dirigit in omnem veritatem, Græca potius quam Latina sequitur exemplaria; sicuti etiam quum iterum adludit ad Apostolum 1. Corinth. 12. legens: virtutes & sanitates, ac: discretiones spirituum, plurali numero.

131. habitans in solo Christo plenus & satius, &c.] Videtur sic interpretari (atque adeo tacite insinuare diuinitatem spiritus sancti) illud Coloss. 2. Quia in ipsa inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter. Et estis in illo repleti. Legimus autem & supplemus ex Angl. MS. cod. cumulatè distributus & missus, pro eo quod erat dimittat: cumulatè admittus. De Proverbijs verò formula: ut ex illo venæ ducerentur, vide nostra Prolegomena.

132. Et requiescit, inquit, super eum, &c. & impleuit eum, &c.] Peculiaris est etiam hac Auctori lectio, pro eo quod editiones omnes Isai. 11. & Tertull. ac B. Cyprian. requiescet, ac: implebit; nisi forte mendum subsit. Placet autem distinctio Auctoris in scriptura Isai. 61. Euangelizare pauperibus misit me, pro eo quod perperam hodie apud LXX Græcè & Latine misit me, sequentibus adnectitur, maxime quum illud Christus citauerit Luc. 4. Auctori etiam propria est versio Isai. 44. à confortibus tuis, pro eo quod alij omnes: pra, vertunt; sed ad vtrumque anceps est vucula 7220.

133. Mira est enim qui contra carnem desiderat, &c.] Mira est interpretatio illius: Spiritus concupiscit aduersus carnem, de spiritu sancto hominem inhabitante; quum alij malitè referre ad spiritum hominis. Atque consentit cum vulgato Latino interprete, legens 1. Cor. 4. Et spiritus Prophetarum Propheta subiectus est, quantumuis hodie Græcè plurali legitur numero. Et e contrario Græcis exemplaribus correspondet magis, 1. Tim. 4. verrens spiritibus seductoribus, idque non hic modo, sed etiam infra Epist. de Cibis Iudaicis c. 5. Item & in eo quod vertat 1. Cor. 12. In hoc spiritu positus (quod illi peculiare est, pro: loquens) nemo vquam dicit anathema Iesum, pro: Iesu; quamquam illud legant etiam quidam Latini codices.

134. In hunc qui quis blasphemauerit, &c.] Partim istud reperitur Marc. 3. nempe illud: blasphemauerit, partim Matth. 12. illud nempe: non tantum in isto sæculo, verum etiam nec in futuro.

CAP. XXX.

135. Et hæc quidem de Patre & Filio & Spiritu sancto, &c.] Titulum huic capiti imposuimus: Nihil prædictis ob stare fidem vnus Dei. Atque quum non semel hic urgetur duos Deos non dici, etiam Pater Deus, & filius Deus dicatur, nulla repetita mentione Spiritus sancti; etiam hac de causa hunc librum pro se tamquam B. Cypriani citare solebant Pneumatomachis verum non tam cautè scribebant veteres. Et verò quum idipsum argumentum tractetur supra Tom. 3. à Tertulliano lib. aduersus Praxean, cap. 13. & 18. etiam de spiritu sancto; & hinc patet, non esse hunc librum Tertulliani; Legimus autem modè ex MS. cod. Angl.

qua vnus Deus & per scripturas promittitur, pro eo quod corruptè legebatur: vnum Deum.

136. Tam enim illi, &c.] De duobus his generibus hæreticorum, cap. 8. Paulopost autem legimus: Si vnus Deus, Christus autem Deus, &c. omisso superflua voce: Christus. Supplemus etiam ex Angl. MS. cod. Christum esse contendunt.

137. Ego sum, inquit, Deus, &c.] Hic differt, quod veritas: & non est præter me iustus & saluans, pro eo quod Latinus Interpres LXX. Isai. 45. iustus & saluator. Deinde: & memora in statua, quum legitur Græcè τοὺς νεκρούς, quod vertit ille Isai. 40. rumpes sed & utrumque vox Græca significat, & magis proprie quod habet Auctor. Item: vt iiciat omnes, pro: vsuant omnia regna terre, iuxta editiones omnes. 4. Reg. 18. ex Isai. 77.

138. sed humani erroris præsumptione, qua hæretici esse voluerunt, &c.] Sic ex MS. cod. Angl. pro: quia. Adhuc autem Auctor ad significationem vocis: hæresis, quæ ab electione deriuatur, atque adeo non nisi voluntate suscipitur, sicuti supra latius Tom. 3. lib. de Præscript. adu. hæres. cap. 6. Supplemus vero ex MS. Angl. cod. paulopost: vnus in scripturis bonus dictus est Deus, & deinde legimus: Ac, si non putapt, &c. pro: At, si.

CAP. XXXI.

139. Est ergo Deus pater, &c.] Inscriptionem huic capiti fecimus: Epilogus libri: De Deo Patre & filio. Vbi iterum nomen Spiritus sancti mentionem facit, quod pro se rapiebant Pneumatomachi. Supplemus autem ex Gagnæo: qui non in sono perculli aëris.

140. cuius sacræ & diuinæ natiuitatis, &c.] Adhuc ad illud Isai. 3. Generationem eius quis enarrabit? Quod de æterna natiuitate eodem prorsus modo, interpretantur B. Ambr. lib. 1. de Fide ad Gratian. cap. 5. B. Cyrillus in Isaiam, & B. August. Epist. 150. ad Elpidium.

141. quia & pater illum etiam quadam ratione præcedit, &c.] Sic legimus ex MS. Angl. cod. pro: quin; qui etiam omittit illa, quæ explicatiõis causa, ne Ariani videatur fauere, addidit Gagnæus, nempe: quadam ratione, quodammodo, & aliquo pacto; verum maluimus in contextu relinquere, vt nemo hinc errandi ansam sumat. Quamquam interim contra illos sufficiat illud quod præmittitur: Semper enim in patre, ne pater non semper sit pater, & quod haud procul à fine huius cap. habet: principium natiuitatis ante omne tempus accepit. Ex quo constat, quum dicit: patrem præcedere, priorem esse, & antecedere, id saluè se intelligere, vt subiungit: quæ pater sit. Eodem modo itaque intelligendum quod iterum dicit: cum patre postmodum fuit, & quæ habet MS. cod. Angl. eadem de causa etiam à nobis præmissa: & merito ipse est ante omnia, sed post patrem; ac: secundam personam efficiens post patrem, quæ filius. Atqui non potuimus non supplere ex MS. Angl. intermediam periodum antea desideratam post illud: ille qui originem nescit, nempe: Simul vt hic minor sit (quod etiam causè legendum

dum in illo esse se scit, habens originem, quia nascitur, & per Patrem quodammodo, quamuis originem habet quæ nascitur, vicinus (vox corrupta) in natiuitate, dum ex eo patre qui originem solus non habet, nascitur.

142. Hic ergo quando pater voluit, processit ex Patre, &c.] Improprè hic processionem filii Dei tribuit, quam Patres posteriores ad distinctionem personarum soli Spiritus sancto. Legimus vero, & distinguimus paulopost ex eodem MS. Angl. cod. Si enim natus non fuisset, innatus comparatus cum eo qui esset innatus, æquatione in vtroque ostensa, &c. pro: ostensi, quod corruptissime legebatur. Supplentes paulopost ex eodem codice duas periodos & dimidiam, quæ desiderabantur post illud: & idem duos adprobasset etiam Deos, omittentes illud: Christus autem non innatus est. Idque in hæc verba: Si inuisibilis fuisset, cum inuisibili collatus par expressus duos inuisibiles ostendisset; & idem duos comprobasset & Deos. Si incomprehensibilis, si & cetera quæcumque sunt Patris; merito, dicimus, duorum Deorum quam isti confundunt controuersiam suscitasset. Nunc autem quidquid est, non ex se est, quia nec innatus est; cui addendum ex excessu, sed ex patre est, quia genitus est.

143. Sive dum verbum est, &c.] Scripturas antiquiores, quibus dicitur Christus: verbum, virtus, sapientia, filius Dei, vnigenitus, & primogenitus, ad marginem adnotauimus. Castigamus autem & distinguimus ex Angl. cod. MS. Quo genere dicit, &c. ex illo est qui (pro: quia) originem non habet; vnus est; & cum Gagnæo supplemus: Idcirco vnum Deum adferuit (nempe scriptura) & ex MS. cod. Angl. initium potius & principium. Legentes iterum cum Gagnæo: Filius autem nihil ex arbitrio suo gerit, pro eo quod substituerat Gelenius: Idem est denique quod nihil, &c. Est autem etiam hæc causè legendum, quod paternæ voluntatis ministrum quæ, quod solummodo verum est de Christo secundum humanam, non vero diuinam naturam. Atqui ex MS. cod. Angl. iterum supplemus parenthesi interiecta: Nam quum id sit principium ceteris quod innatus est, (quod Deus solus pater est qui extra originem est, ex quo hic est qui natus est) dum qui ex illo nascitur, &c. Item paulopost: Cuius sic diuinitas traditur, vt non aut dissonantia aut inæqualitate diuinitatis.

144. Subiectis enim ei quasi filio omnibus rebus à Patre, &c.] Adhuc ad illud Apostoli Rom. 8. qui subiecit ei omnia. Et verò hic iterum supplemus post hæc verba ex MS. Angl. cod. dum ipse cum his quæ illi subiecta sunt, Patri suo subicitur. Legentes maxime, &c. rursus Patri (pro: illi) remittit; (omittentes vocem: vnde, intermediam) vnus Deus ostenditur, verus & æternus pater. Supplentes paulopost: & principium ipsius quoque filij sui. Ceterum valde obseruandum est, & quantum apparet, corruptum aut mutilum manente in illo quod etiam auditus est, sicut etiam quod antea legebat Gagnæus: manentem in se quod audiuit ab illo. sed sicuti alia multa, ita & hoc aliis castigandum reliquimus.

ARGVMENTVM EPISTOLÆ DE CIBIS IVDAICIS,
PER IACOBVM PAMELIVM.

NOVATIANSVS Presbyter Romanus (seu quisquis alius huius Epistolæ Auctor) in secessu suo, tempore persecutionis Decianæ, variis fratrum literis pronocatus, aduersus Iudæos post superiores duas Epistolas DE CIRCVMCISIONE ET SABBATO, etiam hanc DE CIBIS IVDAICIS edidit.

Imprimis autem legem spiritalem esse tradit; & proinde quum cibus primus hominibus solus arborum fructus fuerit, & usus carnis acceperit; legem postmodum subsuetam, quæ cibus discernens, quadam quasi munda concessit animalia, quadam interdixit quasi non munda, spiritualiter esse intelligendam. Præsertim quum pronuntiata sint omnia valde bona, & etiam immunda animalia ad sobolem in Arca Noe reseruata sunt, quæ alioqui possent auferri, si propter inquinamentum suum debuissent aboleri.

Non culpanda itaque immunda animalia, ne in auctorem culpa reuocetur; sed quando irrationale animal ob aliquid reicitur, magis illud ipsum in eo qui rationalis est homine damnari, in animalibus proinde mores humanos & actus & voluntates depingi.

His accessisse & aliã causam, cur multa à Iudæis ciborum genera tollerentur, ad coercendam intemperantiam populi vni Deo seruituri.

Et verò fuerit tempus aliquod, quo istæ umbræ vel figure exercendæ; postquam finis Legis Christus superuenit, omnia iam dici ab Apostolo munda mundis; & cibum verum & sanctum esse, fidem rectam ac immaculatam conscientiam.

Sed non ex hoc, quia libertas ciborum concessa, luxuriam permissam esse, nec continentiam sublatam aut ieiunia. Hæc enim vel maximè decere fideles, oraturos scilicet Deum, & acturos ei gratias, non diebus tantum, sed & noctibus.

Cauendum etiam esse, ne quis licentiam istam in tantum præbet profusam, vt ad imolata idolis possit accedere.

Ceterum huius Epistolæ quadam verba cap. III. descripta sunt à Hrabanò nostro (de quibus ibi latius) Comment. in Leuiticum; verum, neque MS. cod. Leodiensis, neque excusi, ad marginem pro more illius adnotatum habent Auctoris, ex quo desumpsit, nomen. TERTVLLIANI autem hanc Epistolam (quantumuis ei adscribat in Catalogo Bibliothecæ Corbeiensis) nõ esse, tum ex stylo & scripturis aliter translatis, satis constat; tum etiam quòd secessus sui persecutionis tempore memigerit, qualem Tertullianus ubique impugnat, & maximè Libro de Fuga in persecutione. B. CYPRIANO adscribendam aliquando existimauimus ob similem inscriptionem & initium cum libro illius de Spectaculis; sed in reliquis stylo illius non conuenire animaduertimus. NOVATIANO itaque adscribere maluimus; tum quòd B. Hieron. Epist. 123. ad Damasum de 5. quæst. scribat, Latino sermone à Nouatiano editas quæstionulas, De animalibus mundis & immundis; tum quòd idem Catal. Script. Eccles. & eius Interpres Sophronius, & post eos Honorius Augustodunensis ac Trithemius, inter eius scripta vnum DE CIBIS IVDAICIS recenseant. Quod etiam titulo EPISTOLÆ insignitum fuisse colligitur ex Epist. eiusdem B. Hieron. 21. ad Paulum Concordiensem, ubi opuscula illius Epistolæ nuncupat. Atqui hanc primus edidit Gagnæus Theologus in editioe sua Parisiensi, castigauit deinde Gelenius ad Britannicum codicem MS. Nos denique ex coniecturis quibusdam Dn. Latini & nostris iterum recognouimus, & Argumentum ac Adnotationes recens adiecimus.